

SEMİKOLON

Semikolon; har som i skriftsproget funktion af at være et både-og tegn; både afhængigt af historien, der gik forud, men samtidigt (og vigtigst) peger det frem og vil noget mere. Et ; indstiller således opmærksomheden på det der kommer efter. Og følgelig giver tegnet ikke mening i sig selv, men kræver en sammenhæng at blive set i.

Som sådan er tegnet kun den halve sandhed, idet sandheden og semantikken først udfoldes i interpretationen. Tidsskriftets intention er derfor ikke at være dogmatisk og monologisk sandhedspostulerende, men i stedet dialogisk, ”it takes two to do research”, hvilket igen vil sige at tilvejebringe et åbent forum.

Dette forum skabte en flok studerende ved idéhistorie, semiotik og filosofi – alle ved Århus Universitet, da de i sommeren 2000 grundlagde tidsskriftet Semikolon. Målet er – i form af artikler, oversættelser, interviews, boganmeldelser og ikke mindst specialesynopsis – inden for emnerne idéhistorie, semiotik og filosofi at skabe og udbrede en kritisk tværvidenskabelig dialog mellem juniorforskere i hele Danmark, primært studerende ved de højere læreranstalter. At Semikolon er tværvidenskabeligt betyder, at vi ikke ønsker at præsentere verden vha. en bestemt metodisk tilgang eller vidensstrategi. Vi ønsker at præsentere verden gennem så mange forskellige tilgange som muligt, for at afdække verden og tilgangene, og for at skabe dialog. Det eneste krav i en sådan dialog er, at der tales ud fra et minimum af fælles forståelse.

Institutterne for Idéhistorie og Filosofi på Århus Universitet var i ugen 18.-22. marts værter for det årligt tilbagevendende fællesarrangement for alle filosofiske institutter i Danmark – Filosofisk Forårsakademi. Temaet for årets seance var HISTORIE-FILOSOFI & HISTORIEFORSTÅELSE. Det var på mange måder et både interessant og givtigt arrangement, der gav både filosoffer og idéhistorikere (samt enkelte andre) lejlighed til at diskutere Historien og det historiskes natur. For filosofferne – ganske indlysende – først og fremmest en filosofisk diskussion (om forskellige historiefilosofiske positioners eventuelle gyldighed eller ej), for idéhistorikerne også en lejlighed til at diskutere faglighed og metode. Akademiet var således opdelt i en mere filosofisk del, hvor gamle kæmper som G. W. F. Hegel, E. Husserl og M. Heidegger udgjorde fokus (her var filosofferne særdeles aktive) og så en del, hvor især to nyere historieteoretiske/-filosofiske positioner – henholdsvis Quentin Skinners og Michel Foucaults – blev præsenteret og diskuteret (her var idéhistorikerne tilsvarende aktive).

På mange måder faldt FORÅRSKADEMIETS tematik ind i en verserende idéhistorisk fagreflektion, hvor Idéhistorie – som humanvidenskabelig disciplin – i øjeblikket er ved at definere sig på ny. I denne sammenhæng er bl. a. Skinner og Foucault centrale figurer. Det er i forlængelse af denne tendens inden for Idéhistorie til på ny at definere sig som selvstændigt fag, at Semikolon i dette nummer kan servere ikke mindre end tre forskellige bud på AKTUEL IDÉHISTORISK FAGLIGHED ELLER PRAKSIS.

Anders Dræby Sørensen artikel *Ansætser til konceptionen af en humanontografi* er et forsøg på at etablere eller definere et nyt felt inden for den idéhistoriske praksis, som Dræby Sørensen med en lidt kryptisk formulering vælger at kalde humanontografi. Artiklen er første led i et større skriftligt projekt og er derfor udformet som en indledende metodologisk overvejelse – eller en fastlæggelse af dette større projekts ”omfangslogik”. Med klar inspiration fra Heidegger og Foucault søger han at definere en metodik, som vil gøre det muligt at behandle det moderne menneske (som en bestemt form for væren) og efterfølgende undersøge, hvorledes og hvorfor dette moderne menneske i stadig stigende grad opfatter sig selv i kategorier hentet fra de biologiske videnskaber (f.eks. medicinen). Dette bliver gjort i en eksplicit afstandtagen fra essentialistiske og antropologistiske positioner.

Man kan sige, at Dræby Sørensen artiklen med sin spørgen til mennesket og menneskets aktuelle værensmodi også ganske indlysende bevæger sig i et filosofisk landskab, hvilket forfatteren da heller ikke er bleg for indrømme. Alt i alt kan artiklen læses som et forsøg på filosofisk at rydde pladsen for et nyt idéhistorisk forskningsfelt.

Med deres indlæg *Højskole, naturvidenskab og dannelse 1850-1900* placerer **Casper Andersen** og **Hans Henrik Hjermitslev** sig – når de i deres fremstilling præsenterer den polemiske kontekst, hvori grundvigianere og andre højskolefolk diskuterede naturvidenskaben (herunder i særlig grad den frembrydende udviklingslære, darwinismen) i sidste halvdel af 1800-tallet – i direkte forlængelse af den tidligere omtalte, engelske idéhistoriker Quentin Skinner.

Skinner, som p.t. er professor ved universitetet i Cambridge, har i de sidste mange år med sine imponerende oversigtsværker og gennemarbejdede monogramer indtaget en afgørende stilling i både den angelsaksiske (atlantiske) og kontinentale idéhistoriske tænkning. Centralt i Skinners overvejelser er et ønske om at studere den idéhistoriske tekst på dens egne betingelser – dvs. på baggrund af den konkrete historiske og intellektuelt-polemiske kontekst, som enhver given tekst er indskrevet i. Skinner har mest brugt denne fremgangsmåde på de politiske idéers historie, men Andersen og Hjermitsev viser i deres artikel på fornem vis, at det er en fremgangsmåde, som sagten kan bringes i anvendelse i andre sammenhænge.

Helle Skovbjerg Brandt præsenterer i det tredje og sidste (deciderede) idéhistoriske indlæg til dette nummer af Semikolon en kritisk læsning af kompetencebegrebets aktuelle status og udbredelse i den undervisningspolitiske og pædagogiske diskurs. Inspireret af profilerede, danske idéhistorikere som Lars-Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensen påviser Skovbjerg Brandt, hvorledes et begreb om personlig kompetenceudvikling – på bekostning af almindendannelse og socialisering – har infiltreret pædagogiske refleksioner og uddannelsespolitiske beslutninger omkring folkeskolen (og nu også, hvilket er det særlige fokus for Skovbjerg Brandts artikel) de gymnasiale uddannelser.

Helle Skovbjerg Brandts artikel er et udmærket eksempel på, at de fleste idéhistorikere også kritisk må tage stilling til den historie de beskæftiger sig med. At aktuelle problemstillinger som oftest har en specifik genealogi, en særlig opkomsthistorie – en historisk situerethed – som gør, at idéer,

idékomplekser og begreber som på nuværende tidspunkt virker selvfølgelig ikke nødvendigvis er så selvfølgelig, som de ud fra en umiddelbar betragtning kunne synes at være, at disse konstant bør være mål for vor kritiske, idéhistoriske refleksion.

Asger Sørensen står med sin artikel Sansning og erkendelse hos Platon for et filosofihistorisk vitamintilskud til Semikolons spalter. I en *straight-ahead*, formidlende form fremstiller Asger Sørensen Platons idélære og dennes forhold til sansningen i nogle af Platons centrale dialoger, og giver hermed samtidig et ganske godt indblik i væsentlige aspekter af selvsamme Platons bidrag til occidentens filosofihistorie som sådan. Herfra skal lyde en stor opfordring til at læse Sørensens artikel og samtidig en opfordring til alle Semikolons potentielle bidragydere om at udvise en større opmærksomhed overfor antikkens – ja, generelt fortidens – tænkning, betydningsdannelse og idéhistorie.

Forfatteren og tegneren **Boris Boll-Johansen** udforsker i ”I do bombing” graffitiens særlige form for kommunikativ praksis, blandt andet på baggrund af egne erfaringer i feltet. Graffiti er tegnudveksling, der på én gang er meget synlig og temmelig meningsløs for de fleste udenforstående, og heri ligger måske kimen til forståelsen af fænomenet og til nogle af de misforståelser, som har floreret. Graffiti kolonialisere byens ”ikke-steder” (såsom „Røret” mellem Nørreport og Østerport i Kbh. eller ”the Bronx” i Århus) og iværksætter derved både et oprør mod de eksisterende normer i det offentlige rum og en etablering af nye normer i den graffitimalende subkultur. Graffitimaleren opnår berømmelse med sine ”værker”, der bliver set af mange men-

nesker, men forbliver samtidig anonym som person. Graffiti virker på den måde identitetsskabende: Maleren lever et slags dobbeltliv, som hemmelig agent med selvbestaltet licens-to-paint. "I do bombing" er skrevet i en velgørende causerende stil, som ikke gør artiklen mindre informativ.

Anders Søgaard redegør i *Noter vedrørende den generative morfologi* for nogle klassifikationsproblemer i forbindelse med orddannelse, og peger på, at prosodien måske kan bidrage til en løsning af disse problemer. Spørgsmål om orddannelse er centrale emner i den kognitive semantik, fordi f.eks. ændringen af et ords endelse med ganske små midler ændrer den kognitive repræsentation af det, der refereres til.

Einar Tore Larssen tager i artiklen *Manipulation og semiotik* tråden op fra Dorthe Johnsen's *Til Manipulationens semiotik* (trykt i semikolon 3) og diskuterer manipulation. Det bliver i den forbindelse til en interdisciplinær diskussion af muligheder og begrænsninger i henholdsvis det forfatteren døber "fossil semiotik" og så semiotik med en kognitiv indfaldsvinkel. Artiklen byder imidlertid også på en lang række meget skarpe iagttagelser af deres (Johnsen og Larssen) fælles eksempelmateriale, J. L. Borges' novelle "Døden og passeren".

Til slut en lille neuroafdeling: **Mikkel Wallentin** og **Lars Andreassen** introducerer ganske kort til den omsiggribende eksperimentelle forskning i bevidsthed, og til de efterfølgende artikler af **Antonio Damasio**, *At undersøge bevidsthedens biologi* og *Emotioner og hjernen*. I førstnævnte artikel diskuterer Damasio argumenter for og imod eksperimentel bevidsthedsforskning, og i den forbindelse leverer han en grov skitse for, hvordan han mener bevidsthed bør defineres. I sidstnævnte artikel dis-

kuterer han hjernens og kroppens integrering, og argumenterer i den forbindelse for, at det ikke vil være muligt at forstå den menneskelige bevidsthed, hvis ikke man opfatter bevidstheden som en del af en organisme, og denne organisme, som en del af et miljø.

Endelig er der anmeldelser, og en specialesynopsis. Alt i alt et meget alsidigt Semikolon, som vi håber vil fornøje og oplyse.

Dannelse eller livslang personlig kompetenceudvikling?

Begrebet *kompetence* er for tiden på alles læber inden for den uddannelsesteoretiske sektor og i den politiske debat. Hvor det for bare få år tilbage var et begreb, der hovedsageligt var tilknyttet virksomhedsledelse og planlægning, har begrebet for alvor fået fat i det meste af uddannelsessystemet både nationalt og globalt.

Især folkeskolen har været under ombygning med henblik på kompetenceudvikling, men nu er turen også kommet til det almene gymnasium. I praktisk henseende har man i ungdomsuddannelserne forsøgt at implementere kompetencebegrebet i undervisningen i forbindelse med Undervisningsministeriets iværksættelse af *Udviklingsprogrammet for fremtidens ungdomsuddannelser*, der i korte træk går ud på at reducere frafaldet fra ungdomsuddannelserne og give 95% af en ungdomsårgang en kompetencegivende uddannelse. Et af tiltagene i udviklingsprogrammet er at sætte fokus på elevernes personlige og sociale kompetencer i relation til elevernes personlige udvikling og identitetsdannelse.

Nærværende artikel er et bidrag til diskussionen af og debatten om kompetencebegrebet, med den centrale bestræbelse at undersøge kompetencebegrebet med særlig henblik på at problematisere begrebet om de personlige kompetencer. Dét, med afsæt i et aktuelt praktisk forsøg fra udviklingsprogrammet beskrevet i rapporten, *Den multikompetente student*, udarbejdet af Helsingør Gymnasium. Intentionen i rapporten er at sætte fokus på elevernes personlige kompetencer i form af udtalelser og evaluering af bestemte kompetencer.

Kompetence?

Et forsøg på en begrebsafklaring

Der hersker mildest talt begrebsforvirring, når man forsøger at komme til klarhed omkring kompetencebegrebet. Uddannelsesforsker Sigvart Tøsse beskriver bedriften således: at definere kompetencebegrebet ”fotoner seg som å klatre oppover en stolpe innsmurt med fett” (Hansen, 266). Nedenfor forsøges bedriften.

Professor Henning Salling Olesen definerer begrebet således: ”Ved en kompe-

tence vil jeg simpelthen forstå en erhvervet kunnen, viden eller færdighed, som en person behersker [...] kompetence er knyttet til personen og kan ikke skilles fra denne persons samlede selvforståelse og omverdensforståelse” (Olesen, 143). Per Schultz Jørgensen fortsætter i samme spor: ”Udtrykt kort kan man sige, at kompetence set ud fra et individs synspunkt omfatter et kvalifikationsaspekt, et handleaspekt og et personligt aspekt [...] lidt forenklet kan man sige, at kompetence er noget man har, fordi man ved noget og gør noget, der lever op til udfordringerne i en given situation” (Uddannelse, 4). Det sidste definitionsforsøg af kompetencebegrebet kommer fra den amerikanske psykolog Donald Schön, som rapporten fra Helsingør, *Den multikompetente student*, tager udgangspunkt i; for Schön er ”relevant kompetence karakteriseret ved beherskelse af relevante rutiner, hvor viden og handling indgår som to sider af samme sag, *knowing in action*. Den reflekterende/reflekterede praktiker er imidlertid i stand til at overskride dette niveau, når der opstår situationer, som rækker ud over de indarbejdede rutiner, og det sker gennem integration af omtanke og handling, *reflection in action*, en proces hvor viden, erfaring og løsningsudkast indgår i den helhed, der karakteriserer den reflekterede praktiker”, (Helsingør, 3). Lars Henrik Schmidt markerer et andet element i forståelsen af kompetencebegrebet, når han siger: ”forudsætningen for, at kompetence kan komme i centrum er, at kvalifikationer personaliseres, men det afgørende er egentlig ikke kompetence. Det afgørende er kompetenceudvikling. Kompetencer er ikke, de gør sig gældende for så vidt som de udvikles” (Schmidt, 130).

Ud fra ovenstående definitioner er det muligt at pege på fire forhold, der gør sig gældende begreberne om kompetencer. Først og fremmest **viden** (jeg ved noget), dernæst **færdighed og evne** (jeg kan noget). Evnerne og færdighederne er her knyttet til det enkelte menneskes **holdning** (dvs. jeg har et forhold til/ mening om det jeg ved og det jeg kan, som jeg reflektere over) og det enkelte menneskets **handling** (jeg kan handle ud fra det forhold/mening, som jeg har til det, jeg kan, og det jeg ved, som jeg reflektere over). Det, der adskiller kompetencebegrebet fra kvalifikationsbegrebet er præcis det forhold, at kvalifikationsbegrebet har fokus på færdigheder og evner, der er centreret omkring noget ydre, dvs. at de ikke umiddelbart har tilknytning til en personlighed, mens kompetencebegrebet knytter sig til evnernes inderside. Det vil sige til den betydning, personen knytter til denne evne. Netop derfor, som Lars Henrik Schmidt markerer, er kompetencebegrebet et personaliseret kvalifikationsbegreb. Det leder mig frem til næste spørgsmål, for hvad er så *personlige kompetencer*?

Personlige kompetencer?

I rapporten, *Den multikompetente student*, er udgangspunktet følgende: ”Vores opdragelsespraksis er ikke kun et spørgsmål om faglig indsigt, men i lige så høj grad et spørgsmål om at sætte vores børn til at indgå succesfuldt i fællesskab med andre” (Helsingør, 2). Tankegangen er her, at gymnasieskolen ud over den faglige viden også skal bibringe elever og studerende kompetencer af mere personlig karakter som for eksempel omstillingsparathed, selvvurdering, kommunikations- og samarbejdsevne, empati, selvdisciplin, motivation og evne til problemløsning. De personlige kompe-

tencer er ikke direkte knyttet til et specifikt fag, men befinder sig på et overfagligt niveau. Med andre ord, kompetencerne er ikke direkte knyttet til fag, men er knyttet til eleven som menneske og hans/hendes interaktion med andre mennesker.

Her kunne spørgsmålet så være om om eleven latent bærer de personlige kompetencer, der skal bringes til udfoldelse - eller med andre ord: må de personlige kompetencer ses i relation til elevens personlighed og derved til elevens psykiske velbefindende generelt - løsevet fra skolen - eller må de personlige kompetencer ses i relation til deres omgivelser - her gymnasiet? Det fremgår ikke klart i rapporten, hvilke af svarene, der må svares ja til, men i *Den multikompetente student* fremgår det dog, at: "Internaliseringen skal forstås som noget, der foregår på to planer. Et plan, der foregår som et samspil mellem subjektet og dets omgivelser, [...] og et plan der foregår inde i subjektet. Det niveau, vi i vores situation skal arbejde med, er selvfølgelig det første" (Helsingør, 8). Her står det rimelig klart, at det niveau, der må evalueres og arbejdes på, er elevens personlige kompetencer i forhold til skolen, og ikke eleven som menneske. (Det kan her undre, at der skelnes så skarpt mellem de personlige og de sociale kompetencer, for hvis de personlige kompetencer vurderes i forhold til elevens virke i skolen - i det sociale rum - så må de også indbefatte de personlige kompetencer).

De personlige kompetencer omhandler altså stadig de fire elementer: **viden, færdighed og evner, holdning, handling**, men disse tænkes i forhold til elevens interaktion med skolens rum og elevernes forhold til sig selv.

Skolen som bageform

Til alle tider har det været indlysende, at skolen som institution i et eller andet omfang - mere eller mindre skjult - har påvirket og præget det enkelte menneskets personlige/identitetsskabende udvikling i løbet af skolegangen. Desuden kunne man her argumentere for, at evalueringen af de faglige kompetencer tillige har indbefattet en evaluering af noget andet end de faglige kompetencer, nemlig de personlige kompetencer (jf. Bauer og Borg). At skolen har haft en skjult læreplan. Argumentet for evalueringen af de personlige kompetencer er også, at man her får italesat og synliggjort noget, der til alle tider har gjort sig gældende i det skjulte, men problemet synes at være, at man kaster lys på de personlige kompetencer af andre grunde end for at synliggøre noget, der til alle tider har foregået.

Problematikken udløber af en række forhold, der optræder i rapporten *Den multikompetente Student*. For det første møder man i rapporten forskellige elevbilleder, der opstår på baggrund af binariteten *den gode* og *den dårlige elev*. Den gode elev tillægges værdier som dygtighed, interesse og arbejdssomhed, mens den dårlige elev tilskrives at være doven, uengageret og umotiveret. Der lægges således direkte op til, hvilke personlige kompetencer, der er i højsædet. Det betyder på den anden side, at der ikke er tale om en hvilken som helst personlighedsdannelse, men om at ganske bestemte personlighedstræk fremelskes. Rapportens liste af personlige kompetencer er følgende: "ansvarsfølelse, selvvrurdering, selvdisciplin, egenkontrol, empati, planlægge, skære igennem, fleksibilitet, initiativ, kreativitet, kritisk sans, loyalitet, motivation, opmærksomhed, refleksion, samarbejdsevne, selv-

stændighed, selvtillid, stræben efter kvalitet, udholdenhed, åbenhed” (Helsingør). Det er i høj grad forestillingen om det frie, selvansvarlige og autonome individ, der fremelskes, men spørgsmålet er, om det er skolens opgave at planere for sådan en slags elever? Eller om det kan blive ved med at fremelske en sådan form for elever – for er spørgsmålet ikke ligeledes, om det er skolens opgave at begunstige en sådan slags mennesker?

For det andet gør man det klart i rapporten: ”Det bliver ligeledes vores opgave konkret at komme med forslag til, hvorledes vi kan evaluere disse kompetencer, så evalueringen bliver et konkret vejledningsredskab for eleven, ikke alene i skolen, men også uden for denne” (Helsingør, 14). Her er det således passende at tage diskussionen op, om påstanden om, at fokus på de personlige kompetencer alene må foregå i forhold til skolen, for hvis de personlige kompetencer, der lægges vægt på i skolen også skal være et redskab uden for skolen, angår evalueringen og bearbejdelsen af de personlige kompetencer ikke alene eleven som elev, men også eleven som menneske. Kunne man forestille sig læreren påpege i skolegården: ”hov, hov, nu må du lige være lidt mere åben over for din nye kæreste”?

For det tredje kan der peges på, at udviklingen af de personlige kompetencer netop er endeløs. *Berlingske Tidende* markedsfører sig med sloganet, *Hvis du vil videre*. Skolen lægger her op til, at man netop ikke skiller sig ud ved at være selvstændig og ville videre – det er noget, du skal. Man må ikke være tilfreds, da det hurtigt oversættes med, at man er gået i stå. Det er tvang at være individuel, hvor man aldrig bliver en anden, men blot forandres.

Frihed eller disciplinering?

Det ser for mig ud som om gymnasieskolen, eksemplificeret med rapporten *Den Multikompetente Student*, praktiserer en form for adfærdsregulering, hvor der forventes noget ganske bestemt af det enkelte menneske, ikke alene som elev, men som menneske, hvor bestemte adfærdsmønstre er at foretrække frem for andre. Her kan man så spørge, om ikke den påståede frihed, man mener, kommer til udtryk i frasen *ansvar for egen læring*, ikke slår om i disciplinering.

Der opstilles en række personlige kompetencer, som eleven nødvendigvis må være i besiddelse af for at leve op til forventningerne om den gode elev eller det gode menneske. Skolen sætter med de krav nogle rammer op for, hvilke slags elever og mennesker, man bør være, og det er op til den enkelte hele tiden at evaluere de foretrukne kompetencer. Det sker ved hjælp af individuelle samtaler og ved hjælp af selvevalueringsskemaer, hvor den enkelte hele tiden fører regnskab over, hvor langt vedkommende er nået.

I selvevalueringen og lærernes evaluering af den enkeltes personlige kompetencer foregår der en helt bestemt subjektivering, der med listen over de personlige kompetencer er sat på formel. Ikke alene omhandler formlen elevens liv, men også elevens fremtid. Her installeres elevens forhold til sig selv, som den instans, der sanktionerer elevens adfærd samtidig med, at der kommer en positionering mellem lærer og elev til syne. Ved den faglige vurdering er det klart, at denne positionering er aldeles tydelig. Eleven lærer den franske grammatik, og læreren belønner vedkommende, men spørgsmålet må være om den form for etik, der her gør sig gældende i forhold

til evalueringen af de personlige kompetencer, hører hjemme i en moderne uddannelsesinstitution? For 200 år siden udarbejdede pietistiske pædagoger de pædagogiske mål for personlighedsudvikling: lydighed, fromhed og flid, mens vi i dag kalder det for samarbejde, selvevaluering og evnen til at stille krav. Grundtvig skrev ”Tvang til tro er dårs tale”. Hvis man ikke er from, skal man så hykle fromhed? Det er jo desværre det eneste man kan gøre. Der synes i høj grad at gøre sig en form for adfærdsmodifikation gældende, hvor eleven bliver socialiseret på plads i det sociale system uden at erkende, at spillets regler kan forandres og diskuteres.

Tilpasningssocialiseringen reducerer eleven til objekt for en mere overordnet plan, som han/hun ikke kender til; et tilpasset menneske, der er genstand for styring og kontrol. Kontrol og styring har her nået ekstreme højder, der bedst ses med evalueringebølgen, hvor det netop ikke kun er kravet om kvalitet i forhold til egen læring, men i høj grad et krav om udviklingen af en særlig personlighed. I kraft af, at personlighedsudvikling spærres inde mellem målformulering og evaluering, så reduceres undervisningen til ren adfærdsmodifikation, og med denne har den påståede frihed vendt vrangen udad og kan nu opfattes om disciplinering. Der differentieres, sammenlignes, homogeniseres og hierarkiseres i gymnasiet. Differentieres ved at målrette indsatsen på bestemte facetter af individets adfærd. Sammenlignes ved at udvikle standardiserede skemaer, ud fra hvilke eleverne kan evalueres. Der homogeniseres ved at underlægge individerne samme grundlæggende mål for personlighedsdannelse. Hierarkiseres ved, udover de faglige karakterer, at vurdere hvilke elever, der er gode – ikke

alene gode elever, men gode mennesker, og hvilke der er *dårlige* igen ikke bare elever, men også mennesker.

Hvad er det så, der i denne form er så problematisk? Diskussionen og problematikken udmunder i påstanden om, at man i uddannelsesdebatten synliggør den evaluering af de personlige kompetencer, der i et eller andet omfang altid har fundet sted. Her ligger svaret også; det problematiske ved evalueringen af de personlige kompetencer er præcist, at man sælger begrebet som noget andet end det, det reelt er, ansvar for egen læring, som en vægten de bløde og menneskelige værdier, som dannelsesfilosofi. Ud over dette forhold er der også en anden problematik på spil.

Nytterationalisme og personlige kompetencer

Det menneske, som opdragelsen skal udvikle i os er ikke mennesket, således som naturen har skabt det. Men således som samfundet ønsker det; og samfundet ønsker det således, som dets indre økonomi kræver det.
(Emilé Durkheim)

Undervisningsministeriet udgiver i 1997 pjecen: *Kvalitet, der kan ses*, hvori det fremgår, at fremtidens arbejdsmarked vil stille stadig større krav til uddannelse af gode faglige og personlige kompetencer, derfor er et højt uddannelsesniveau tillige en samfundsmæssig investering. Denne investering vil på sigt give afkast i form af en forbedret konkurrenceevne, hvor den samlede produktion vil blive stadig mere afhængig af viden. Samme linie lægges i rapporten *National Kompetenceudvikling* fra samme år, hvor det lyder: ”Udviklingen af den

nationale kompetence, herunder samspillet mellem uddannelse og erhvervsliv, vil derfor medvirke til at styrke danske virksomheders konkurrenceevne” (Kompetenceudvikling, 24). I Kompetencerådets rapport: *Det nationale kompetenceregnskab* pointeres ligeledes: ”For Danmark indebærer udfordringen, at vi må satse målrettet på at udvikle de personlige og kollektive kompetencer, som er forudsætningen for vores forandringsevne” (Kompetencerådet, 21).

Det, der her er på spil, er at udviklingen af de personlige kompetencer tillige er et spørgsmål om, hvilken slags arbejdskraft og personligheder erhvervslivet ønsker sig. Et nyt menneske, der tænkes i forhold til den økonomiske rationalitet - hvor markedskræfterne får frit spil - hvis kendetegn er effektivitet, selvkritik, omstillingsparathed og samarbejdsvillighed. Den personlighed man møder i rapporten *Den multikompetente Student*, er i høj grad identisk med de kendetegn erhvervslivet efterspørger, hvor eleverne skal udvikle personlige kompetencer, der er fuldt identiske med arbejdspladens og erhvervslivets mål. Udgangspunktet for Helsingørfolkene er også: ”hvilke personlige kompetencer må anses for vigtige i vores videnssamfund?” (Helsingør, 11). På den måde opstilles en model for mennesket, der er tilpasset produktion, salg og forbrug, så der leveres salgbare menneskeligheder, der kan omsættes i en verdensomspændende vidensøkonomi. Vi er her vidne til en ny markedslogik, hvor personlige kompetencer såsom ansvarsfølelse, selv vurdering, selvdisciplin, egenkontrol, empati, planlægge, skære igennem, fleksibilitet, initiativrig, kreativitet, kritisk sans, loyalitet, motivation, opmærksomhed, refleksion, samarbejdsevne, selvstændighed, stræben efter kvalitet, udholdenhed og åben-

hed er resurser, der kan gøre Danmark til et konkurrencedygtigt land. Identitet er blevet en produktionsmekanisme, der frembringer vækst og udvikling. Det medfører at personlighed og identitet reduceres til deres funktioner. Netop derfor sælges der ikke alene kunnen, viden og færdigheder (kvalifikationer), men kompetencer. Skolen bliver dermed ikke kun for livet, men også for erhvervslivet.

Spørgsmålet må så være, om det er gymnasiets opgave at skabe karriereorienterede medarbejdere, der forener deres identitet med virksomhedens identitet? Hvis gymnasiets rolle er blevet denne, må man i alt fald konstatere, at begrebet om de personlige kompetencer, den omsiggribende evalueringdille blandt andet kan ses som et resultat af en oplysningstænkning, der er gået agurk. Man kan få indtryk af, at man under dække af at ville eleverne det bedste i sidste ende tænker på effektivisering og vækst af den allermest økonomiske slags. Bespærelser forklædt som udviklingstanker, Big Brother forklædt som evalueringsinstitut, managementlogik forklædt som dannelsesfilosofi.

Gymnasiets indhold og eksistens har gennem dennes historie være båret af to essentielle ideer. En (almen)dannede del¹ og en studieforberede del. Med inspiration fra den tyske nyhumanisme repræsenteret ved blandt andet Humboldt, Goethe, Schiller og Herder har gymnasiet taget patent på (almen)dannelsen, hvoraf følgende elementer af den tyske forestilling om (almen)dannelse skal fremhæves.

- Afstand fra nyttetænkning og foreningen af borgeren og mennesket.
- Dannelse gennem videnskab.

Afstand fra nytetænkning og borger/mennesket

Det første kendetegn ved den tyske nyhumanisme og dermed også ved gymnasiets oprindelige tanke er en afstandtagen fra nytetænkning. Nyhumanismen opstår netop som et modsvar på den oplysningstænkning, der gør sig gældende i midten af 17-tallet, hvor al oplysning og opdragelse var hensigtsmæssigt bestemt på bestemte mål. Effektivitet, nytte og målbarhed var i højsædet. Nyhumanismen går en anden vej, og pointerer dannelsen som et mål i sig selv: "wäre mir dasjenige, in dem jedes nur aus sich selbst, und um seiner selbst willen sich entwickelte" (Humboldt I 109); en afstandtagen fra det målbare og effektive, hvor skolen bliver frirum fra nytetænkning.

I denne afstandtagen ligger desuden et forsøg på at løse det problem Rousseau stiller i sit forfatterskab, nemlig skellet mellem mennesket som borger og mennesket som menneske. Problemet for den nyhumanistiske tradition og Rousseau er netop, at man i samtidens dannelsesstræbelser alene opdrager og danner borgere, der er nyttige i samfundets fællesskab. Rousseau magtede ikke selv at løse problemet, da det hos ham i opdragelsespraktikken handlede om at vælge imellem de to. Nyhumanismen forsøger at løse det problem ved, konkretiseret med Humboldt, at forene de to adskilte genstande for opdragelse, i sin tanke om individet. Her kan det enkelte menneske både udfolde sig selv som menneske, og samtidig bidrage alment i sin udfoldelse.

Præcis det forhold som Rousseau markerer: at der enten dannes til menneske eller borger, er det forhold, der ligeledes lader sig skitsere i dag. Gymnasieskolens Lærer-

forening slår godt nok fast i et debatoplæg fra september 2001, at gymnasiet skal fastholde dannelsen som det centrale mål, men det synes præcist at være dannelsen, der er under pres. Dannelse forstået som en udkrystallisering af individets egne personlige kvaliteter. De personlige kompetencer, der i dag i gymnasieskolens udviklingsprojekt lægges vægt på, tænkes hele tiden ud fra en forestilling om brugbarhed. Udviklingen af de personlige kompetencer er dermed et middel og ikke et mål i sig selv. Eller som Nietzsche pointerer: "Den egentlige dannelsesopgave ville ifølge denne tankegang være at danne mennesker, der er så "kurante" som mulige, forstået på samme måde, som når man kalder en mønt "kurant" (Nietzsche, 30).

Spørgsmålet bliver derfor, hvorfor gymnasiet, eksemplificeret med rapporten fra Helsingør gymnasium, sætter traditionen på spil? Her kunne man pege på, at udviklingsprogrammet er et udtryk for reformkrav fra myndighedernes side. Det enkelte gymnasium er tvunget til nytænkning og omstrukturering for at kunne leve op til de krav, der stilles fra højere sted. Blandt andet OECD, med vedvarende anbefalinger af styringsbarhed af strukturel og kvantitativ eller kvalificerbar art; større effektivitet afspejlet i bedre gennemførselsprocenter, højere kvalitet målt ved brugertilfredshed, øget fleksibilitet gennem mere magt til ledelsen osv. (jf. *Kvalitet i uddannelsessystemet*). I lyset af den globale udfordring handler det om for Danmark at få så mange som muligt, så godt og effektivt gennem uddannelsessystemet. Her er elementet *dannelse* fortrængt af en global diskurs' begreber om kompetence og kvalifikationer, der i højere grad konnoterer til mennesket forstået som *Human Capital* end

til forestillingen om det dannede menneske. Det forhold gør sig tillige gældende nationalt, hvor også arbejdsmarkedsorganisationerne har fået en generel interesse i uddannelsesspørgsmål. Seneste eksempel er LO's udspil til en ny gymnasireform, der betyder et ønske om indflydelse på gymnasiets fremtid. I den forstand kommer gymnasiet til at praktisere uddannelse til noget ganske bestemt, i stedet for dannelse af det enkelte individ.

Dannelse igennem videnskab

Ud over den (almen)dannende del af gymnasiet funderes gymnasiet ligeledes på tanken om studieforbereelse. Her har gymnasiet det til fælles med universiteterne, at undervisningen er tæt knyttet til de videnskabelige metoder. Det kommer til udtryk i den meget brede række af fag, der er gymnasiets varemærke. Faglig fordybelse og fagernes forankring i universitetets forskningsbaserede fag med vægt på eksistentielle og æstetiske spørgsmål, samt et flerperspektivisk blik på tilværelsen og livsforståelsen.

Det element kan gå hen og få anden prioritet i forhold til evalueringen af de personlige kompetencer. Dels fordi gymnasiet kommer til at omhandle, hvorledes, der skabes brugbare kompetente mennesker, der kan sælge og sælges, så Danmark kan gøres resursedygtigt i en verdensomspændende videns- og *human capital* økonomi. Dels fordi videnskabelige metoder, litterære værker, filosofiske tekster osv. blot bliver middel til den selvudvikling og selvevaluering eleverne konstant er tvunget til at foretage. Substansen i gymnasiet, forstået som det faglige element, vil på den måde blive vurderet ud fra deisen *hvordan bidrager det til min personlige udvikling? Bliver jeg selvkritisk, selvkontrolleret og kreativ af*

det her? I en humboldsk terminologi var det helt essentielle, at dannelsen måtte ske *durch Wissenschaft*. Her bliver det muligt at forbinde objektiv videnskab med subjektiv dannelse. Hertil kommer et andet element i den nyhumanistiske dannelsesforestilling i spil, nemlig overskridelsen. I overskridelsen skabes en balance mellem det subjektive og det objektive. I mødet med videnskab, litterære tekster og filosofiske problemstillinger overskrider subjektet sin egen subjektivitet for at genfinde sig selv i det objektive almene. Det vil sige, at der fordres af den studerende i gymnasiet, at denne er åben over for faglig viden, at den studerende lader det faglige tale til sig. Det bliver præcist problematisk i det aktuelle udviklingsprojekt, da det som sagt hele tiden handler om, hvorledes det faglige bidrager til den enkeltes personlige projekt. Det essentielle *studio* som en stræben efter viden er kommet under pres fra en forestilling om selvudvikling og selvevaluering. Det flerperspektiviske ryger ud til fordel for en referenceramme, der er centreret omkring den enkelte, og kun den enkelte. *Bildung durch Wissenschaft* vendes på hovedet til *Wissenschaft durch Bildung*. Som den tyske uddannelsesforsker og sociolog Thomas Ziehe udtrykker det: "Hvordan føler jeg egentlig lige nu? – man opererer med en tænkning, hvor man i etaper kan planlægge at ændre sig selv (jeg har et faderkompleks, men jeg arbejder med det, og næste år vil jeg af med det) – altså en forestilling om, at man kan forme sig selv; man kan opleve mennesker, der hele tiden holder fast ved deres følelser og fører dem i marken som et ultimativt gyldighedskriterium; deres indre liv er for dem den sidste besiddelse, de kan have tillid til" (Ziehe, 19).

Her må det konstateres, at gymnasiet står overfor et pres fra den individualistiske kultur. Skolen står ikke bare over for, men er indspundet i en kultur, hvor individets opgradering er i højsædet. Det kan blandt andet illustreres ved, at samfundsdiagnosen ikke er entydig, men at der stilles stadig større krav til den enkelte om at vælge og beslutte. Der eksisterer ingen enhedskultur, hvori den enkelte kan hente støtte, tværtimod skal der vælges. Der er tale om at navigere i kaos, som det så malende er sagt (Hansen, 1997). Det er også på den baggrund, at man må se overgangen fra en ide om uddannelse som udenadslære til uddannelse som *ansvar for egen læring*. Her forventes der aflæreren, at der tages udgangspunkt i elevernes univers og interesser for at gøre undervisningen relevant, hvor det er det udtrykte mål at styrke den enkeltes udtryks- og udfoldelsesmuligheder. Det viser sig ligeledes ved, at man er gået bort fra en undervisning, hvor eleven skulle indrette sig efter undervisningens form og pensum til i dag både at være synlig, hørlig og medbestemmende i forhold til undervisningens form og indhold. Med andre ord en synlig opgradering af individet og underminering af institutionens status som autoritet. Gymnasiet står i dag over for en elevgruppe, der ser det som sin ret at udfolde deres personlige muligheder, hvor viden blot er blevet et middel til det samlede livsprojekt. De ikke bare ønsker muligheden for at udfolde det liv, de ønsker sig, men forlanger det. Gymnasiet står med andre ord overfor et stærkt subjektiveret livsperspektiv. Det kommer til at betyde, i forhold til en dannelsesoptik, at subjektet aldrig overskrider sig selv, men forbliver i et subjektsperspektiv, det vil sige, udskriver sig selv i alle de henseender, det er muligt. Som Lars Henrik Sch-

midt påpeger i artiklen *Utraditionel dannelse*: "Personligheden udvikler sig, men snarere hen og op. Den hensætter sig i situationer uden at tilsidesætte sig" (Schmidt, 16).

Efterspil

Ved afslutningen af undersøgelsen af det aktuelle udviklingsprojekt fra Helsingør Gymnasium om de personlige kompetencer er det således muligt at konkludere, at gymnasieskolen er blevet bageform for en helt speciel slags mennesker, der er brugbare og omsætningsdygtige i det nye videnssamfund. Vi er vidnet til en ny markedslogik, der gør sig gældende i gymnasiet, hvor der ikke alene produceres færdigheder og evner, men netop kompetencer, hvorfor gymnasiet kommer til at blive tænkt ud fra tanken om *human capital*. Dermed udtrykker formlen *ansvar for egen læring* ikke alene en frihed, men tillige en form for disciplinering, der sælges som *terapi*, hvor den enkelte elev konstant er tvunget til at evaluere sit selvforhold og forholdet til omgivelserne. På den måde skaber gymnasieskolen en alliance mellem terapi og marked.

Spørgsmålet er så, hvorfor det forhold sig således? Her er svaret at finde i det pres fra forskellige omkringliggende instanser, og et globalt pres fra OECD. Samtidig et pres fra arbejdsmarkedsorganisationer, og sidst men ikke mindst et pres fra brugerne af gymnasiet. Eleverne, der som børn af den individualistiske kultur kommer tromlende med fordringen om hjælp til at udvikle og pleje deres eget personlige livsprojekt. Hvordan skal gymnasiet forholde sig til presset?

Ud fra ovenstående praktiske udviklingsforsøg kan man sige, at den centrale bestræbelse går i retning af at efterleve nogle

af de krav, der stilles udefra. Der tilpasses og reguleres ud fra en rationel markedslogik for i det øjemed at gøre OECD, staten og arbejdsmarkedsorganisationerne tilfredse, samtidig med at brugerne, nemlig eleverne, får al den *selvkultur* de overhovedet kan få i en terapilignende form, med selvudvikling, selvevaluering, selv, selv og selv.

Er det udviklingsprojekt en forsmag på det gymnasium vi i fremtiden kan vente os? Eller kunne man forestille sig gymnasiet, som en slags modkultur, hvor det bedste forsvar er et angreb? Burde gymnasiet ikke vedkende sig en dannelsesprofil, eller kæmpe for en sådan i stedet for at forsøge at male sig med kendetegn, der mere eller mindre kunne minde om en teknisk skole eller en handelsskole, der ikke er blege for at markedsføre sig som professionsorienterede? Gymnasiet står i dag for langt over halvdelen af rekrutteringen af unge mennesker – har gymnasieskolen i så fald ikke et ansvar for, at de unge mennesker får en fornemmelse af, hvad dannelse og *studio* betyder? Eller er gymnasiet, som almindelige og studieforberede institution, på vej til at afgå ved døden?

Litteraturliste

- Bauer og Borg, 1986. *Den skjulte Lærerplan*. Unge Pædagoger. København.
- GL – debatoplæg om fremtidens gymnasium. Gymnasieskolens Lærerforening, 2001.
- Finn Thorbjørn Hansen, 1997. *Kunsten at navigere i kaos - om dannelse og identitet i en multikulturel verden*. Kroghs Forlag, Kbh.
- Finn Thorbjørn Hansen, 2000. *Den Sokratiske Dialoggruppe – et værktøj til værdiafklaring*. Nyt Nordisk Forlag, København.
- W.V. Humboldt, 1969. *Idee zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staat zu bestimmen*, Wissenschaftliche Buch Gesellschaft, Darmstadt.
- Ove Krogsgaard, Red. 2001 *Poetisk Demokrati – Om personlig dannelse og Samfunds dannelse*. Gads

Forlag, København.

- Marianne Steen Larsen, Jørgen Lysemose, Claus Glunk, Ole Hartelius, 2000. *Den multikompetente student – en rapport om personlige kompetencer i gymnasiet*. Helsingør Gymnasium. Helsingør.
- Det Nationale Kompetenceregnskab. Huset Mandag Morgen. København. 1999.
- Friedrich Nietzsche, 1995. *Om vore Dannelsesanstalters Fremtid*. Socialanalytik. Århus Universitets Forlag, Århus.
- Henning Salling Olesen m.fl., 1998. *Voksenpædagogisk opslagsbog*. Gads Forlag, Kbh.
- Lars Henrik Schmidt, 2000. *Dannelse eller livslang læring gennem kompetenceudvikling?* Danmarks Pædagogiske Universitet. København.
- Uddannelse – Undervisningsministeriets Tidsskrift, 1999:99, Undervisningsministeriets Forlag, København.
- Uddannelse – Undervisningsministeriets Tidsskrift, 1999:4, Undervisningsministeriets Forlag, København.
- Udviklingsprogrammet for fremtidens ungdomsuddannelser, Uddannelsesstyrelsens Temahæfte 23, Undervisningsministeriets Forlag, København 1999.
- Undervisningsministeriet, 1997. *Kvalitet i Uddannelsessystemet*. Undervisningsministeriets Forlag, København.
- Undervisningsministeriet, 1997. *National Kompetenceudvikling*. Undervisningsministeriets Forlag, København.
- Undervisningsministeriet, 1997. *Kvalitet, der kan ses*. Undervisningsministeriets Forlag, København.
- De ungdomsgymnasiale Læringskulturer. Institut for Gymnasiepædagogik, Syddansk Universitet. 2001.
- Værdier i Skole og Samfund. Gymnasiepædagogik nr. 15, 1999. Dansk Institut for Gymnasiepædagogik, Syddansk Universitet. Odense.
- Thomas Ziehe, *Ambivalenser og Mangfoldighed – ungdom, skole, æstetik, kultur*. Forlaget Politisk Revy. Viborg.
- Noter**
- ¹ Der skelnes i det følgende ikke mellem begreberne almindannelse og dannelse, fordi forholdet mellem de to begreber er problematisk. Nærværende artikel undlader diskussionen af den problematik.

Højskole, naturvidenskab og dannelse 1850-1900

- et forsøg på at bedrive idehistorie under stadig hensyntagen til historien

Følgende er en præsentation af et ”Emneområde 1 projekt” på Institut for Idehistorie. Projektet er tilknyttet arbejdsgruppen for bind III i det planlagte firebindsværk ”Dansk videnskabs Historie”, der skal udkomme i 2005 og institutionelt er tilknyttet Institut for Videnskabshistorie ved Århus Universitet. Grundlæggende er vort sigte med projektet dobbelt. Først og fremmest ønsker vi at fortælle en – synes vi – spændende historie om naturvidenskabens status på højskoler i Danmark fra ca. 1850 – 1900. For det andet vil vi forsøge at bedrive en form for idéhistorie, som er, om ikke fuldstændig anderledes, så dog noget forskudt i forhold til måden, hvorpå vi tidligere har skrevet idéhistorie og – tør vi hævde – måden som idéhistorie i reglen er blevet bedrevet og bedrives på ved Århus Universitet. Umiddelbart har det sidste sigte nok størst almen interesse og følgelig vil det punkt fylde mere i nærværende artikel end i den færdige opgave. Dog er intentionen med vores forskudte idéhistoriske tilgang netop at bringe den konkrete historie – eller mindre ambitiøst bare den gode

historie – i centrum, og derfor er det vores forhåbning, at det efter endt læsning af artiklen fremgår, hvorfor det både er spændende og relevant for en idéhistoriker at beskæftige sig med det, indrømmet, noget snævre spørgsmål om forholdet mellem naturvidenskab, dannelse og højskoler i Danmark fra 1850 – 1900.

Metoden

I vores valg af fremgangsmåde og materiale har vi valgt at benytte en flerstrengt strategi, der indeholder flere niveauer. Vi vil på traditionel idéhistorisk vis se på den teoretiske baggrund for N.F.S. Grundtvigs og den danske folkehøjskoles dannelsesideal. Her spiller genuine idéhistoriske hovedværker hovedrollerne: G.W.F. Hegels *Forelæsninger over historiens filosofi*, J.G. Herders *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit* samt andre af romantikkens betydningsfulde værker. Ydermere vil vi undersøge de danske højskolefolks egne udgivelser og i høj grad lægge vægt på den polemiske kontekst, de optræder i. Anmeldelser og artikler i tidsskrifterne

Højskolebladet og *Danskeren* er i den forbindelse afgørende kilder til at forstå datidens diskussioner og konfrontationer. På det tredje niveau bevæger vi os helt ned i skidtet for at se nærmere på højskolernes empiriske kildemateriale. I højskole- og lokalarkiver forsøger vi at finde undervisningsplaner, lærebøger, regnskaber, statistikker og andre relevante oplysninger, der kan belyse den enkelte højskoles virkelighed anno 1850-1900. Slutteligt vil vi naturligvis sætte vores historie i det rette historisk-politiske perspektiv. Det danske demokratis barndom, nederlaget i 1864 og landbrugets udvikling er en væsentlig ramme for den historie, vi vil fortælle. En historie, der ikke kan fortælles med benene solidt plantet i dén blå luft, hvor idéhistorikere ofte beskyldes for at befinde sig i.

Vores historieskrivning tager udgangspunkt i konkrete institutioner, der deltager i det triadiske spil mellem højskolebevægelsen, (natur)videnskaben og dannelsesidealerne. Højskolernes forhold til Universitetet, landbrugsskolerne og Landbohøjskolen og forholdet mellem forskellige højskole-retninger trækker de ideologiske fronter op, og som den centrale aktør har vi den naturvidenskabeligt orienterede højskolemand, der må legitimere sin interesse over for den anti-videnskabelige grundtvigianisme og forbinde kristendommen med naturvidenskabens opdagelser. Det er, som videnskabshistorikerne John Brooke og Geoffrey Cantor fremhæver, afgørende at undersøge, hvilken form for naturvidenskab, der abonneres på. Naturvidenskabsmændenes ideologiske baggrund udfolder sig fra en naturfilosofisk retning over en dualistisk opfattelse af forholdet mellem naturvidenskab og religion til en positivistisk videnskabsforståelse, der for alvor kommer på kant

med højskolens teoretiske baggrund. Vores fokus er følgelig både på institutionsniveauet og på den enkelte aktørs niveau. Her kan man måske lidt flot sige, at vi tager både Michel Foucaults og Quentin Skinners idé-historiske metode i betragtning ved at fokusere på både magtkampene mellem institutionerne og på den enkelte aktørs legitimeringsbehov i den polemiske kontekst. Væsentligt for både Foucaults og Skinners tilgang er, at idéhistorie ikke bedrives ved at sammenligne de kanoniske hovedværker, men ved at undersøge hvilket spil aktørerne spiller (Skinner) eller hvilket spil, der spilles med aktørerne (Foucault). Denne tråd tager vi op ved at kaste os over den polemiske, ideologiske og politiske kontekst, vel vidende at denne kontekst er uendelig og ikke lader sig beskrive udtømmende. Vores opgave vil være at skrive en god, men nøgtern, historie om det komplicerede spil, der udfoldedes på og omkring højskolerne i tiden fra 1850 til 1900.

Historierne

Højskolebevægelsen i Danmark tager sin begyndelse i 1842 i Rendsborg i Sydslesvig og i 1844 i Rødding i Nordslesvig. Her oprettes de første skoler for bondesønner, der ønskede en videre uddannelse efter almueskolens 7 år. I tiden op til 1864 grundlægges yderligere 12 skoler, der ofte var ganske små og forskellige i deres vægtning af undervisningen. Man kan med en vis ret tale om 3 retninger inden for højskolerne på denne tid: Den dominerende var den rationalistiske, der lagde vægt på den ydre dannelse: tilegnelsen af kundskaber, der kunne hævde bøndernes stilling i det gryende demokrati og færdigheder, der kunne gøre dem til mere effektive landmænd. Den anden retning var den grundt-

vigiansk inspirerede, der lagde mere vægt på den indre dannelse af nationalitetsfølelsen ved tilegnelsen af den historisk-poetiske udlægning af fortidens oldnordiske sagn samt en levende kristen forkyndelse. Den tredje retning var den koldske, der lagde hovedvægten på den kristne vækkelse af ungdommen og et fællesskab mellem lærere og elever. Man kan lidt firkantet sige, at de rationalistisk orienterede skoler vægtede uddannelse, og endda nogle gange havde lektielæsning og eksamen, mens de grundtvigianske og koldske skoler fokuserede på den nationale og kristne dannelse igennem foredragernes levende ord, der iflg. Grundtvig skulle erstatte det døde bogstav. De rationalistiske skoler var inspirerede af den franske oplysning og filantropien i Reventlows oplysningsarbejde, mens den grundtvigianske skole forfægtede den tyske romantiks idealer i en anti-tysk variant. Flere af skolerne havde et ben i hver lejr, og selv på den grundtvigianske mønsterskole Rødding var der en magtkamp mellem forstanderen, litteraten Christian Flor og naturfagslærerne, der ønskede eksamen i de positive, landbrugsrelevante kundskaber, de unge drenge fik. Indtil 1864 havde de rationalistiske tankegange vind i sejlene på højskolerne og blandt gårdmændene, der, imod Grundtvigs ideal om én al-folkelig højskole, var dem, der fortrinsvis sendte deres sønner og fra 1863 døtre på højskole. Efter nederlaget i 1864 slog Dalgas' legendariske ord "hvad udad tabes skal indad vindes" igenem, og de nationalistiske tanker slog nu for alvor igennem i højskolebevægelsen. De grundtvig-koldske højskoler ekspanderede kraftigt; og man gik fra 14 højskoler i 1863 til 52 i 1873 og 75 i 1891. Elevmassen stiger også dramatisk; ca. 3.500 elever fra 1844-64 mod ca. 83.000 fra 1864-92¹.

Testrup vs. Viby

Den første konkrete sag vi vil undersøge er forholdet mellem den i 1857 oprettede Viby Højere Landboskole og Testrup Højskole fra 1866. Seminaristen Lars Bjørnbak ledede Viby-skolen og teologen Jens Nørregaard var forstander i Testrup, der uden omsvøb blev bygget som et modspil til Vibys rationalistiske linje. Bjørnbak og Nørregaard deltog aktivt i den aktuelle avis-polemik, og de mødtes ofte til debattmøder, hvor deres uenigheder brød ud i lys lue. De fremstod begge som bondeførere, men deres forskellighed var dyb. Mens vendelboen Bjørnbak kom fra et vendsysselsk degnehjem, så var Nørregaard embedsmands søn og en københavnsk teolog, der var direkte præget af Grundtvigs historisk-poetiske nationalisme. Med det gamle franske oplysningsfilosofiske tankegods i bagehovedet var Bjørnbak en udpræget rationalistisk indstillet mand, der betonedede betydningen af positive, ydre kundskaber. Dannelse for ham var i høj grad kultivering; bonden måtte lære at tale rigsdansk og lære de borgerlige manerer for at kunne begå sig blandt de forhadte embedsmænd i sogneråd, amtsråd og på tinge. Skolens hovedopgave var at lære gårdmandssønnen de positive færdigheder, læsning, skrivning og gode manerer, så han kunne klare sig politisk, og derudover måtte han også lære de natur- og landbrugsfaglige kundskaber, så han kunne klare sig økonomisk. Skældsordet "materialist" blev ofte brugt hånende om Bjørnbak, der svarede igen ved at udtale om en bekendt: "bliver han Grundtvigianer, så bliver han en komplet Nar"². Over for Bjørnbak stod idealisten Nørregaard, der vendte sig imod rationalisternes åndløshed. Folkeånd, det var der nemlig masser af på Testrup Højskole, hvor de historiske

og poetiske foredrag spillede førsteviolinen. Målet for højskolen var en indre dannelse (*Bildung*), der skulle udfolde de kim af nationalitetsfølelse, der gemte sig i menneskets indre, og som definerede det egentlige jeg. Vejen hertil gik over vækkelsen ved det levende ord og beretningen om fortidens glørværdige bedrifter, der var udtryk for åndens udfoldelse i historien og en forbundethed med forfædrene igennem sprog og kultur. Dannelsen er at udfolde det, du i virkeligheden er. Dette tankegods bygger på Grundtvigs ganske komplekse historiefilosofi, der i høj grad var påvirket af Herder og Hegel, der ser den intime sammenhæng mellem dannelse, historicitet og ånd. Den folkelige kultur på landet var for grundtvigianerne et udtryk for den danske ånd, og Nørregaard mente således ikke, at bønderne skulle aflægge deres dialekt. Vendelboen Bjørnbak ønskede at tale rigsdansk, mens københavneren Nørregaard ønskede at tale jysk – de prøvede begge uden held.

Lars Bjørnbak opretholdt indtil sin død i 1878 sin store gennemslagskraft blandt bønderne i Østjylland, men Viby Højere Landboskole måtte lukke i 1899. Da havde Testrup og den grundtvigianske fløj i højskolebevægelsen sejret. Højskolen var nu en dannelsesinstitution, mens den naturvidenskabelige landbrugsfaglige undervisning, lektielæsning og eksaminer var henlagt til landbrugsskolerne, der i 1890'erne endeligt blev udparcelleret fra Folkehøjskolen.

At den nationalromantiske stærkt grundtvigianske retning efter 1864 blev dominerende i højskolebevægelsen, betød imidlertid ikke, at naturfagene gled ud af undervisningen, eller at naturvidenskabens rolle i højskolearbejdet i mindre grad blev disku-

teret. Det var der flere årsager til. For det første var sidste halvdel af det 19. århundrede, set fra et absolut fugleperspektiv, en periode hvor naturvidenskabens betydning for og status i samfundet voksede. Ville man gøre sig gældende i lærde kredse – hvad der i højskolebevægelsen var et udtalt men noget ambivalent ønske om – var det ikke muligt at undlade at befatte sig med naturvidenskab under en eller anden form. For det andet lå folkehøjskolen i konkurrence med landbohøjskoler og senere med landbrugsskolerne om landungdommens gunst. Et tilbud om konkrete kundskaber om jordbrug og natur afsluttet med eksamen har ofte lettere fundet vej til landbefolkningens forståelse og pengepung end en kristen nationalromantisk dannelse; som bonden Peter Larsen i 1854 spørger i et brev til Grundtvig ”Hvortil duer det, hvis det ikke kan ædes”³. For at imødegå denne og lignende indvendinger måtte højskolerne i reglen tilbyde en eller anden form for undervisning i naturfag. Endelig virkede der rundt omkring på højskolerne folk, som så naturlæren som en uundværlig del af dannelsen eller ligefrem som særlig velegnet til at fremme folkeånden.

Alt i alt betød dette, at naturfagene ikke gled ud af højskolen, men den efterfølgende periodes mange konfrontationer om naturfagernes status vidner om, at naturvidenskabeligt orienteret undervisning vanskeligt lod sig forene med store dele af højskolebevægelsens selvforståelse. Man havde nestor Grundtvigs ord for, at den gølge romansk-italienske videnskab skulle erstattes af en nordisk ”historisk-poetisk videnskab”, ligesom videnskabens i betænkelig grad bevægede sig ind på troens område og i det hele taget smagte vel meget af latin, universitet og København. Højsko-

lens opgave var nu engang at give den jævne danske landbefolkning en god dansk dannelse i den rette ånd – en ånd som man let blev beskyldt for at modarbejde. Det var altså lidt af et minefelt de naturfagsorienterede højskolefolk bevægede sig ind i, når de deltog i debatten, og den opfindsomhed, de i denne sammenhæng udviste, danner rammen om nogle pudsige og meget sigende træfninger, som vi nu vil antyde et par eksempler på.

Højt til loftet på Askov

I løbet af 1860'erne etablerer Askov højskole sig, sammen med Testrup og Vallekilde, som en slags mønsterhøjskole, og i løbet af 70'erne begynder skolen at tilbyde elever med et højskoleophold i bagagen en højere undervisning. Udviklingen kulminerer i 1878 med grundlæggelsen af Askov udvidede højskole, som med forstander Schrøders ord sigtede på at skabe en "omfattende og grundig højskoledannelse som kunne afløse den gamle latinskoledannelse". En sådan højere højskole forekom nok lige lovlig høj for mange grundtvigianere, men til Askov-folkenes fordel havde Grundtvig sagt og skrevet meget, bl.a. også at man burde oprette en udvidet højskole i Sorø. På den måde kom diskussionen om Askov udvidede Højskoles legitimitet ofte til at udspille sig i indlæg for eller imod Sorøtanken. Undervisningen på højskolen var planlagt til at løbe over 18 måneder og tog udgangspunkt i det velkendte historiefilosofiske skema med en verdenshistorisk gang fra barndom til oplyst alderdom, der i dette tilfælde nås, ikke i Jena, men i norden (eller måske på Grundtvigs prædikestol). Ikke blot fyldte historieundervisningen meget på skemaet, den gennemsynede også de øvrige fag – med Grundtvig

hævdede man, at viden kun var gyldig "historisk" dvs. hvis den var befordrende for åndens udvikling. Den opfattelse tog den unge fysiker og meteorolog Poul la Cour med sig i sit arbejde som underviser i fysik og matematik ved den udvidede højskole. Han udviklede lærebøger med titlerne *Historisk Fysik* og *Historisk Matematik*, som forenede det "historiske" og det "analytiske" perspektiv på en højst original måde, og som samtidig sikrede den unge videnskabsmand et ståsted, hvorfra han kunne imødegå den kritik, han i de følgende år mødte fra forskellige grene af højskolebevægelsen. I det hele taget er grundtvigianeren, opfinderen og folkeoplyseren Poul la Cour en af hovedpersonerne i vores fortælling. Måden han forener et naturvidenskabeligt funderet udsyn med grundtvigianisme og højskoleundervisning giver et indtryk af i hvilken grad de to størrelser lod sig forbinde, ligesom la Cours forbehold over for senere videnskabelige teori-dannelser – især darwinismen – viser, hvorledes det er forskellige naturvidenskabelige spørgsmål, der gennem perioden udfordrer højskolen på forskellige områder.

Netop darwinismen blev central i de såkaldte Fimbulvintre, som prægede Askov fra 1887 – 1891, hvor eleverne udfordrede lærernes autoritet bl.a. ved at forsøge at få en "fritænkner" til at holde foredrag på skolen. Det moderne gennembruds spørgsmål nåede således også til Askov. Forstander Schrøder fastholdt sit fundamentalistiske syn på det gamle testamente og undsagde enhver "drengevidenskab", som tillod sig at krænke den gamle bibeltro og i det hele taget stemplede han "den naturalistiske strømning" som tidens store fare. La Cour delte Schrøders fundamentalistiske bibel-læsning, og når hans videnskabs- og tek-

nologihistoriske forfatterskab er båret af en lysende fremskridtstro, skyldes det, at han i den videnskabelige udvikling så en bogstavelig opfyldelse af Guds forjættelse til Noah om at opfylde jorden og gøre sig til herre over den. Set i det lys er det kun forståeligt, at Newton, matematikken og fysikken kunne få en central plads i oplysningsarbejdet, medens darwinismen måtte afvises. Med Schröder og la Cour i front angreb man fra Askov således såvel darwinismen som den moderne naturalisme og positivismen, hvis fortalere var centreret i brandesianismen i København. Den askovske holdning deltes i øvrigt, i det omfang disse spørgsmål overhovedet blev diskuteret, af de øvrige danske højskoler.

Begtrup og hvordan folkehøjskolen stryger hunden med hårene

Som et sidste eksempel skal nævnes Holger Begtrup, der var højskolens førstemand i generationen efter det moderne gennembrud, og som stod for en videreudvikling af det grundtvigianske dannelsesideals forhold til naturvidenskaben. Begtrup havde indset at Grundtvigs ”hegelianske” historiefilosofiske skema og fundamentalistiske bibelsyn ikke længere kunne forsvares som et udtryk for de faktiske forhold – videnskaben i bredeste forstand havde umuliggjort en sådan position. Ifølge Begtrup skulle Grundtvigs tanker forstås symbolsk – man måtte opgive bogstavet for at redde ånden i værkerne. Begtrups originale bidrag består i, at han erstatter Grundtvigs verdenshistoriske skema med en beskrivelse af Danmarkshistorien i det 19. århundrede, som følger samme gang fra barndom over lømmelalder (en størrelse som Baggesen løber med den tvivlsomme ære at være inkarnationen af) til den oplyste alderdom

hos den sene Grundtvig og Schröder. I vores sammenhæng er det særligt interessante ved dette lidt kuriøse projekt, at Begtrup helt har opgivet Grundtvigs generelle videnskabsfjendtlige holdning og desuden opgiver Schrøders og la Cours forbehold med hensyn til udviklingslæren. Begtrup beskriver både Darwin og Spencer som besindige englændere, hvis videnskab er blevet korrumpet af fanatiske tyskeres vulgær-darwinisme (Ernst Haeckl). Med sin forskydning af den grundtvigiansk-schrøderske historiefilosofi følger en tydelig opgradering af naturvidenskabens status, som giver den noget forældede grundtvigianske grundholdning troværdighed i en ny virkelighed. Det sker vel at mærke uden, at Begtrup giver udtryk for, at han føler sig på kollisionskurs med skoletankernes grundlæggende ideer.

Konkluderende bemærkninger

Metoden og emnevalget bag projektet tager udgangspunkt i en tilgang til faget idehistorie, som dårligt kan rubriceres som en alternativ form for filosofi. Man kan snarere betragte tilgangen som en alternativ historieskrivning – hermed er det også sagt, at vi mener, der er væsentlig forskel på historie og idehistorie. Idéhistorikeren lægger i højere grad vægt på at indfange aktørernes filosofiske antagelser og politiske ærinde og deres betydning for den konkrete og polemiske virkelighed, de spiller med i.

Det kan indvendes mod denne idehistoriske tilgang, at faget mister enhver form for aktualiserende sigte, og dets raison d’être hermed undergraves. Vi vil imod denne indvending hævde, at historie for historiens egen skyld er en prisværdig sag, samt at idehistorie ikke mister sin aktualiserende side ved at blive mere historisk

orienteret. I vores konkrete tilfælde handler det om at vise, at debatten om forholdet mellem højskole, dannelse og naturvidenskab er en historisk forekomst, der er mere kompliceret end den ortodokse historieskrivning viser. Fjendskabet mellem grundtvigianisme og naturvidenskab var i 1850-1900 ikke så kronisk og fastlåst, som det ofte beskrives. Det var derimod tale om en dynamik, hvor det handlede om at bedrive videnskab i den rette ånd – hvilket mange højskolefolk gjorde på et højt videnskabeligt niveau – samtidig med, at man søgte at legitimere dette i grundtvigianske kredse. Grænserne for effektfulde naturvidenskabelige talehandlinger var ikke statiske, men bøjelige i tidens strøm; højskolen lukkede flere og flere videnskaber og opfattelser ind i det gode selskab. Vi vil i vores projekt vise, at grundtvigianismen ikke var entydigt anti-videnskabelig, og hermed drage endnu en kile ind i den udbredte fordom om, at naturvidenskab og religion i historiens løb har været genuine modsætninger.

Litteraturliste

- Begtrup, Holger: *Det danske folks historie* I – II, Forlagstrykkeriet, Kbh., 1909
- Brovst, Bjarne Nielsen: *Jeppe Aakjær på Askov Højskole 1887/88*, Poul Kristensens Forlag, Herning, 1988
- Carlsen, Jørgen: *Testrup Højskole 1866–1991*, Testrup Højskoles Elevforening, Galten, 1991
- Grundtvig, N.F.S.: *Verdenshistorie 12*, Gyldendal, Kbh., 1999
- Hansen, H.C.: *Poul la Cour*, Askov Forlag, Askov, 1985
- Jensen, Hans: *Lars Bjørnbak*, Gyldendal, Kbh., 1919
- la Cour, Poul & Holst, Helge: *Menneskeåndens sejr*, Gyldendal, Kbh., 1904
- Lund, Hans: *Askov Højskole 1865 – 1915*, Gyldendal, Kbh., 1965
- Skinner, Quentin: ”Moralske principper og social forandring” i *SLAGMARK – tidsskrift for idéhistorie*, nr. 33, vinter 2002, pp. 23-36
- Vind, Ole: *Grundtvigs historiefilosofi*, Nordisk Forlag, Kbh., 1999
- Diverse: Danmarks Folkehøjskole 1844-1944, Det danske Forlag, Kbh., 1944

Tidsskrifter

- Højskolebladet, årg. 1878 – 1900, Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding 1878 - 1900
- Danskeren, årg. 1888 – 90, Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding, 1888 - 90

Noter.

¹ Konkrete oplysninger og statistik om højskolerne er fundet i *Danmarks Folkehøjskole 1844-1944*.

² Jensen 1919, p. 69.

³ Begtrup 1909, p. 156.

Ansætser til konceptionen af en humanontografi

“Medicinens frontkæmpere - bioteknologi, gensplejsning osv. - flytter stadig grænser, ikke blot når det gælder videnskab og helbredelse, men også når det gælder menneskets fremtid. Med den etablerede transplantationsteknologi og den mulige kloning af mennesker udfordrer den moderne biomedicin for alvor vores forestillinger om, hvad et menneske er, og hvad det vil sige at være et menneske.” (Porter (2000), 668).

Den aktuelle udvikling af de medicinske bioteknologier er med til at blotlægge de to sammenhængende forhold, at den moderne medicin i stigende grad kan beskrives som et fænomen, der angår det moderne menneskes væren, og at denne væren ikke kan opfattes som noget én gang givet. Ud fra et samtidsdiagnostisk perspektiv giver den dermed anledning til at fremstille tre vedkommende idéhistoriske og filosofiske spørgsmål, der kort kan sammenføjes som følger: (1) Hvordan kan man beskrive og analysere det forhold, at udviklingen af disse teknologier involverer en række radikale forandringer i menneskets konkrete forståelse af og omgang med sig selv og sin egen væren? (2) Hvordan kan man beskrive og analysere det forhold, at det moderne menneske er karakteriseret ved en måde at forstå og omgå sig selv på, der involverer, at det gør sin egen biologiske væren til genstand for teknologisk manipulation? (3) Hvordan kan man beskrive og analysere det forhold, at mennesket tilsyneladende ikke selv er herre over denne udvikling, siden den vedvarende udstikker nye mål og rejser

en række etiske, politiske og metafysiske problemer og spørgsmål angående menneskets egen væren, der ikke er intenderede?

Alle disse tre spørgsmål henviser til problemet om, hvordan man overhovedet kan foretage en spørgen til menneskets væren, der udspringer fra, og er forpligtet på en spørgen til en bestemt problemstilling i den nære samtid. På den baggrund er det i det følgende intentionen at udkaste en række overvejelser over, hvordan en sådan spørgen faktisk kunne fremstilles. Formålet er i den forbindelse ikke at udarbejde en teori eller en metode, men at iværksætte nogle analytiske manøvrer med henblik på senere hen at tematisere de tre ovenstående spørgsmål. Uanset hvad er det altså disse tre spørgsmål, der er for øje, selv om de ikke stilles eksplicit undervejs.

Spørgsmålet til den menneskelige væren

At fremstille projektets analytiske fokus som den menneskelige væren betyder for en lidt nærmere betragtning, at projektets omdrejningspunkt kan karakteriseres som en bestemt filosofisk problemstilling, der i

udgangspunktet kan formuleres som følger: *Hvad er et menneske?*

Dette er ingen ny problemstilling, da det ikke mindst er muligt at beskrive, hvordan den i forskellige versioner har indfældet sig i den vestlige rationalitets historie, lige siden Herodot i sine rejsefortællinger spurgte til 'de andre' – var de fremmede, han mødte på sin færd, som ham selv, eller var de radikalt anderledes? (Eriksen & Nielsen (2001), 2). Sin egentlige filosofiske udformning får problemstillingen imidlertid først fra og med Sokrates, Platon og Aristoteles, hvor den udkrystalliserer sig i en undren over, *hvad der bestemmer den væren, som er menneskets, eller hvordan denne væren bestemmes.*¹ Eller med andre ord fremkommer hermed en ontologisk spørger til mennesket for så vidt, som det er værende, altså til menneskets væren.² Siden da har dette spørgsmål som bekendt været fremstillet og diskuteret på forskellig vis inden for filosofiens historie, og i det følgende skal det også fremstilles som et specifikt filosofisk spørgsmål. Denne fremstilling iværksættes imidlertid på en helt særlig *måde*, der senere skal fremdrages som en humanontografi. Derved henvises umiddelbart til, at spørgsmålet til den menneskelige væren altid opløser sig i det relaterede problem om, *hvordan denne væren skal studeres?* (Kristensen (1987), 148). Eller med andre ord involverer fremstillingen af et spørgsmål ganske enkelt en udarbejdelse af det (Heidegger (1993), 5; Sørensen (2002)).

På den baggrund bliver det så mere præcist den sammenhængende fremstilling og udarbejdelse af spørgsmålet til den menneskelige væren, der kommer til at beramme projektets analytiske fokus. Som det første trin i den intention skal der nu følgende foretages en indledende afgrænsning af den

analytiske brug af begrebet om den menneskelige væren, som vil finde anvendelse i det følgende. Denne afgrænsning viser sig så både i form af en *eksklusion*, da den negativt tager afsæt i en indvending mod visse andre konkrete måder at tematisere og problematisere mennesket og dets væren på og en *inklusion*, da den positivt tager afsæt i nogle analytiske fordomme i relation til samme tematisering og problematisering. Dette trin leder så efterfølgende frem til at skitsere en bestemt positiv *positionering* i forhold til det omtalte spørgsmål.

Eksklusion

”Kan man opstille en nogenlunde enkel model, der kan forklare menneskelivet? Uden at udelade noget aspekt af menneskers adfærd, og uden at forenkle så brutalt, at det bliver til løgn alt sammen?” (Munk (1971), 7)

I henhold til det forudgående henviser den analytiske anvendelse af termen eksklusion til, at fremstillingen og udarbejdelsen af den nærværende spørger til menneskets væren ikke bare foretages positivt som én blandt flere mulige spørgemåder. I stedet konstitueres den også negativt i en eksplicit opposition til to andre måder eller positioner, der skal betegnes som henholdsvis *essentialisme* og *antropologisme*:

I. For det første udfolder projektet sig generelt, som en indvending imod enhver form for essentialisme i behandlingen af den menneskelige væren. Hermed peges i almindelighed på ambitionen om at kunne identificere eller annoncere en *essens* i form af noget enhedsligt, fundamentalt eller væsentligt bag eller i denne væren, der kan begrunde en almenyldig forklara-

ring af, hvad mennesket er.³ Disse bestræbelser viser sig så enten i skikkelse af en *immanent essentialisme*, der hypotetiserer et eller flere træk eller egenskaber ved mennesket til at være bestemmende for den menneskelige konstitution, eller i form af en *transcendent essentialisme*, der bestemmer en bagvedliggende struktur eller et hinsides princip, som afgørende for menneskets iagttagelige reaktioner, adfærd og egenskaber mv. Med andre ord henvises der med termen *essentialisme* til forskellige idéhistoriske positioner i forhold til spørgsmålet om den menneskelige væren, der har den metafysiske opfattelse tilfælles, at dette spørgsmål kan besvares med en *stabil* eller *generel væsensbestemmelse*.

II. Mere specifikt konstituerer projektet sig så i tilknytning til et udestående med en række måder at tematisere mennesket og dets væren på, der kan sammenføjes under termen antropologisme. Mens *essentialismen* er en disparat tankefigur, som på forskellig vis kan lokaliseres mangfoldige steder i de europæiske idéers historie, betegner antropologismen en særlig *essentialistisk* tendens i tænkningen, der hører hjemme i moderne tid.⁴ Mere præcist henvises der hermed til en form for tænkning, som er karakteriseret ved en *installering af det endelige menneske som sit essentielle referencpunkt*. Således udkastes den positive bestemmelse af menneskets væren som tænkningens udgangspunkt, mål eller begge dele, hvilket afspejler, at mennesket her placerer sig selv i centrum af det værende, og bestemmer den objektive verden, i hvilken det selv er inkluderet, ud fra sin egen endelige væren (Heidegger (1994), 53; Heidegger (1998), 211).

”The anthropological configuration of modern philosophy consists in doubling over dogmatism, in dividing it into two different levels each lending support to and limiting the other: the precritical analysis of what man is in his essence becomes the analytic of everything that can, in general, be represented to man’s experience.” (Foucault (1999), 341).

På den måde disponeres et rum for tænkningen, hvori bestemmelsen af menneskets endelige væren bliver afgørende, fordi den både kan fungere som svar på spørgsmålet til det *fundamentale* som det, der betinger menneskets mulige virkelighed og som tilgangen til denne og spørgsmålet til det *positive*, som det begrænsede eksistens- og erfaringsrum, der konkret gives for mennesket.

”...anthropology – that is [...] a mode of thought in which the rightful limitations of acquired knowledge (and consequently of all empirical knowledge) are at the same time the concrete forms of existence, precisely as they are given in that same empirical knowledge.” (Foucault (1999), 248).

Dermed peges samtidig på det centrale forhold, at antropologismen anbringer mennesket og dets væren i en særlig dobbelt position, og derfor allerede forudsætter en vis væsensbestemmelse af samme. Inden for en idéhistorisk horisont, hvor erkendelsen og det at være i verden væsentligt forstås som et forhold mellem et subjekt og en verden af objekter for subjektet, indsættes mennesket således både i en position som

subjekt og som objekt (Foucault (1999), 312). På den ene side tematiseres mennesket som et suverænt og ontologisk distinkt *subjekt*, der indtager en begrundende og konstituerende plads i forhold til eksistensen og tænkningen, og dermed også i forhold til etableringen af erkendelse og viden om verden. På den anden side udkastes mennesket samtidig som et afgrænset *objekt* med en selvstændig væren, der som væsentlig entitet kan og må gøres til genstand for positiv viden og bestemmelse. Med termen antropologisme henvises med andre ord til en form for tænkning, der opfatter mennesket som et ubetinget og selvberørende væsen og samtidig gør dette væsen til sin universale og konstante begrundelses- eller referenceramme.

Det nærværende projekt vender sig så både imod, at spørgsmålet til menneskets væren kan manifesteres i en almengyldig bestemmelse, og at en sådan bestemmelse kan reflektere forestillingen om en isoleret enhed, der kan fungere som tænkningens eller eksistensens konstituerende udgangs- eller endepunkt.

Inklusion

Dette leder frem til at foretage en inklusion, hvilket her refererer til, at fremstillingen og udarbejdelsen af spørgsmålet til den menneskelige væren, nødvendigvis også må have et positivt udgangspunkt. Mere præcist kan dette spørgsmål nemlig karakteriseres som en bestemt form for søgen, og en sådan må på forhånd være formet af det, der søges (Jf. Heidegger (1993), 5-6). Med andre ord må der allerede være en vis opfattelse af den menneskelige væren til stede, der så videre vil betinge den form og struktur, som gives til den konkrete udarbejdelse og fremstilling af spørgsmålet. Det betyder

nu ikke, at spørgsmålets svar er givet på forhånd, men blot at det for nærværende skal tage positivt afsæt i to analytiske fordomme eller antagelser:

I. Den første og vigtigste antagelse udspringer sig over et citat fra værket *Jenseits von Gut und Böse* fra 1886, hvori den tyske filosof Friedrich Nietzsche karakteriserer mennesket som:

”...das noch nicht festgestellte
Their.“ (Nietzsche (1998), 81).

Nietzsches karakteristisk skal så benyttes som afsæt for en ikke-essentialistisk problematisering og tematisering af mennesket og dets væren. At mennesket kan beskrives som *endnu ikke fastlagt*, kan nemlig siges at reflektere det forhold, at der ikke kan afdækkes nogen almengyldig menneskelig essens, grund, natur eller beskaffenhed i eller bag de overfladiske forskelle, som gør sig gældende på baggrund af for eksempel individuelle, kulturelle, sociale eller historiske faktorer. Sådan fører beskrivelsen frem til at anlægge et særligt perspektiv på spørgsmålet til den menneskelige væren, der negativt involverer en eksklusion af den idé, at en forståelse af menneskets væren kan artikuleres i en enhedlig eller essentialistisk bestemmelse. Denne eksklusion medfører ikke indtagelsen af en relativistisk position, hvor menneskets væren fremstilles som arbitrær og derfor udelukket fra egentlig bestemmelse. Godt nok implicerer den, at der positivt foretages en perspektivering, hvor den menneskelige væren tematiseres som *vedvarende åben for modtagelsen af bestemmelser*.⁵ Men dette udmønter sig i, at den menneskelige væren analyseres konkret, som den til stadighed bestemmes og derfor bestandigt konstitueres og transfor-

meres. Med andre ord anlægges i væsentlig grad en *nominalistisk position*, der indebærer, at begrebet om den menneskelige væren alene gives mening gennem en analyse af de forskellige bestemmelser, som denne væren undergår, og viser sig i.⁶ Spørgsmålet bliver så, hvorledes disse bestemmelser overhovedet viser sig for analysen? Eller anderledes formuleret drejer spørgsmålet sig om i hvilke analytiske betydninger, der skal gøres brug af begrebet om den menneskelige væren?

II. Den anden antagelse reflekterer dette spørgsmål ved at tage udgangspunkt i et citat fra værket *Sein und Zeit* fra 1927, hvori Martin Heidegger karakteriserer det særegne ved mennesket (das Dasein) som det, at det:

”...in seinem Sein um dieses Sein selbst geht.“ (Heidegger (1993), 12).

For Heidegger er mennesket altså karakteriseret ved at være til på en særlig måde, der involverer, at det forholder sig til sin egen væren. Hermed er der umiddelbart tale om en vis positiv bestemmelse af den menneskelige væren, men i stedet for at lade Heideggers karakteristik fungere som en sådan, skal den tjene til en analytisk kondensering og differentiering af betydningen af det begreb om denne væren, der skal opereres med i det følgende:

· *Væren som menneskets væremåde*: På den ene side analyseres den menneskelige væren, som den viser sig i de *måder*, hvorpå mennesket er til, og forholder sig til verden i form af de måder, hvorpå mennesket erfarer, tænker og omgås sig selv og virkeligheden. På dette

niveau bliver spørgsmålet så, *hvordan disse væremåder bestemmes og hvad, der bestemmer dem*.

· *Væren som menneskets selvforståelse*: På den anden side analyseres den menneskelige væren, som den viser sig i de *konkrete bestemmelser*, den gives i menneskets erfaring og tænkning af samt omgang med sin egen eksistens og den verden, det eksisterer i. På dette niveau skal der så spørges til, *hvordan menneskets selvforståelser bestemmes og hvad, der betinger disse bestemmelser*.

Disse to analytiske akser konstitueres nu i relation til et eksplicit udestående med antropologismen. For det første udkastes de således ikke i en blind gentagelse af antropologismens dobbeltpositionering af mennesket, men skal overordnet set tjene til at belyse, hvordan det moderne menneske er kendetegnet ved at etablere en række særskilte forhold til sin egen væren. I den forbindelse skal det så gøres gældende, at antropologismens problematik først konstitueres som et aspekt ved disse etableringer og derfor ikke kan siges at have nogen universel status (Sørensen (2000)). For det andet er ambitionen at demonstrere, at mennesket ikke fungerer som suverænt eller konstituerende subjekt for hverken sin egen væremåde eller selvforståelse ved at vise, hvordan den menneskelige væren på forskellig vis er muliggjort af og indlejret i nogle historiske og regionale strukturer og problematikker, som mennesket ikke er herre over. På den baggrund bestrides det så også, at mennesket i udgangspunktet kan fungere som et selvstændigt objekt.

Position

Disse markeringer fører frem til at foretage en egentlig positionering i forhold til spørgsmålet om den menneskelige væren. Dette gøres nu ved at indplacere det på et bestemt *analytisk niveau*, for efterfølgende at aftegne dets særlige form og struktur som en *humanontografi*:

I. Først og fremmest er det vigtigt at fremhæve, at den nærværende spørger kun omfatter én ud af flere mulige måder at tematisere og problematisere mennesket på. Her skal disse muligheder ikke bløtlægges i deres mangfoldighed, men alligevel skal de væsentligste kort skitseres, som de kan reduceres og kondenseres til en placering på tre overordnede analytiske niveauer.⁷

- På det *ontiske niveau*, der vedrører spørgsmålet om, *hvad* mennesket er, tager analysen af mennesket form som en afdækning og udlægning af et eller flere aspekter ved det menneskelige værendes beskaffenhed ud fra en forudforstået bestemmelse af menneskets væren.⁸
- På det *ontologiske niveau*, der vedrører spørgsmålet om, *hvad* mennesket *er*, tager analysen form som en afdækning og udlægning af mennesket for så vidt som det er værende, hvilket vil sige af den menneskelige væren⁹. En bestemmelse af menneskets væren på dette niveau vil betinge og fundere de mulige spørgsmål til mennesket, der kan stilles på det ontiske niveau.
- På det *dybdeontologiske niveau* spørges til selve grundlaget for bestemmelserne af den menneskelige væren og dermed også til betingelserne for de analyser af mennesket, der kan foretages på det ontiske såvel som på det ontologiske

niveau. En sådan spørger kan så antage flere forskellige former, der generelt udspiller sig mellem to poler: På den ene side en *fundamentalontologi*, der enten forsøger at fastlægge eller identificere et almengyldigt fundament for de mulige bestemmelser af mennesket og dets væren eller totalt afviser, at sådanne bestemmelser overhovedet har noget fundament. På den anden side en *ontologianalytik*, der hverken afsøger et almengyldigt fundament for bestemmelserne af menneskets væren eller afviser, at de overhovedet har et fundament, men i stedet tager sigte på at beskrive og analysere forskellige bestemmelser af mennesket og dets væren, som de har forskellige mulighedsbetingelser og begrænsninger, er lokaliseret og indvævet i forskellige sammenhænge og eventuelt forbinder eller kontrasterer sig med hinanden.

Den ovenstående differentiering er ikke nødvendigvis fyldestgørende, men skal også primært tjene til at indkredse og oplyse den nærværende spørger som en særlig ontologianalytik. Samtidig gør den det muligt at præcisere, hvordan spørgsmålet udarbejdes gennem et positivt valg af en blandt flere mulige spørgemåder. Et sådant valg implicerer naturligt nok et fravalg af andre muligheder, men dette fravalg tager ikke nødvendigvis form af en eksklusion, hvorfor den valgte spørgemåde langt fra udelukker eksistensberettigelsen af alle andre analyser af mennesket. I stedet betones det, at den udspringer fra et bestemt analytisk niveau, og spørgsmålet bliver så hvilken form og struktur, den nærmere antager?

II. Med fastlæggelsen af spørgsmålets grundform som en ontologianalytik

tydeliggøres det, at intentionen hverken er at afdække eller fremstille en almengyldig bestemmelse af menneskets væren eller at fremdrage et generelt fundament, der kan begrunde en almengyldig forklaring af sådanne bestemmelser. Tværtimod er ambitionen frem for alt at anfægte sådanne universaliserende og globaliserende intentioner ved at demonstrere, hvordan den menneskelige væren må belyses og problematiseres, som den fremtræder i og modtager forskellige bestemmelser og samtidig illustrere, hvorledes der ikke gør sig nogen enhed gældende i eller bag disse bestemmelser. Denne ambition medfører præcis ikke indtagelsen af en relativistisk position, men derimod at analytikken vil orientere sig mod en konkret beskrivelse af nogle særlige bestemmelser af menneskets væren, som de er indlejret i forskellige historiske og regionale kontekster og eventuelt relaterer eller kontrasterer sig med hinanden. På den baggrund antager analytikken mere specifikt en særlig *spatio-historisk* form, og da fokus er rettet mod den menneskelige værens bestemmelser, skal den karakteriseres som en *humanontografi*, hvilket følgende vil blive uddybet:¹⁰

Som allerede antydet indbefatter den nærværende position en speciel analytisk disponering af *historiekategorien*, der primært refererer til, at den menneskelige væren skal undersøges, som den vedvarende bestemmes og dermed fremtræder i forskellige historiske formationer og transformationer. At denne væren belyses og problematiseres i sin faktiske historicitet implicerer så ikke, at der sigtes mod en præsentation af menneskets historiske ontologi, hvilket ville være ensbetydende

med at fremstille eller blotlægge en særlig form for bestemmelse af menneskets væren.¹¹

Til gengæld henviser samme til, at der skal foretages en differentierende historisk beskrivelse og analyse af de komplekse og ofte heterogene betingelser, konstitutioner, former, grænser og konsekvenser for og af en række bestemmelser af menneskets væren.¹² Et ganske centralt aspekt i disse bestræbelser består da i at demonstrere, hvordan mennesket i udgangspunktet hverken er subjekt for sin egen væren eller kan fungere som et selvstændigt objekt, men snarere må opfattes som muliggjort af og indlejret i nogle forskellige historiske strukturer og problematikker.

Sekundært knytter humanontografiens disponering af historiekategorien sig så yderligere til anfægtelsen af de universaliserende ambitioner i forhold til behandlingen af menneskets væren ved også at forpligte sig på sin egen historicitet, og dette fører for nærværende til en bestemt privilegering af samtiden. Eller udtrykt mere kontant og håndgribeligt udmønter denne forpligtelse sig følgende i en spørgen til, hvilke bestemmelser af menneskets væren, der gør sig gældende for indeværende, og dermed til hvilke betingelser, former, grænser og konsekvenser bestemmelserne af vores egen væren har. Således er det altså ikke alle, men nogle udvalgte bestemmelser af menneskets væren, som sættes på programmet. Selve udvælgelsen af disse skal imidlertid ikke alene tage udgangspunkt i et historisk, men også i et regionalt perspektiv.

Hermed peges i det samme på den specielle disponering af *spatiale kategorier*, som indfører sig i den humanontografiske position. Mens essentialismen i almindelighed og antropologismen i særdeleshed problematiserer den menneskelige væren som bestemt ved eller bestemmende for en sammenhængende struktur, enhed, kontinuitet, grund eller lignende, er det hensigten at påvise, hvordan den menneskelige væren må begribes, som den fremtræder i et netværk af disparate bestemmelser, der er indlejret i forskellige historiske og regionale strukturer og problematikker; som konstituerer særegne fremtrædelsesrum med forskellige betingelser, former, grænser og konsekvenser; og kan lokaliseres i forskellige positioner og relationer i forhold til hinanden. På den baggrund udka- stes humanontografiens forehavende nøjere som en *kortlægning* af nogle udvalgte bestemmelser af menneskets væren med et kombineret blik for deres spatiale lokaliseringer, positioner, grænser og relationer og for deres historiske udviklinger, tilblivelser, forandringer og tendenser.

Udvælgelsen af disse bestemmelser er ikke vilkårlig, men tværtimod koordineret og strategisk. Denne markering henviser mere præcist til, at humanontografiens disponering af spatiale kategorier yderligere knytter sig til anfægtelsen af de globaliserende ambitioner i forhold til behandlingen af menneskets væren ved at forpligte sig på en bestemt regionalitet. Således udarbejdes og fremstilles den nærværende spørgen til menneskets væren da også i snæver tilknytning til et specielt diagnostisk mellemvæ-

rende og analytisk anliggende.

Analytiske spor

Sammenlagt orienterer humanontografien sig med andre ord mod en kortlægning af den menneskelige væren, som den viser sig i nogle særlige bestemmelser, der kan lokaliseres i et forholdsvist afgrænset område af samtiden. Denne kortlægning skal så mere konkret udfolde sig over to analytiske spor, som genspejler den tidligere differentiering af menneskeværens begrebsanalytiske betydninger. Den omtalte differentiering i et *begreb om den menneskelige væremåde* og et *begreb om den menneskelige væren, som den viser sig i menneskets selvforståelse*, reflekterer hverken et forehavende om at fremstille eller blotlægge en almen- gyldig bestemmelse af menneskets væren eller en intention om at fremdrage en bagvedliggende struktur eller et underliggende fundament for sådanne bestemmelser. I stedet afspejler den en udvælgelse og systematisering af de fremtrædelsesmåder for den menneskelige væren, som det skal hævdes, er relevante for den nærværende spørgen til samme, og som dermed ligger inden for det område, kortlægningen tager sigte på at formidle. Således udelukkes det ikke, at bestemmelserne af den menneskelige væren kunne optræde i andre betydninger, men det betones derimod, at den valgte differentiering og selektion udspringer af, og knytter sig til en bestemt analytisk og strategisk ambition. Denne ambition består overordnet set i at kunne belyse nogle særlige forhold, som det moderne menneske etablerer til sin egen væren, hvilket tænkes muligt at indløse via en spørgen til visse relationer imellem en række bestemmelser af den menneskelige væremåde og en række bestemmelser af menneskets væren, som de

viser sig i menneskets selvforståelse.

- Det første analytiske spor udgøres altså af en spørgen til den menneskelige væremåde forstået som den eller de måder, hvorpå mennesket er til, og forholder sig til virkeligheden og dermed også til sig selv. Eller udtrykt mere præcist bliver spørgsmålet her, *hvad der bestemmer menneskets væremåder og hvordan de bestemmes* med henblik på at kunne foretage en kortlægning af disse bestemmelser inden for et udset område. Intentionen er nemlig at undersøge, hvorledes det moderne menneske er kendetegnet ved nogle måder at forstå og omgås sig selv og virkeligheden på, der gør, at det i stigende grad indvæver sin væren i et netværk af medicinsk teori og praksis og herunder gør sin egen biologiske eksistens til et teknologisk anliggende. Det afgørende bliver herefter at demonstrere, på hvilken vis disse væremåder er indlejret i og muliggjort af nogle historiske og regionale strukturer, problematikker og forhold, som mennesket ikke er subjekt for.

- Det andet analytiske spor udgøres af en spørgen til menneskets selvforståede væren, forstået som den måde, hvorpå den menneskelige væren konkret viser sig i menneskets forståelse af og omgang med sig selv. Eller med andre ord bliver spørgsmålet, hvilke former for ontologi mennesket giver sig selv med henblik på at kunne foretage en kortlægning af disse bestemmelser inden for det valgte område. Således bliver sigtet i den forbindelse at undersøge, hvordan det moderne

menneske tiltagende problematiserer og omgås sin egen eksistens i termer for medicinske begreber, teorier og praksisser. Hvorledes integrerer den moderne medicin og de nye bioteknologier sig på radikal vis i menneskets faktiske erfaringer af hvem det selv er, hvilken virkelighed og hvilket samfund det lever i, og hvordan denne eksistens og dette samfund bør være? Igen bliver ambitionen at påvise, hvordan mennesket ikke er subjekt for disse bestemmelser, men at subjektet blot er en blandt flere bestemmelsesmåder, der muliggøres og konstitueres igennem en række komplekse historiske og regionale processer og forhold, som mennesket ikke er endeligt herre over.

Undervejs

Det forudgående har været orienteret mod at foretage en række indledende manøvrer for en særlig spørgen til mennesket. Foreløbigt er der ikke tale om andet end skitser, hvilket der heller ikke kan være uden en mere nærgående analyse af det område, der spørges til mennesket i. Mere præcist melder der sig tre opgaver for den fortsatte udarbejdelse af dette spørgsmål: (1) En eksplicitering af begreberne om den menneskelige væremåde og den menneskelige selvforståelse med henblik på at kunne foretage en mere konkret analyse. (2) En nærmere undersøgelse af antropologismen, i den forstand at denne ikke bare betegner en analysemåde, men det forhold at mennesket i det moderne vender sig mod sin egen eksistens som et isoleret og afgørende teoretisk og praktisk problem, og dermed konstituerer en væsentlig betingelse for den moderne medicin. (3) En reel analyse af den moderne medicin i almindelighed og de medicinske

bioteknologier i særdeleshed for at kunne foretage den omtalte spørgen, og samtidig undersøge, hvorfor den overhovedet fødes som et relevant problem.

Litteratur

- Andreasen, Torben (2001): Hvorfor filosofi? In Bjerrum og Christiansen (red.): *Filosofi. Etik. Videnskabs teori*. København: Akademisk Forlag.
- Aristotle (1960): *Posterior Analytics*. Heinemann: London.
- Davies, William M. (1909): An Inductive Study of the Content of Geography. In Douglas Johnson (ed.): *Geographical Essays*. Boston: Ginn and Company.
- Eriksen, Thomas Hylland & Finn Sivert Nielsen (2001): *A History of Anthropology*. London & Sterling: Pluto Press.
- Foucault, Michel (1992): *The Use of Pleasure*. London: Penguin.
- Foucault, Michel (1999): *The Order of Things*. London: Routledge.
- Frege, Gottlob (1969): *Funktion, Begriff, Bedeutung: Fünf logische Studien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Heidegger, Martin (1957): *Identität und Differenz*. Pfullingen: Günter Neske.
- Heidegger, Martin (1993): *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Heidegger, Martin (1994): *Holzwege*. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin (1998): *Kant und das Problem der Metaphysik*. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann.
- Højrup, Thomas (1995): *Omkring livsformsanalysens udvikling*. København: MTF.
- Kristensen, Jens Erik (1987): Mennesket mellem viden, magt og subjektivitet. In *Grus 22/23*
- Munk, Anders (1971): *Humanismens biologi*. København: Berlingske Forlag.
- Nietzsche, Friedrich (1988) [1886] *Jenseits von Gut und Böse*. Berlin: Verlag d.G.
- Porter, Roy (2000): *Ve og vel*. København: Rosinante.
- Sørensen, Anders Dræby (2002): The Problematisation of Death in Modern Medicine. In Gormsen & Sørensen (ed.): *Ethics, Rights and Death in Modern Medicine*. Århus: Philosophia Press.

Noter

- ¹ Se fx Andreasen (2001), 31-2
- ² Et klassisk eksempel er Aristoteles' bestemmelse af mennesket som *Animalis Rationalis*, hvorved menneskets væsen bestemmes gennem dets sammenhængende differentiering fra og indplacering mellem det guddommelige (som ren fornuft) og det animalske.
- ³ Begrebet essens indfinder sig hos Aristoteles, hvor det betegner det ontologiske korrelat til en definition (svar på spørgsmålet: "hvad er x?"), Aristotle (1960), 89b.
- ⁴ Dette problem behandles i Foucault (1999), Ch. 7-10; Heidegger (1994a); Heidegger (1998a), §36-8.
- ⁵ Dette involverer ikke tematiseringen af nogen 'væren i sig selv' hinsides denne åbenhed. Menneskets væren udlægges præcis ikke som en substans, der kan fungere som substrat for modtagelsen af bestemmelser, hvilket ville være det samme som at foretage en essentialistisk bestemmelse af denne væren.
- ⁶ Her trækkes på Freges skelnen mellem et begrebs betydning (Bedeutung) og mening (Sinn), Frege (1969). Ideen er nu ikke at foretage en filosofisk eller historisk begrebsanalyse, men at gøre rede for den måde, hvorpå der gøres analytisk brug af begrebet om menneskets væren. Dette begreb har altså på den ene side betydning eller extension (Jf. Højrup (1989)), som de forhold begrebet bruges om, og på den anden side mening eller intention, som begrebets indhold.
- ⁷ Inddelingen af disse tre niveauer er inspireret af Heideggers differentiering mellem (1) det ontiske niveau, der vedrører det værende (hvad noget er), (2) det ontologiske niveau, der vedrører væren (hvordan noget er) og (3) det fundamentalontologiske niveau, der vedrører betingelserne for det ontologiske niveau, jf. Heidegger (1993).
- ⁸ Dette gælder uanset om mennesket opfattes som et selvstændigt objekt (som i fx dele af humanvidenskabernes og den moderne medicin) eller ej.
- ⁹ Dette gælder uanset om den menneskelige væren opfattes som isoleret eller afgrænset (som fx i den filosofiske antropologi) eller anskues som indvævet i eller betinget af noget andet (som fx i teologien og kosmologien).
- ¹⁰ Begrebet ontografi stammer fra William Davies, der anvender det som betegnelse for en underafdeling af geografien, der kortlægger organiske elementers geografiske lokationer og relationer, Davies (1909). For nærværende anvendes begrebet dog på en helt anden måde og i en helt anden sammenhæng, nemlig som betegnelse for en kortlægning af lokaliseringer af og relationer mellem bestemmelser af væren.

Ansætser til konceptionen af en humanontografi

¹¹ Tematiseringen af menneskets historiske ontologi har både været en central del af den moderne filosofi (Hegel, Marx, Scheler etc.), såvel som den moderne videnskab (evolutionismen, darwinismen etc.).

¹² Derfor har jeg også i en anden sammenhæng karakteriseret positionen som en "historical ontology of man" forstået som en historisk ontologi *over* mennesket, hvilket vil sige en særlig form for kortlægning, Sørensen (2002).

"I do bombing"

-det talte og det skrevne sprog
i graffitiskulturen

Graffitiverdenens vokabularium indeholder et væld af sære, hjemmelavede begreber. Og den indeholder nok flere af den slags, vil jeg hævde, end andre subkulturelle foretelser, fordi der er så mange ting at navngive. Graffitiskrivere kommer i berøring med et udvidet spekter af tilværelsen, idet deres orienteringsflade, deres interessefelt ikke bare er deres eget sociale netværk. Fællesskabets fundament er en meget udadrettet aktivitet, skriverne bevæger sig mere i byrummet end de fleste andre, eftersom det er dér, de i bogstaveligste forstand udfolder sig.

Graffitiskrivere navngiver de af deres omgivelser, som de finder interessante, således hedder fx. tunnellen mellem Nørreport og Østerport Station "Røret", og i Århus findes en ironisk navngivning ude ad Silkeborgvejen, idet betonmurene nede ved banelegemet kaldes for "the Bronx". Særlig mure langs jernbanestrækningerne er behæftet med autonom navngivning, og har de ikke mere generelle betegnelser, som dem jeg lige har nævnt, så har de navn efter det værk, der først blev placeret på stedet. I Bagsværd findes der således en "Elite-mur",

for di picet "Elite" blev lavet der i 1985, og i Århus findes der en "Pacman-mur" (i "the Bronx" såmænd) af samme årsager. Værkerne selv er selvfølgelig forsvundet for længst, men således overlever bidder af den lokale graffitihistorie i sproget, hvilket er et temmelig vigtigt element, når det latente anarki i bevægelsen skal dæmpes.

Graffitiverdenen er på ingen måde så rodet, som den ser ud udefra, der er mange interne regler, og én af de ting, der giver disse regler pondus er netop historien. Man skal kende sin plads i hierarkiet, og hierarkiet dannes af en viden om, hvem der har gjort hvad, og ikke mindst: hvem der har malet i længst tid. Dette danner f.eks. grundlaget for det meget væsentlige regelsæt om "going over", dvs. legitimeringen af eller forbudet mod at gå over andres værk med sit eget.

Uden at miste fokus kan vi da godt lige nævne, at de væsentligste faktorer, der spiller ind i dette regelsæt, handler om *hvem*, der har malet det (status i hierarkiet), *hvad* der er malet (værkets karakter og kvalitet), og *hvornår* det er malet. Dertil kommer så

en del ekstra regler, f.eks. er der visse skrivers værker som man *aldrig* går over, end ikke hastigt udførte throw ups, måske fordi de er konger, måske fordi de er kendt for at uddele håndmadder, måske fordi de er døde.

Men graffitiskrivere kommer altså med alternative bud på stednavnene, eller snarere: de giver dem navn for første gang overhovedet. Ingen Kraks, ingen Mostrup Vejviser, intet direktorat har lyst til at navngive en skaldet mur.

Dette peger på det forhold, at graffitiskrivere gør ”ikke-stederne” (Marc Agué) til deres egen private legeplads, at de begrebsligger samfundets ledige vertikale kvadrater, hvilket bl.a. anskueliggør, at graffitiskriverens måde at orientere sig i byrummet på er mere målrettet, er mere ordnet, end de fleste sikkert er tilbøjelige til at tro. Mere betydningsfuldt er det dog, at de således giver storbyen en indforstået karakter, at de hjemliggør det fremmedgjorte rum.

Den internationale begrebsfond

Det er meget muligt, at graffitibevægelsen herhjemme p.t. er inde i en deltagerkrise, men globalt set finder den stadig nye territorier at plante sit formsprog og sit vokabular i. Jeg var for nylig på researchtur i Skt. Petersborg, Estland og Letland, så jeg ved, hvad jeg snakker om. Eksotiske lande som Brasilien oplever stadig mere af den type graffiti, vi her snakker om (og som vi kan kalde amerikansk graffiti, fordi det var dér, den havde sit udspring), og rygter vil desuden vide, at Thailand er ved at placere sig på graffiti-kortet. New York er indiskutabelt graffitiens hovedstad, men når vi snakker om antallet af skrivere, så er en by som Berlin faktisk ganske godt med. Den tyske hovedstad rummer et godt stykke over tusinde aktive skrivere, og hertil kommer så det løse. (Hvis man vil have bekræftet mine påstande om scenens globale volumen, kan man checke www.graffiti.org).

Throw up af Nitro (2001) på en af Skt. Petersborgs smadrede sporvogne. Nitro er ikke interesseret i at male på byens mange undergrundsstationer. “Hvorfor skulle vi det”, som han siger, “de er jo flotte.” (Fra www.graffiti.nm.ru)

Det betyder selvfølgelig noget for sproget i subkulturen, at den er meget internationalt orienteret. Deltagerne surfer hjemmefrem på internettet mellem de mange graffitisider og de gennemlæser det store udbud af magasiner. Således er de i konstant berøring med en international begrebsfond, der ikke overraskende næsten udelukkende består af amerikanske ord. Den gør det faktisk relativt nemt for skrivere at mødes på kryds og tværs af nationale grænser. Hvilket ikke så få benytter sig flittigt af.

Men hvilke ord er det egentlig vi taler om?

For overskuelighedens skyld kan de deles op i grupper. Der findes betegnelser for *måden* at gøre tingene på, man kan bombe og raide f.eks. Man kan definere værkernes overordnede *karakter*: tag, throw up, piece, production; man kan definere deres *placering* på toget: window down, top to bottom, panel piece, whole train m.v. Nogle betegnelser kan i skriftsproget forkortes, f.eks. E2E (end to end), WC (whole car) m.v.

Throw up af Mode 2, 1988. Mode 2 (London) havde sammen med Bando (Paris) en betydelig indflydelse på den danske graffitistil. (Fra www.sketchz.biz)

Der er mange af den slags begreber, og ikke overraskende stiger de i detaljeringsgrad efterhånden som man nærmer sig graffitiens kerneområder, hvilket svarer meget godt til (ud)sagnet om, at man på grønlandsk har jeg-ved-ikke-hvor-mange navne for sne.

Man har som nævnt navne for omgivelserne, lokaliteterne, og derudover selvfølgelig for diverse myndigheder, ikke bare politiet, men også de DSB-ansatte.

Hvilket minder mig om, at der i hvert fald ét sted eksisterer en pudsigt forskydelse i den internationale sprogbrug, eftersom danske skrivere kalder en tograngør for en *ranger*, hvilket angiveligt engang fik en amerikansk skriver på gæstevist til med nogen undren at spejle efter ridende politi og skovsheriffer i S-togsremisen i Ballerup. (Eller Ballerup *yarden*, som den rettelig hedder.)

Generelt fungerer begreberne dog ret upåklageligt, og da jeg således blev introduceret for en af de ca. 50 aktive skrivere i Skt. Petersborg og spurgte ham: ”Have you done any pieces?”, så forstod han i det mindste ordet ”piece”, og replicerede: ”I do bombing”. Hvilket betyder, at han var mere til tags og throw ups end til farvelader, altså mere interesseret i at ”komme op” end i at designe værker. Det ene ord ”bombing” redegjorde for hans graffiti mentalitet, og indtil der kom engelsktalende anstigende, kunne vi da godt fagte og mumle os frem til en mere detaljeret samtale, f.eks. hvor han foretrak at lave sin ”bombs”. Og hvor han så helst angreb byens rustne sporvogne.

Selv om visse grundbegreber er på plads, så er det dog i bund og grund en umulig opgave for en udefrakommende at forsøge at orientere sig i graffiti verdenes detaljer. Ikke mindst når det kommer an på

at holde rede i alle de mange skrivernavne, der lydligt kan minde om hinanden, eller i det mindste er ret intetsigende, medmindre man har noget at hæfte på dem, det være sig et ansigt eller en række af (bemærkelsesværdige) værker. Navnene er jo sådan set reklamer uden produkt, et navn for navnets skyld, og den slags luftigheder har svært ved at hæfte sig i hjernen.

Alene dette faktum giver forskeren af graffiti kulturen en fornemmelse af, at der eksisterer en vældig fond af *street knowledge*, som man i al evighed vil være afskåret fra. En million interviews kan ikke samle den viden op, der ligger på gaden.

Selvnavngivningen

Vi er ved at bevæge os ind i det område, der er et af graffiti skriverens væsentligste særkender: selvnavngivningen. Der eksisterer mange udmærkede begrundelser for dette fænomen, og andet manglede da også bare; graffitiens geografiske og tidslige udbredelse taget i betragtning gør det rimeligt at forlange en skala af årsager at vælge imellem.

I den psykologiske ende finder man ideen om, at graffiti skriveren har brug for en ny identitet, fordi de står midt imellem hjemmet og verden, at navneskiftet indikerer et skifte i selvopfattelsen. ”(...) Entering the life of the streets is the equivalent in urban ghetto society of the passage from one stage of life to the next”, skriver en vis Herbert Kohl. ”(...) It illuminates the seriousness with which much naming graffiti is produced and allow us to see that the creation of graffiti is more than ego indulgence or public display” (cit. efter Jacobson; 23).

Kohl dokumenterer sagen i 1969, hvor graffiti endnu ikke har spredt sig nævneværdigt uden for ghettomiljøerne, og da slet ikke er kommet til Europa, men

hans betragtning er også gældende, vil jeg bestemt mene, i det Bronx, der ligger ude ad Silkeborgvejen.

Etnologen Nancy MacDonalds foreslår, at det stadig pågående skifte mellem borgernavn og skrivernavn giver en slags Superman-identitet, idet man det ene sted er lærlingen Jørgen og det andet er den hard core skriver *Acrid* e.l. Man går i telefonboksen og skifter identitetsdragt, når man føler for det.

”You develop this whole other identity that doesn’t really apply to the real world”, som den prominente New Yorker-skriver Dondi har udtrykt det (MacDonalds; 188).

MacDonalds fører sagen lidt videre end Kohl, der, kan man sige, begrænser sagen til en ensrettet passage, en overgang fra én tilstand til en anden, fra barn til voksen. MacDonalds hævder, at det er en proces, der stadig foregår, også blandt ældre forlængst hjemmefraflyttede skrivere. Det er altså snarere processen som sådan, der har interesse, hvorfor den holdes i live. Det er en rite med et rutschende forløb.

Set ud fra et traditionelt synspunkt kan det virke lettere skizofrent, men i realiteten foregår det uproblematisk. MacDonalds adler skrivelserne med et ”postmoderne subjekt” (hvilket vist nok næsten er finere end Dannebrogordenen), og hævder videre, at der er tale om en tidlig udgave af den meget omtalte jongleren med identiteter, som man i dag finder anvendt i cyberspace (ibid.; 196).

Tanken om de to identiteter redegør også for det umiddelbart set sære forhold, at skrivere på én gang er berømte og anonyme: de er i besiddelse af et virtuelt selv (der er berømt) og en fysisk identitet (der er ukendt).

En klassebetonet opfattelse finder vi hos Jean Baudrillard, der hævder, at afro-amerikanere og puerto ricanere slynger uforståelige tegn og begreber tilbage i hovedet på det samfund, som de er blevet udelukket fra, og at hævnen er dobbelt sød, fordi det foregår på et sprog, som den hvide, dominerende kultur forstår, om man så må sige, eftersom de *ikke* forstår det: ghettodrenge anvender på lignende vis sproget som undertrykker, som udelukker, og således som magtfaktor. Baudrillard ser, at de sære skrivernavne ”intet betyder, ikke engang er egennavne, snarere symbolske navneregistre”, og således er ”dannet for at bringe det vanlige navngivningssystem ud af fatningen” (Baudrillard; 26).

Sådanne tomme tegn kunne vel være relativt uskadelige, hvis det ikke var fordi de ”som tomme signifikante brød ind i byrummets overfyldte tegn-sfære” og afstedkom, at tegn-sfæren som sådan måtte drages i tvivl og endelig opløses.

Set ud fra dette synspunkt er den amerikanske graffiti-form med sine betydnings-tømte overfald i øvrigt mere politisk end den politiske graffiti, der i kraft af mere eller mindre subtile slagord genererer et øjeblikkeligt for eller imod hos beskueren. Den amerikanske graffiti intimiderer alene på grund af sit mængdeprincip i langt højere grad magten, fordi en væsentlig del af magten består i at kontrollere informationsstederne og informationsstrømmene. (Hvilket kan være én af de usagte grunde til, at graffiti-skrivere straffes så hårdt.)

Her i landet kunne man forestille sig, at marginaliserede grupper f.eks. i Vollsmose e.l. benyttede sig af den amerikanske graffiti-types tilsyneladende tomhed, for således at udøve et subtilt overgreb på det bestående. Det er ikke tilfældet. Sikkert

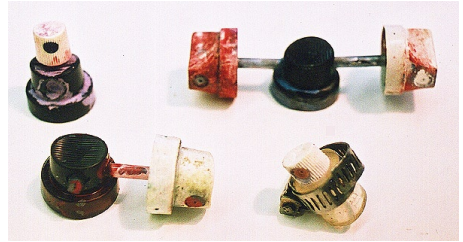
fordi det ikke er den egentlige bevæggrund i graffitien.

Det er i øvrigt mit indtryk, at det kun er relativt få unge mennesker med anden etnisk baggrund end dansk, der laver den graffiti-type, vi her snakker om. Og man finder dem næsten ikke blandt "eliten". Årsagerne er selvklaart mange (ikke mindst fordi "anden etnisk baggrund" åbner op for en del forskellige kulturer!), men hvis min fordomsfulde opfattelse blot er nogenlunde rigtig, nemlig at der er en del materialisme på spil i mange indvandrer kredse, så har graffiti miljøet ikke meget at tilbyde i den henseende. Graffiti er ikke noget man tjener penge på, tværtimod: i første omgang har man udgifter til spraydåser, og undervejs i karrieren må man i øvrigt påregne at slippe et par tusindlapper (eller (meget) mere) til bøder og erstatningskrav. En måske mere redelig version af ovenstående lyder, at de fleste unge mennesker sådan set foretrækker at klæde sig i deres stil; det er graffiti skriverne, der er lidt af nogle afvigere, siden de foretrækker at stilisere deres virtuelle selv (MacDonalds; 198).

Graffiti er en yderst sær type berigelseskriminalitet, kan man provokerende foreslå, idet den beriger omgivelserne snarere end gerningsmanden, hvis personlige udbytte ligger i noget så ukonkret som det identitetsmæssige. Og - ikke mindst - i den glade, destruerende skaben, skal vi sige: i fornøjelsen ved at genkalde det dionysiske i et gennemformet, apollinsk samfund.

Udøverne i den danske graffiti kultur, ligesom i de fleste andre lande, rekrutteres fra alle samfundslag. Et par af de skrivere jeg har snakket med, har ligefrem erklæret, at muligheden for at møde mange forskellige typer af mennesker (og *også* folk med anden etnisk baggrund, tag ikke fejl af det)

er et af graffiti bevægelsens mange positive biprodukter.

Der er mange tekniske udfordringer i graffitien. Her den lettiske skriver Antons dyser.

Det visualiserede skriftsprog

Men hvad der nok er væsentligere end at være i stand til at føre halve samtaler med russiske graffiti skrivere, er, at man *med* sin sprogbrug demonstrerer en art medlemskab af subkulturen eller i det mindste et relativt nært tilhørsforhold. Og videre: at der overhovedet er tale om en subkultur, manifesterer sig i sproget, eftersom en fælles sprogbrug peger på et netværk, der må være af en vis styrke, siden det kan etablere og vedligeholde en fælles sprogbrug.

At det har denne "styrke" skyldes nok, som Nancy MacDonalds er inde på, at et kodet sprog gør det vanskeligt for udefrakommende at afkode subkulturen. Udover det praktiske formål, at skrivere i ret vid udstrækning kan snakke om graffiti, mens de kører i S-tog f.eks. (og snarere lyde som månemænd end hærværksfolk), så har det det klare formål at oprette et eksklusivt fællesskab indadtil, hvilket sker i samme håndbevægelse, som man tegner en grænse udadtil.

MacDonalds udtrykker i øvrigt i den forbindelse forbløffelse over i hvor høj grad, man i subkulturen føler *behag* i at være skjult og misforstået, "(...) and how writers work to keep it that way by obscuring their

verbal and visual language” (MacDonalds; 160).

Inden vi går i gang med at kigge på ”det visuelle sprog”, skribernes varemærke, kan det være rimeligt at pege på den pragmatiske årsag, der ligger bag bogstavernes knudrede karakter. Det gjaldt og gælder nemlig om at skille sig ud (*fame is the name of the game*), og i det overtagede New York i starten af 70’erne fandt innovative hoveder ud af, at det samme princip gør sig gældende på gadeplan som i telefonbogen: at en vedhæftet tegning, en anderledes skrifttype får navnet til at skille sig ud fra de øvrige. Nogle af de første skrivere benyttede sig endog af det simple trick at sætte en klamme rundt om navnet. Der er tale om en logificering, om at gøre navnet til et ikon.

Det igangsatte en udvikling blandt de på det tidspunkt formodede 10.000 skrivere i New York City, der for mig at se hører til blandt de mest spændende kapitler i det 20. århundredes kulturhistorie. På grund af det stigende krav til stilisering begyndte graffitimiljøet dels at tiltrække kreative mennesker, dels måtte de allerede aktive presse deres visuelle begavelse stadig mere. Ét af resultaterne kom i midten af 70’erne, da man nåede frem til *wild style*, de heftigt elaborerede bogstaver.

Ph.D. Staffan Jacobson, Lund Universitet, er ikke i tvivl om opfindelsens særegenhed: ”Den har overhovedet intet kendt forbillede noget sted i kunsthistorien. Det er helt nyt! At bogstaverne læner sig op ad hinanden, dækker hinanden eller er viklet ind i hinanden, at et element i et bogstav kan udgøre et element i et andet bogstav, de karakteristiske pile og revner i bogstaverne, det at bogstaverne er energiske, har attitude, dynamik og spændstighed, at ordene har en komposition og en vægtfordeling... alle disse ting udgør tilsammen wild style, og det er unikt!” (Interview i Berl. Tid., 11.8.97)

Det knudrede som autenticitetsgaranti

Der er mere at sige til disse wild style bogstaver i stilistisk henseende, og jeg gør klogt i at lade være, eftersom vi skal holde os til det strikt sproglige, men jeg *kan* sgu ikke lade være, og med udgangspunkt i den toneangivende *Kase 2*, der hævder at han giver sine bogstaver ”camouflage” (Chalfant & Cooper; 71), fordi de dermed bliver sværere at efterligne, med udgangspunkt i dette kan man fx. hævde, at det minder om den operation, som osmannerne foretog, da de elaborerede, ja, ornamenterede, ja, *krypterede* deres markedsmæssige segl, en slags toldmærker, for at sikre sig mod efterligninger (Sassoon & Gaur; 28). Det var

Tag af Freez, 1985. Freez var en af ”kongerne” i den tidlige danske graffiti, dvs. at han både var meget aktiv og stilistisk innovativ. (Fra www.sketch.biz)

Piece udført af den danske skriver Bates, 1994 (bemærk venligst kommentaren nederst til venstre). Bates har malet i næsten tyve år og har oparbejdet et internationalt ry.

i 1500-tallet, men øvelsen er nøjagtig den samme som med *Kase 2's* wild style. De vil have tingene for sig selv. Det heftigt sammenslyngede, det udviklede tekniske håndlag muliggør værkets autenticitet, eller vanskeliggør i det mindste kopiering markant.

Men det var sproget vi kom fra. Hvad er det, der stiliseres? Det er bogstaver. Hvad er bogstaver? Det er det, hvor indenfor vi stabler vores fornuft, vores viden, vores kundskaber. ”Det menneskelige samfund, verden, menneskeheden som sådan, findes i alfabetet”, skriver Victor Hugo. ”Bygningskunst, astronomi, filosofi, alle videnskaber starter her (...)” (cit. eft. Firmage 2001; 45).

Vi har ganske givet overhørt, at de to muligvis mest markante skikkelser i den vestlige verden, Sokrates og Jesus, ikke skrev en linie.

Det forekommer mig faktisk, at man kan udlede en pointe af det dekorerede bogstavs historie, som jeg langt fra kender til bunds, men alligevel: det *forekommer* mig,

at det er interessant, at det kun er initialer man har vredet i de kristne manuskripter, og at man har ladet resten flyde genkendeligt, mens der i andre skrifttraditioner for den kunstnerisk anlagte skriverkarl også har været adgang til den øvrige tekst. I Kina satte og sætter man angiveligt ligefrem (ofte) form over indhold (Sassoon & Gaur; 43). Det er klart, at den nok ikke går i den kinesiske administration, men lad os så bare tage digtningen i det mindste, også her forlanger vi bogstavmæssig klarhed, så vi ved, at vi nyder en *villet* uklarhed og flerbundethed.

”Skriv pænt!”, har vi fået at vide, hvilket betyder: skriv, så det kan læses. Pænheden har med redelighed og genkendelighed at gøre. Og det er det, graffitiskriverne skider højt og flot på.

Hvad gik der galt for dem? Hvad rumsterer i deres hjerner?

Måske er det en ordentlig omgang postmodernisme.

En totemistisk skrift

Nu troede vi lige, at vi havde fået fortættet vores kommunikationsredskab nr. 1 til let håndtérbare fonetiske tegn, og så kommer der sådan nogle ghetto-aber og skriver det tilbage til dets udviklede udgangspunkt: den piktogrammiske skrift. På den mærkelige måde oven i købet, at de bruger de rigtigt abstraktliggjorte tegn som selve fundamentet for billeddannelser og ornamenteringer.

Og kan de overhovedet selv læse det? Ja, som regel. Men i hvert fald den enkelte gerningsmand kan læse sit eget værk, ikke bare ved i gængs forstand at omsætte det tilmudrede alfabet underneden til lyd, der findes en interessantere læsning, og vi kan kalde den totemistisk, eftersom graffitiens billedværk ligesom totempælen kan omsættes til oral fortælling.

Der sker jo som regel noget bemærkelsesværdigt undervejs, når skriveren udfører sit ulovlige værk, og hvis der ikke gør, så oplever han det alligevel sådan, kan man sige, for så vidt, at han er tændt oven i knoppen. Måske skiftede vejret undervejs, måske havde han fødselsdag den dag, måske var han vred over kæresteproblemer e.l. Begivenheder eller grundstemninger åbenbarer sig ved gensynet af værket, og man kan derfor sige, at skriverens *black book* (fotoalbumet over de samlede værker) fungerer som en totempæl. Begge skrifttyper er ude over det fonetiske, den ene er ikke nået dertil endnu, kan man sige, den anden har forkastet det, og begge steder forløses billedskriftens måske væsentligste indhold af fortælleren, af den, der har kendskab til den personlige, memoreringsbaserede ikonografi.

Pudsigt nok er graffiti-skrivere i øvrigt engang blevet benævnt "storby-indianere" (B.T., 3.12.85).

Jeg siger dette for at indføre skriverens eget syn på værket, for selv om de måske ikke lige kan genkende "det totemistiske", som jeg her vrøvler om, så sker det med gode intentioner, i en art teoretisk redningssaktion. Lad os kalde det en modvægt til de tendenser som Jean Baudrillard og også Claus K. Kristiansen giver udtryk for (K&K, 1993), når de læser for meget tomhed ind i graffitiens tegn, fordi de ikke kan læse dem. Eller ser stort på den bagvedliggende intention for at give plads til deres eget projekt. Jeg er med på, at det modtagende, det læsende subjekt er blevet opgraderet, men der må alligevel være grænser.

Hvis jeg her på falderebet skal introducere et sidste begreb, så må det blive *graffiti feeling*, der rummer en totalitet af lykkelig skaben, af hærværkstrang, af egoisme, af dufftende diesel, af skarpe skærver under fødderne, forbiuldrende S-tog og hundrede andre ting. Alt dette lader sig i sagens natur ikke omsætte til ord, men det hjemmelavede og ofte aggressive vokabular bringer dog sproget ganske tæt på oplevelsen. Det er altså en af grundene til, at "storby-indianernes" subkultur har det her knudrede og farverige sprog også i talt henseende.

Afslutningsvis: Jeg er ved at skrive en bog om graffiti og leder i den forbindelse efter mulige teoretiske indfaldsvinkler til emnet. Ligger du inde med nogen, så skriv til mig. E-adresse bagerst i Semikolon.

Litteratur

- Jean Baudrillard: *Kool Killer oder Der Aufstand der Zeichen*, pp. 19-38, Merve Verlag, 1978
- Martha Cooper & Henry Chalfant: *Subway Art*, Thames & Hudson, London 1984
- Richard A. Firmage: *The Alphabet Abecedarium*, Bloomsbury, London 2001
- Staffan Jacobson: *Den spraymålade bilden - graffiti-måleriet som bildform, konströrelse og läroprocess*, Aerosol Art Archives, Lund 1996
- Claus K. Kristiansen: *Graffiti: Post-Alfabetismens skrift*, Kultur og klasse, nr. 2, 1993
- Nancy MacDonald: *The Graffiti Subculture: Youth, Masculinity and Identity in London and New York*, Palgrave, Hampshire 2001
- Rosemary Sassoon & Albertine Gaur: *Signs, Symbols and Icons - Pre-history to the Computer Age*, Intellect Books, Exeter 1997

Sansning og erkendelse hos Platon

Vigtigt i Platonforskningen har altid været spørgsmålet om periodiseringen af dialogerne, om forholdet mellem ungdomsdialoger og mere modne dialoger, om forholdet mellem de tidlige, de mellemste og de sene dialoger, om der er tale om brud, kontinuitet, om udvikling eller nuancering, og i givet fald i hvilken forstand. Nærværende skrift et beskedent bidrag til afklaringen af denne problematik, idet jeg ved at fokusere på sansningens rolle i erkendelsen kan vise, at en argumentation, desangående i den sene dialog, *Theaitetos* faktisk forudsætter og er en udvikling af argumentationer omkring idélæren, vi møder i nogle af de mellemste dialoger, nemlig *Faidon* og *Staten*.

Når dette ikke er en selvfølgelighed, er det fordi, der i den nævnte argumentation i første del af *Theaitetos* overhovedet ikke henvises til idélæren, og det har fået nogle til at tro, at den derfor skulle være uafhængig af den; men, vil jeg vise, den erkendelsesteoretiske argumentation i *Theaitetos* er ikke mulig uden idélæren, som den fremstilles i de mellemste dialo-

ger. Dog er der sket en sådan udvikling af Platons tankegang, at den sene forståelse af forholdet mellem erkendelse og sansning ikke kunne være fremstillet inden for den tidligere ramme. For at vise dette, vil jeg først på baggrund af en beskrivelse af idélæren analysere, hvad der siges om sansning og erkendelse i *Faidon* og *Staten* (I.), for derefter at diskutere argumentation omkring dette forhold i *Theaitetos* (II.), for på dette grundlag at diskutere på hvilke punkter, der er tale om brud og på hvilke der er kontinuitet (III.).

I. *Faidon* og *Staten*

Hos Platon er det erkendelsesmæssige knyttet til det metafysiske i en sådan grad, at en præsentation af idélæren er på sin plads (A.), inden vi går over til analysen af sansning og erkendelse, først i *Faidon* (B.) og derefter i *Staten* (C.), hvor specielt Hulebiledet bliver relevant (D.).

A. Idélæren

Intet sted har Platon beskrevet idélæren direkte systematisk. Hvor den end optræ-

der, accepteres den blot som forudsætning af Sokrates' samtalepartnere uden dyberegående spørgsmål (jf. fx *Phaedo* 77A). Den mest indgående beskrivelse giver de tre billeder i *Staten*, hvor vi i Liniebilledet får præsenteret et værenshierarki med skygger eller refleksioner af fysiske genstande som nederste trin. De fysiske genstande selv repræsenterer en lidt højere form for væren (*Rep.* 509D-511E). Begge disse typer er synlige, og som sådan lave for Platon (*Phaedo* 65E-67B). Over disse værensformer står de usynlige, intelligible genstande, idéerne. De laveste af disse er dem, der ikke fuldstændigt kan gøre sig fri af den fysiske verden, men må bruge fysiske genstande til illustration af sig selv. Her tænker Platon på matematiske størrelser som tal og geometriske figurer, hvor man i behandlingen af dem må bruge ufuldstændige illustrationer i stedet for de matematiske idealgenstande selv. Dette er ikke nødvendigt for den højeste form for væren, de rene idéer. Al form for bevidsthedsmæssig håndtering af dem er fuldstændig uafhængig af synlige genstande.

Forbindelsen mellem det synlige og det intelligible beskrives både i *Faidon* og *Staten*, om end ikke særlig tydeligt. Nogle steder synes det som om idéerne parteciperer i genstandene (*Phaedo* 103A, 104C & 105A), andre steder som om det modsatte er tilfældet, altså at genstandene parteciperer i idéerne (*Phaedo* 100C, 101C & *Rep.* 476D). Det er almindeligt at holde sig til det sidste (jf. fx Lee, s. 266), men det er stadig ikke endeligt afklaret, hvad det egentligt vil sige at partecipere, og det bliver ikke mere klart, når man i *Staten* læser, at forholdet mellem det intelligible og det synlige er som forholdet mellem fysiske genstande og skygger (*Rep.* 510A).

Så meget er dog klart, at Platon har en tro på en virkelighed, der er væsensforskellig fra den sansemæssigt givne, og denne tro er muligvis et resultat af den historiske Sokrates' bestandige spørgen til definitioner af det smukke, det retfærdige, det gode etc., og Platons kendskab til matematik, hvor selv det bedste diagram kun er en ufuldstændig efterligning af de matematiske idealstørrelser (jf. fx Hackforth, s. 6). Platons grundlæggende forståelse af det værende fremgår meget vel af følgende passage, hvor han, for at skildre forholdet mellem idéerne og de fysiske genstande (*Phaedo* 79D-E), modstiller sjælen og legemet:

På den ene side har vi det, der er guddommeligt, udødeligt, har én skikkelse, er tilgængeligt for tankevirksomhed, altid konstant og forblivende sandt for sig selv; [...] på den anden side har vi det, der er menneskeligt, dødeligt, forgængeligt, har mange skikkelser, er utilgængeligt for tankevirksomhed, hverken konstant eller forblivende sandt for sig selv [...] (*Phaedo* 80B)

B. *Faidon*: Erkendelse, tankevirksomhed og generindring

I redegørelsen for erkendelsen i *Faidon* spiller sansningen ikke den store rolle, og det erkendelsesteoretiske optræder selv kun som præmis i en argumentation, der skal vise, at det for en sand filosof er formålstjenligt at dø (*Phaedo* 64A), om end han dog ikke må begå selvmord (62B-C). Platon giver nemlig udtryk for, at døden er sjælens frigørelse fra det legeme (64C), hvori den har været fanget (82E), og at denne frigørelse består i en opstigen til et højere stade, hvorfra sandheden, altså idéerne, kan erkendes

(79D). Bundet til legemet er det ikke muligt for sjælen at erkende sandheden (79C).

Den erkendelsesteoretiske redegørelse i *Faidon* kan vi rekonstruere på følgende måde:

1. Den klareste erkendelse nås gennem tankevirksomhed (65E).

2. Erkendelsen af det virkelige kan kun ske gennem tankevirksomhed (79A).

3. Erkendelse af den materielle verden kan ikke ske gennem tankevirksomhed (80B).

> 1-3. Den klareste erkendelse er erkendelsen af det virkelige.

4. Det virkelige er uforanderligt (74C, 78D, 103B).

> 1-4. Den klareste erkendelse er erkendelsen af den uforanderlige virkelighed.

5. Idéerne er det virkelige (65D, 76D).

> 1-5. Den klareste erkendelse er erkendelsen af idéerne.

Da disse præmisser tillige med konklusionen får stor betydning for de erkendelsesteoretiske overvejelser i *Staten* og *Theaitetos* er det værd lige at knytte et par kommentarer til deres baggrund.

ad 1. At den klareste erkendelse nås gennem tankevirksomhed er dels resultatet af nogle overvejelser over vores sansers upålidelighed (65B), dels en følge af antagelsen af eksistensen af de størrelser, som Sokrates oprindeligt forsøgte at få klarhed over, nemlig

det retfærdige, det smukke og det gode (65D). Erkendelsen af disse realiteters eksistens kan ikke være sket gennem sansning; at vi har viden desangående er et resultat af tankevirksomhed, og den klareste erkendelse, den, der er nærmest sandheden, nås således gennem tankevirksomhed (65D-66A).

ad 2. Argumentationen for at erkendelsen af det virkelige kun kan ske gennem tankevirksomhed forekommer umiddelbart noget kortfattet, men det skyldes at grunden er lagt allerede tidligere i dialogen, hvor Platon gør opmærksom på, at hvis man sammenligner to genstande for at se, om de er lig hinanden, så forudsætter det begrebet om den perfekte lighed, ligheden selv (74E-75B). Den perfekte lighed kan imidlertid ikke erkendes gennem sansningen, eftersom det sanselige ikke er perfekt og opfattelsen af dem desuden varierer fra menneske til menneske (74B). Derfor må erkendelsen være sket ved tankevirksomhed (75E).

Hertil skal bemærkes, at der ved tankevirksomhed i *Faidon* forstås erindring af viden, som den udødelige og - når den er befriet fra kroppen - alvidende sjæl har fortrængt (75E). At den er alvidende skyldes, at den er i slægt med idéerne, blandt hvilke den færdes, når den ikke er fanget i kroppen (80B). Imidlertid fortrænger den ved sin nedstigning i et nyfødt barn al sin viden; denne viden generindres så efterhånden, ved at sanserne retter sig mod fysiske genstande og med sine indtryk får sjælen til at erindre sig sin glemte viden (75E).

Når jeg henviser generindringsteorien, altså den erkendelsesteori, der faktisk præsenteres i *Faidon*, til en bemærkning om en

præmis, er det for at fokusere på det generelle forhold mellem erkendelse og sansning. Desuden nævnes teorien ikke, når erindringen tages op igen og analyseres i *Theaitetos* (*Theat.* 163D-E & 166B), ja, faktisk optræder den ikke i nogen senere dialoger overhovedet. Vi må derfor betragte generindringsteorien som en mytisk-poetisk forklaring på tankemæssig erkendelse (jf. Hackforth, s. 77).

ad 3. Argumentationen for, at erkendelsen af den materielle verden ikke kan ske gennem tankevirksomhed er ikke særlig tydelig, og måske er der slet ingen. At det er tilfældet, følger imidlertid af Platons opfattelse af tankevirksomhed som erfaringen af intelligible genstande, der er uforanderlige og udødelige (79D); derfor kan tankevirksomhed simpelthen ikke erkende sanselige genstande. Denne tankegang, der genfindes i *Staten* (*Rep.* 507B), er selvfølgelig også baggrunden for de første to præmisser.

ad 4 & 5. At det virkelige er uforanderligt, og at idéerne er det virkelige, nævnes flere steder i dialogen, men intetsteds argumenteres der for påstandene; de præsenteres nærmest definatorisk og accepteres af dialogpartnerne som uproblematisk forhåndsantagelser. Begge er imidlertid helt centrale for Platons erkendelsesteori; uden dem ville hele teorien falde.

Som argumentationen er stillet op, følger den ikke kronologien i *Faidon*, igen for at fokusere på det, Platon videreudvikler i *Staten* og *Theaitetos*. Konklusionen af præmisserne 1-3 kan omformuleres til ”Erkendelsen er erkendelsen af det, der er”, og af konklusionen 1-4 kan udledes, at ”Erkendelse skal være ufejlbarlig”, hvilket netop

er det, det bliver tydeliggjort i *Staten* (*Rep.* 477E-478A) og er udgangspunktet for *Theaitetos* (*Theat.* 152C) (smlgn. Cornford, s. 29).

I *Faidon* finder man tillige et princip, der får større betydning i *Staten*, nemlig at erkendelsen skal begrundes teleologisk. Sokrates anklager Anaxagoras for at lade materielle genstandes adfærd have deres årsag i deres sammensætning og indbyrdes relationer (*Phaedo* 98C-D). Den sande årsag må ifølge Sokrates være en anden, og den må findes uden for de materielle genstande selv. Der må findes noget, der er ansvarligt for, at alt er ordnet på den bedste måde, og dette noget - der i øvrigt senere viser sig at være idéerne (101C) - er den sande årsag (99B-C). Da dette gælder alt, må det også gælde erkendelsen, og i *Staten* siges det direkte, at erkendelsen af det gode er en forudsætning for sand erkendelse (*Rep.* 508E-509B).

Som nævnt spiller sansningen ikke den store rolle i den erkendelsesteori, vi finder i *Faidon*. Ikke desto mindre kan man finde en antydning af det, der senere udbygges til en sanseteori i *Theaitetos*.

[N]år sjælen gør brug af kroppen til at undersøge noget gennem syn eller hørelse eller en anden sans [...] trækkes den af kroppen mod genstande, som aldrig er konstante, og selv ender den i en slags omtåget, beruset forvirring, eftersom den opfatter forvirrede genstande (*Phaedo* 79C; m.u.).

Beskrivelsen af de sanselige genstande og sjælens tilstand, når den beskæftiger sig med dem, er ikke ny; men at sjælen sanser gennem sansorganerne peger frem mod

sanseteorien i *Theaitetos*, og faktisk kan man i *Faidon* allerede læse en slags problemformulering for *Theaitetos*:

[S]kyldes tankevirkosomhed [...] at hjernen forsyner vores sanser med hørelse, syn og lugt, som fører til hukommelse og domme, og i sidste instans, når hukommelse og domme har opnået stabilitet, til viden? (*Phaedo* 96B)

C. *Staten*: Tro og viden

Grundstrukturen i Platons erkendelsesteori er den samme i *Faidon* og *Staten*, men der er forskelle - eller rettere: Det, der i *Faidon* blot antydes, træder mere klart frem i *Staten*. Det erkendelsesteoretiske præsenteres her i forbindelse med beskrivelsen af de filosofkonger, der skal regere idealstaten. For at påvise at filosofkongerne er almindelige mennesker overlegne og dermed de naturlige ledere, må Platon vise, at de har en sand erkendelse af virkeligheden. Uden større problemer enes deltagerne i dialogen om følgende:

1. De, der udelukkende fokuserer på de fysiske genstande, kan ikke opfatte de idéer, der er de fysiske genstandes sande natur (*Rep.* 476B).
2. De, der kan fatte genstandenes idéer og skelne disse fra genstandene selv, er klartskuende (476C-D).
3. Erkendelse er beskæftiget med det, der er, uvidenhed med det, der ikke er, og tro med det, der ligger mellem det, der er, og det, der ikke er (477A-B).

Dette er stort set, hvad vi allerede vidste fra *Faidon*, dog er sondringen mellem tro

og viden ny. Denne sondring opretholdes i *Theaitetos*, der analyserer forholdet mellem på den ene side sansning og mening (tro) og på den anden side viden (smlgn. Friis-Johansen (1970), s. 33). Forholdet mellem sondringens betydning i *Theaitetos* og i *Staten* kommer vi ind på senere. Her fortsætter vi rekonstruktionen af argumentationen.

4. Syn og hørelse er evner (*Rep.* 477C).

5. Evner er karakteriseret ved deres virkefelt og deres virkninger (477D).

6. Erkendelse og meningsdannelse er evner (477D-E).

>3-6. Erkendelse og meningsdannelse er forskellige, hvorfor de må have forskellige virkefelter og muligheder (478A).

Denne konklusion præciseres til:

>1-6. De, der kun kan skue flerheden i den fysiske verden og ikke tingenes natur, har kun mening (479E), der er fejlbarlig (477E), mens de, der kan skue de evige uforanderlige ting, har viden (479E), der er ufejlbarlig (477E).

Konklusionen, at viden er viden om idéerne og mening blot mening om den fysiske flerhed, nås ved antagelsen af idélæren og en tvivlsom karakteristisk af erkendelse og meningsdannelse som evner ligesom sansningen; det er opfattelsen af erkendelse og meningsdannelse som evner på linie med sansning, der fører til den radikale adskillelse af deres genstandsområder (virkefelter) og muligheder.

Sansningens rolle i erkendelsen i *Staten* er også blevet udviklet i forhold til *Faidon*. Begge steder kan sansningen tjene som udgangspunkt for erkendelse, men hvor det i *Faidon* var nok, at sanserne henledte sjælens opmærksomhed på de fysiske genstande, så kræves der i *Staten* modstridende sansninger for at sætte sjælen i gang med at tænke (*Rep.* 524A-D). At operere med et begreb om modstridende sansninger betyder imidlertid, at man med til sanseprocessen også må regne simple domme og identificeringer; dette får betydning i analysen af *Theaitetos*.

D. De tre billeder

Som nævnt mener Platon erkendelsen skal forklares teleologisk, og det er netop det, der fører frem til den redegørelse, Platon giver for erkendelsen i de tre sammenhængende billeder (517B). Solbilledet, Liniebilledet og Hulebilledet. Den højeste form for erkendelse er erkendelsen af det gode (505A), for, som Platon lader Sokrates udtrykke det, ”tror du der er nogen mening i at besidde noget, hvis ikke det er godt?” (505B).

Platon afviser i det følgende to forsøg på at definere det gode som hhv. nydelse og viden (505B-D), og giver så sin egen karakteristik i form af de tre billeder. De to første billeder beskæftiger sig mest med den højeste form for erkendelse, tankevirkomheden og siger som sådan ikke meget nyt i forhold til det, vi fik fremstillet i *Faidon*.

Vi får dog i forbindelse med Solbilledet præciseret, at de, hvis bevidsthed er rettet mod virkelighed og sandhed, forstår, har viden og besidder intelligens, mens de, hvis bevidsthed er rettet mod den tågede verdens forandring og forfald, kun kan danne meninger, der er foranderlige, hvor-

for de ikke besidder intelligens (*Rep.* 508D). Og med Liniebilledet får vi præciseret at det synlige består af såvel fysiske ting som skygger og refleksioner, om hvilke vi kan have meninger, der for de sidstnævntes vedkommende dog kun er illusioner.

I Hulebilledet får vi derimod lidt mere at vide om sansningens rolle i erkendelsen. Dette billede skal illustrere vejen fra den laveste form for mening, illusion, til den højeste form for erkendelse, erkendelsen af det godes idé. Platon beskriver en hule, hvis beboere kun kan se ind i hulen. Bag dem er der et bål, og mellem bålet og beboernes ryg føres forskellige tingslignende figurer frem og tilbage. Således danner lyset fra bålet skygger af disse figurer på hulens bagvæg, hvor de kan ses af beboerne. Og når så lydene reflekteres på samme bagvæg, er det naturligt for huleboerne få den illusion, at skyggespillet er virkeligheden (514B-515C).

En af huleboerne tvinges imidlertid til at vende sig om og se figurerne og bålet. Denne oplevelse er først forvirrende og pinefuld, og derfor vil han anse sine tidligere erfaringer for mere sande. Efter at have vænnet sig lidt til den nye virkelighed, tvinges den stakkels huleboer så op af hulen og ud i sollyset, hvilket er endnu mere pinefuldt, og i begyndelsen kan han slet intet se. Efterhånden som han vender sig til lyset, ser han først på skyggerne, så spejlbillederne i vandet og de fysiske ting selv. Derefter rettes blikket mod himlen og månen om natten, så om dagen og til sidst ser han direkte på solen selv. Han vil da erkende at solen giver liv og styrer alt i den synlige verden, og at den på en måde også er ansvarlig for, hvad han engang oplevede i hulen (515C-516C).

Interessant er det, at tvangen er med ved overgangen fra illusion til mening og fra mening til den begyndende viden udenfor hulen, mens det derefter tilsyneladende går af sig selv. Fornuftserkendelse, tankevirksomhedens erkendelse skal læres, men når først den er blevet lært, går den videre udvikling mere eller mindre af sig selv. I begyndelsen giver fornuften ingen erkendelse, fordi illusionerne, de tidligere sansede erfaringer, blokerer for den. Med tvangen elimineres efterhånden illusioner og meninger, indtil man får antydning af virkeligheden og sandheden, hvorefter vejen går mod erkendelsen af det godes idé, der så forklarer det, der tidligere blot var antydning gennem sansningen.

Som nævnt er der ikke stor forskel på, hvilken rolle sansningen tillægges i erkendelse i *Faidon* og *Staten*, og vi kan sammenfatte det, vi har fundet ud af, som følger:

- a. Sansningen sætter fornufterkendelsen af idéer i gang.
- b. Den sande erkendelse opnås dog først, når - der er abstraheret fra al sanserfaring og fornuften v.h.a. dialektik har erkendt det godes idé.
- c. Erkendelsen er af det, der er (uforanderligt) og er derfor ufejlbarlig.
- d. Meningsdannelse er om det, der hverken ikke er eller er, dvs. om det, der er foranderligt, og den er derfor fejlbarlig.
- e. Erkendelsen sker ved brug af fornuften, meningsdannelsen ved brug af sansningen.

Punkt c's begreb om erkendelsen er udgangspunktet for den videre diskussion af erkendelsen i *Theaitetos*, og er både i *Faidon* og i *Staten* resultatet af argumentationer, der forudsætter idélæren. *Theaitetos* begynder altså ikke forfra og analyserer erkendelsen på neutral grund; vigtige krav

til erkendelsen forudsættes. Hvad det mere specifikt kommer til at betyde, skal vi se i det følgende.

II. *Theaitetos*

Af alle Platons dialoger er *Theaitetos* den eneste, der tager sansningen alvorligt i erkendelsesteoretisk sammenhæng (jf. Friis-Johansen (1970), s. 50). Der hersker dog en vis uenighed om, hvad der egentlig kommer ud af analysen af sansningens rolle. Nogle mener, at første del af *Theaitetos* har som konklusion, at sansningen på ingen måde kan føre til erkendelse, da erkendelse er erkendelse af idéerne (jf. fx Cornford, s. 109); andre at man må skelne mellem sanserfaring og de domme, man fælder over dem, og at sidstnævnte er kilde til viden, mens førstnævnte som sådan ikke kan bidrage til erkendelsen (jf. fx Cooper, s. 123). For at nå til en afklaring omkring dette, vil jeg først præsentere Platons sanseteori (A.) og derefter diskutere dens rolle i forhold til erkendelsen (B.).

A. Sanseteorien

I *Theaitetos*' undersøgelse af erkendelsen er første hovedspørgsmål om sansning er lig erkendelse (*Theat.* 151D-E). For at besvare dette spørgsmål må Platon først definere erkendelsen og dens objekter og udarbejde en sanseteori, der definerer sansningen og dens objekter. Sanseteorien er ny, men pointen er, at dens erkendelsesteoretiske status allerede er givet med den i de tidligere dialoger præsenterede idélære. Platon kan således ikke overraskende afvise, at sansning er lig erkendelse; men hvilken rolle sansningen så spiller i erkendelsen - om hovedet nogen - det er der som nævnt ikke enighed om.

For at kunne svare på, om sansning kan gøre fyldest som erkendelse, må Platon først stille kravene til erkendelse op. Erkendelsen skal som i de to tidligere dialoger være af det, der er, og den skal være ufejlbarlig (152C); det, der er, det virkelige er jo uforanderligt. Dette er den afgørende præmis for den videre undersøgelse, og uanset om præmissen er smuglet ind eller er et grundlæggende axiom i græsk tænkning (jf. fx Stigen, s. 35), så forholder Platon sig i hvert fald bevidst til den, hvilket bl.a. kan ses af hans argumentation for udskiftningen af 'er' med 'bliver til' (152D-E).

Med dette erkendelsesteoretiske udgangspunkt påbegynder Platon udarbejdelsen af en sanseteori i diskussion med hhv. Protagoras' homo mensura sætning og Heraklits fluxteori. Fluxteorien udlægges således, at intet er noget i sig selv; intet kan bestemmes endeligt eller siges at være af en bestemt type (152D). Dette afvises selvfølgelig af Platon i sidste ende (181B-183C), men her accepteres det under forudsætning af erstatning af 'er' med 'bliver til'.

Homo mensura sætningen siger i Platons udlægning, at alt er for enhver, således som det fremtræder for ham eller hende (152A). Det fortolkes så til, at alt er for enhver, således som han eller hun sanser det (152C). Uanset om dette er en udtømmende tolkning eller ej, så tjener den til at begrænse genstandsområdet for analysen til foreløbig kun at omfatte sansning (jf. Cornford, s. 32).

Som udgangspunkt for en egentlig sanseteori har vi altså, at alt sanseligt er i en tilblivelsesproces, og at alt sanseligt er for enhver, således som han eller hun sanser det. Alt kan siges at være i bevægelse, noget i (1.) langsom bevægelse, andet i (2.) hurtig bevægelse. Langsom bevægelse kan beskri-

ves som forandring. Forandring påvirker kun det, der kommer inden for rækkevidde, og der kan skelnes mellem to former, nemlig (a.) den forandring, der har den egenskab, at den påvirker, og (b.) den, der har den egenskab, at den påvirkes. Samspillet mellem disse to former for langsom bevægelse skaber hurtig bevægelse, der kun kan fremkomme i par, og som både skifter sted og påvirker det, hvoraf den er fremkommet.

Sanseprocessen kan på den baggrund beskrives som et samspil mellem (a.) noget påvirkende, nemlig det sansebillede, en fysisk genstand udsender, og (b.) noget påvirket, nemlig det tilsvarende sanseorgans påvirkning. Tilsammen skaber de (2.) en hurtig bevægelse, sansningen, der både påvirker sanseorganet, så det bliver sansende, og genstanden, så den besidder den til sanseorganet svarende sansekvalitet (153D-154A, 156A-E). Da alt er i bevægelse, er dette et øjebliksfænomen uden varige indvirkninger på de indgående elementer, hvilket igen medfører, at ingen kan have samme sanseoplevelse. Sansningen er et samspil mellem det sansede og det sansende, og disse to har ingen eksistens uafhængig af sansningen (160A-B). Konklusionen bliver, at sansning er af det, der er - for mig - og som sådan ufejlbarlig (160C-D).

Dette forbliver Platons sanseteori i resten af *Theatetos*. Både fluxteorien og homo mensura sætningen kritiseres siden hen, men kun i den grad, de hævder deres gyldighed for mere end selve sansningen. Det er denne teori, der overhovedet gør det muligt for Platon at afvise, at erkendelse er sansning (smlgn. Cornford, s. 58 f. & Modrak, s. 39). Hvordan man skal karakterisere denne sanseteori, er der dog ikke enighed om.

En mulighed er, at sanseteorien peger hen imod en såkaldt kausal perceptionsteori, der er karakteriseret ved at operere med sansedata, genstande, der er årsag til disse sansedata og en erkendelsesteoretisk usikkerhed mht. sansoplevelser (jf. fx Sandøe, s. 3 f.). Den kausale perceptionsteori kan sættes overfor fx naiv realisme og fænomenalisme, men det er netop den sidstnævnte -isme, andre har karakteriseret sanseteorien med (jf. fx Modrak, s. 41). Modsætningen er dog i dette tilfælde kun tilsyneladende, idet sidstnævnte type fænomenalisme blot fremhæver, at også sansorganerne kausalt påvirker sansedata.

Man kan dog stadig fastholde, at det ikke er en kausal perceptionsteori, vi har at gøre med (jf. Friis-Johansen (1978), s. 201), og karakterisere sanseteorien som fænomenalisme i den forstand, at der i den opereres med sansedata, men ikke med genstande, der eksisterer uafhængigt af sansningen, hvorfor der heller ikke kan være nogen erkendelsesmæssig usikkerhed mht. disse oplevelser (jf. fx Sandøe, s. 3-5). Denne karakteristik finder belæg i Platons beskrivelse af forholdet mellem den sansende og det sanselige. Sansning må nødvendigvis være sansning af noget, og omvendt må det sanselige nødvendigvis være sanseligt for nogen (*Theat.* 160A). De to størrelser er uadskillelige, hvorfor man i stedet for at benævne dem som værensformer som sådan, hellere skulle benævne dem som hhv. tilbliven af noget og tilbliven for nogen (160B).

Denne karakteristik af teorien som fænomenalisme går imidlertid ud fra, at sansobjekter udelukkende skal forstås som genstandes sanskvaliteter, og dette kan ikke være tilfældet. Dels skelner Platon klart mellem ting, som vi opfatter dem, og ting,

som de virkelig er (152B), dvs. at der som i *Staten* er forskel på den blotte illusion og meningen; dels giver Platon faktisk en liste over sansobjekter, der foruden objekter, der forholder sig til de fem normale sanser, også indeholder følelsen af nydelse og ubehag, længsel og frygt (*Theat.* 156B). Og disse sansobjekter kan ikke beskrives som sanskvaliteter ved fysiske genstande. På den baggrund er der ingen grund til at foretrække karakteristikken af sanseteorien som fænomenalistisk; sanseteorien er i langt højere grad en kausal perceptionsteori.

B. Sansning er ikke erkendelse

Platons sanseteori bygger således på en accept af såvel homo-mensura sætningen som fluxeteorien. Denne accept gælder imidlertid kun i forhold til den sanselige virkelighed, og derfor må rækkevidden af begge teorier begrænses. Homo-mensura sætningen begrænser Platon med to argumenter. Hvis den udstrækkes til domme i almindelighed, bliver den for Platon selvgendrivende; hvis Prothagoras hævder, at enhvers dom er sand, og Platon mener Prothagoras tager fejl, så må Protagoras mene, at Platons dom er sand, og dermed at han selv tager fejl (*Theat.* 170D-171C, 179B). Men selv hvis man kun hævder sætningen i forhold til fremtidige domme, holder den ikke, fordi en vismand for Platon netop er vis, fordi han kan fælde domme om fremtidige begivenheder, der er mere sande end andres (178B-179C). Platon afviser altså homo-mensura sætningens gyldighed for domme, men ikke sansning som sådan (179C).

Fluxeteorien kan heller ikke gælde for alt. For dette er argumentationen helt klar:

1. Alt forandres uophørligt (181D-E).

2. Alt bevæger sig fra sted til sted uden stop (181C-E).

>1-2. Noget, der på et tidspunkt fx er sansning, er lidt efter ikke-sansning (182E).

3. Erkendelse er sansning (182E).

>1-3. Hvis erkendelsen i et øjeblik er sansning, er den lidt efter ikke-sansning (182E).

Endnu mere absurd ser det for Platon ud, hvis vi vender sagen om: Enhver definition af erkendelse vil øjeblikket efter definere ikke-erkendelse (182E). At sansning skulle være erkendelse, må altså afvises på dette grundlag (183C).

Efter denne afvisning er det så, flere har ment, at Platon begynder fuldstændig forfra i sin argumentation mod påstanden om, at erkendelse er lig sansning. Men den tidligere udarbejdede sanseteori er ikke forkastet, selv om den indeholdt begge de to elementer, hvis universelle gyldighed netop er blevet afvist. Kun den universelle gyldighed af homo mensura sætningen og fluxeteorien er afvist; den sanselige verden opfattes stadig som i bevægelse, og sansningen er som privat som sådan ufejlbarlig. Sansningen opfylder altså tilsyneladende de indledende erkendelsesmæssige krav, nemlig at den er af det, der er, og at den derfor er ufejlbarlig, om end kun for mig (smlgn. også Modrak, s. 35 ff.). Der er stadig brug for den endelige afvisning af, at sansning, som den forstås ovenfor, skulle være lig

erkendelse. Platon må derfor direkte argumentere for, at sansning ikke er erkendelse; sansning er hverken hele erkendelsen eller erkendelse inden for sit eget genstandsområde.

Den i indledningen nævnte uenighed vedr. forståelsen af *Theaitetos* drejer sig især om den afsluttende argumentation i første del. Platon fremfører, at vores bevidsthed sanser gennem sanseorganerne (184D). Sansning er en bevidsthedsaktivitet, forskellig fra såvel sanseorganerne som den bevidsthedsaktivitet, der fælder domme på grundlag af sansningen, men alligevel uafhængigt af den (185D-E). I dømsfældelsen gøres der nemlig brug af begreber og relationer, der ikke er sanselige, såsom 'eksistere', 'forskellig', 'ens', 'to', 'en', 'ulige' og 'lige' etc. (185A-B); sansningen kan altså ikke udgøre hele erkendelsen.

Cornford sammenfatter Platons tankegang i første del af *Theaitetos* i forlængelse af de tidligere dialoger: Vi kan ikke erkende ved sansning, da erkendelse kun er af idéerne, og ideerne kan vi ikke sanse (jf. Cornford, s. 109), altså helt i overensstemmelse med hvad der siges i *Faidon* og *Staten*. Overfor dette indvender Cooper, at der intet står om idéer i denne sammenhæng, hvorfor man må holde sig til, hvad der rent faktisk står i dialogen (jf. Cooper, s. 123), nemlig at mens sansning ikke er direkte erkendelsesgivende, så er det tilfældet med de domme, vi fælder over vore sansoplevelser (186D).

Tolkningsstriden skærpes, når vi går over til det sidste argument, nemlig at sansningen selv ikke inden for sit eget genstandsområde kan være erkendelse. Udgangspunktet er en enighed om, at begreber som eksistens, lighed og ulighed, god og ond, hård og blød er noget, bevidstheden selv erken-

der, hvilket er i tråd med det foregående. Derefter kan man stille argumentationen op som følger (jf. Sandøe, s. 15):

1. En hård tings hårdhed og en blød tings blødhed er genstand for sansning (186B).

2. Eksistensen af hårdhed og blødhed (og det faktum, at de begge eksisterer, de to egenskabers forskellighed og eksistensen af denne forskellighed) er noget bevidstheden afgør i kraft af sig selv (186B).

>1-2. En tings eksistens kan ikke nå ved sansning (186C).

3. Hvis man ikke kan nå en tings eksistens, kan man ikke nå dens sandhed (186C).

4. Hvis man ikke kan nå en tings sandhed, kan man ikke erkende en ting (186C).

> 1-4. Man kan ikke ved sansning erkende en ting (186E).

Den centrale påstand er præmis 3, hvor det hævdes, at erkendelsen af eksistens er en forudsætning for erkendelse af sandhed. Det er her afgørende, mener Cooper, at få afgjort om sansning kun indeholder det, at man er klar over, at man sanser, eller om sansning tillige indeholder simple domme (jf. Cooper, s. 130 ff.). Hvis det første er tilfældet, vil ren tænkning også omfatte de helt simple domme, som vil være indeholdt i den anden opfattelse af sansningen; hvis det andet er tilfældet, vil kun mere komplicerede domme være omfattet af ren tænkning. Selvom der i teksten er belæg for

begge opfattelser, hælder Cooper til den sidste (jf. Cooper, s. 144; smlgn. også Friis-Johansen (1978), s. 201), en tolkning man desuden kan finde belæg for i den tidligere nævnte passage i *Staten*, hvor antagelsen af modstridende sansninger simpelthen implicerer en opfattelse af sansning som indeholdende simple domme.

De to forskellige tolkninger muliggør imidlertid to forskellige tolkninger af ovennævnte 3. præmis. Forstår man sansning som værende uden begrebsmæssig bestemmelse, kan Cooper fremhæve, at man på græsk ikke klart skelnede mellem 'er' som kopula i en sætning og 'er' som eksistens. Hvis dette er tilfældet, betyder præmis 3 blot, at da sandhed knytter sig til domme (186D), og da enhver dom gør brug af et kopula, så forudsætter afgørelse af sandhed eksistens, forstået som kopula.

Imod denne tolkning taler imidlertid følgende passage, hvor Platon tilsyneladende netop skelner mellem kopula og eksistens (jf. Sandøe, s. 17), når han modstiller "det at de er modsat [...] hinanden og [...] eksistensen af denne modsætning" (186B). Cooper selv hælder da også til den anden tolkning, der går ud fra, at sansning ud over selve sanseindtrykket også omfatter tilknytningen af begreber. Viden og dermed sandhed knytter sig til vore refleksioner (186D), og det forstår Cooper som refleksioner over sansningen sammenlignet med lignende sansninger i fortiden og med blik for fremtiden (186A), altså refleksioner over den aktuelle sansnings forenelighed med allerede fastlagte standarder, dvs. standarder, der er. Derfor forudsætter sandhed eksistens. Sansning er ikke erkendelse, fordi erkendelse forudsætter reference til objektive standarder, og erkendelsen af disse sker ved ren tankevirksomhed, altså refleksion

og ikke gennem sansning. Derfor er det domme, vi fælder over sansningen, der giver os viden, ikke selve sansningen (jf. Cooper, s. 143).

De to opfattelser af, hvad der egentlig er resultatet af *Theaitetos'* første del er imidlertid ikke uforenelige. Der er så vidt jeg kan se intet, der taler for, at Platon skulle have forladt det i *Faidon* og *Staten* udtrykte synspunkt, at erkendelse er erkendelse af idéerne, og Cornford nævner da også, at der i *Theaitetos* gives negative svar på alle tre hovedspørgsmål: Er sansning erkendelse? Er sande domme erkendelse? Er sande domme fulgt af en redegørelse eller forklaring erkendelse? (jf. Cornford, s. 28; smlgn. også Friis-Johansen (1970), s. 37). Men netop denne opbygning af dialogen tyder også på, at det svar, der gives i slutningen af første del, er, at erkendelsen ligger i de domme, vi fælder over vore sansoplevelser. Hvorfor skulle Platon ellers vie den næste del af dialogen til at afvise netop dette?!

III. Kontinuitet eller brud?

Argumentationen i *Theaitetos* forudsætter således idélæren, som den er beskrevet i *Faidon* og *Staten*, selvom den ikke nævnes direkte; idélæren er simpelthen det metafysiske sidestykke til den erkendelsesteori (jf. fx Friis-Johansen (1970), s. 35), der er udgangspunktet for Platons spørgen til sansningens rolle i erkendelsen. Dette rører dog ikke ved, at *Theaitetos* rummer en sådan forfinelse af tankerne fra *Staten*, at det ikke er rimeligt blot at sidestille dem. Følgende forskelle kan opregnes (smlgn. Cooper, s. 145 f.).

I *Staten* kan sanserne (her lig sansningen) fortælle os noget (*Rep.* 524B), mens det i *Theaitetos* er bevidstheden, der gennem sanserne (her sansorganerne) sanser (*Theat.*

184D). I *Staten* kan sansningen også bestå i domfældelser om identitet (*Rep.* 523A), mens der i *Theaitetos* skelnes helt klart mellem sådanne domme og sansning (*Theat.* 186D). I *Staten* skelnes der ikke mellem simple og mere komplicerede bevidsthedsaktiviteter, altså mellem aktiviteter, hvor bevidstheden blot knytter et prædikat til en sanseoplevelse, og de aktiviteter, hvor bevidstheden arbejder på et højere plan (*Rep.* 523B-524B). I *Theaitetos* skelnes der derimod helt klart, og det er kun sidstnævnte aktiviteter, der som sådan er tankevirkosomhed. Helt simple domme fældes umiddelbart på grundlag af sanseoplevelser, ja, faktisk kan de slet ikke adskilles fra sansningen, som vi netop har fundet ud af. Derfor kan det, der i *Faidon* og *Staten* udtrykkes som, at sanserne ved deres stimuli sætter tænkningen i gang (*Phaedo* 74B & *Rep.* 542D), slet ikke sammenlignes med de to typer bevidsthedsaktivitet, der skelnes mellem i *Theaitetos*, altså sansning og refleksion (ren tænkning) (*Theat.* 184D & 186D).

Cooper mener, at Platon i *Theaitetos* skulle have forladt den i *Faidon* og *Staten* præsenterede analyse af erkendelsen med udgangspunkt i de genstande, der erkendes, til fordel for en analyse, der tager udgangspunkt i den måde, hvorpå vi forholder os til disse genstande. Men i kravene til sand erkendelse indgår som det vigtigste, at erkendelsen er af det, der er (*Theat.* 152C), og analysen af sansningen går ud fra en analyse af den sanselige verden (152D-E). Og når Platon vil vise, at sansningen ikke kan være hele erkendelsen, tager han udgangspunkt i visse genstande, der ikke kan sanses (185A-C).

Cooper konkluderer, at den i *Theaitetos* nævnte refleksion intet har at gøre med

erkendelsen af idéerne, men hvis min tidligere konklusion er rigtig, så er denne højere bevidsthedsaktivitet faktisk erkendelsen af idéerne. På dette stadium i dialogens udvikling har Platon blot ikke indsnævret genstandsområdet for refleksion. Efter afvisningen af de to andre forslag til en bestemmelse af erkendelsen, som udgør *Theaitetos* anden og tredje del, er der imidlertid kun én mulighed tilbage: Den ægte erkendelse, dvs. erkendelsen af det, der er, og som er ufejlbarligt, er erkendelsen af idéerne.

Dette resultat er selvfølgelig ikke overraskende med de krav til erkendelse Platon lagde ud med. Om det er udtryk for dogmatik, skumle bagtanker eller simpelthen et grundlæggende axiom for græsk tænkning, er jeg ikke i stand til at afgøre. Men sikkert er det, at Platon allerede med udskiftningen af 'er' med 'bliver til' tidligt i dialogen undergraver muligheden for, at sansning senere kan gøre fyldest som erkendelse, selvom han dog ikke gør brug af det i sin afgørende argumentation.

Litteratur.

- Cooper, J.M.: "Plato on Senseperception and Knowledge (*Theaitetos* 184-186)", *Phronesis*, vol. xv, 1970
- Cornford, F.M.: *Plato's Theory of Knowledge*, London 1935 (indeholder bl.a. *Theaitetos*)
- Friis-Johansen, K.: "Om Platons *Theaitetos*", *Museum Tusulanum*, xiv, 1970
- "Demokrits synsteori - og Platon", *Filosofiske Studier*, nr. 1, 1978
- Modrak, D.M.: "Perception and Judgement in the *Theaitetos*", *Phronesis*, vol. xxvi, 1981
- Platon: *Phaedo*, ed. Hackforth, Cambridge 1955
- The Republic*, ed. H.P.D. Lee, 2. udg., Harmondsworth 1974
- Sandøe, P.: "Oplæg om Platons *Theaitetos* 184B-186E, ms., 1981
- Stigen, A.: *Aristoteles Grunnbegreber*, Oslo 1974

Manipulation og semiotik

Nogle betragtninger omkring Dorthe Johnsens artikel
"Til manipulationens semiotik"

1. Prétextes

Jeg har haft den fornøjelse at læse Dorthe Johnsens "Til manipulationens semiotik", *Semikolon*; årg. 2, nr. 3, 2001, s. 36-48,¹ og vil gerne benytte anledningen til at lykønske forfatteren med en særdeles velskrevet og tankevækkende artikel. For en som har sit åndelige ståsted i en "præ-kognitiv" Greimas-tradition og aldrig har læst en linje af Mark Turner, har det været både lærerigt og udfordrende at følge forfatteren fra de mere principielle diskussioner af "manipulation", "fremtræden" og "væren", gennem den kognitive teoris diagrammatiske fremstillinger af "narrative forløb" og "mentale rum", frem til den prototypiske manipulationsmodel. Allerstørst udbytte har jeg dog haft af at læse analysen af "*Døden og passeren*";² hvor jeg synes, Dorthe Johnsen på en fortræffelig måde har formået både at demonstrere "mental-space-netværkets" operationalitet i praktisk analysearbejde og få spændende dimensioner frem i en litterær tekst, som slet ikke er simpel. Således synes jeg, hun selv giver den bedste illustration af, at den påstand, hun fremsætter på

side 41, ikke er hentet ud af den blå luft: "Teorier, om hvordan begreber som manipulation er struktureret, kan bedst udvikles i arbejdet med eksempler."

Når dette er sagt, må jeg have lov at tilføje, at jeg efter læsningen nok også sidder tilbage med nogle ubesvarede spørgsmål og et ønske om at give enkelte udfyldende kommentarer til artiklens manipulationsanalyse. Med mit "fossile" udgangspunkt for semiotisk tænkning ville alt andet naturligvis have været opsigtsvækkende suspekt. Lad mig imidlertid understrege, at det som måtte fremkomme af indvendinger overhovedet ikke rækker ved den ros, som er givet ovenfor. Mit anliggende er på ingen måde at angribe eller kritisere Dorthe Johnsen for det arbejde, hun har præsenteret. Det, jeg ønsker at formidle, er et personligt behov for klarhed og overbevisning, et oprigtigt ønske om selv at forstå ting, jeg føler, at jeg ikke helt forstår, samt en snert af uro over nogle få ræsonnementer, jeg tror kan føre i en forkert retning.

Jeg har samlet mine betragtninger under punkterne 2-5 nedenfor. Da jeg er norsk og bor i Trondheim, og som sådan ikke bare er fossil, men også særdeles perifer i forhold til alt som i dag måtte findes af livskraftige semiotiske fagmiljøer, har det været et privilegium for mig at komme til Århus og opleve den interesse og det engagement for semiotiske spørgsmål som findes der. Uden sådanne oplevelser er det meget vanskeligt at undgå stagnation og åndelig forvitring. Jeg vil derfor gerne benytte anledningen til at takke alle dem som, direkte eller indirekte, har bidraget til at skabe inspiration og skriveglæde og ønske dem held og lykke i deres videre arbejde.

2. Om manipulation

"*Manipulation*" betyder i Dorthe Johnsen artikel "*en motiveret, skjult påvirkning af andres handlemåde*", og beskrives som "*et forløb, der involverer mindst to agenter. En der manipulerer, og en der er offer for manipulationen*" (DJ, s. 36). Med undtagelse af ét punkt er denne beskrivelse i god overensstemmelse med den definition, Greimas har givet af manipulation i *Sémiotique, dictionnaire raisonné de la théorie du langage* fra 1979, hvor "*Manipulation*" er defineret som "*une action de l'homme sur d'autres hommes, visant à leur faire exécuter un programme donné*";³ gengivet i dansk oversættelse i *Semiotik, sprogteoretisk ordbog* fra 1987 som "*et menneskes indvirkning på andre mennesker med henblik på at få disse til at udføre et givet program*".⁴

Det, som adskiller de to definitioner, er Dorthe Johnsen krav om, at påvirkningen skal være **skjult**. Dette betyder, som hun fremlægger det, at det ikke bare er selve påvirkningen, som skal være unddraget

åbenhed, men også at "*den egentlige hensigt med påvirkningen er skjult*" (DJ, s. 36). Den som udsættes for manipulation er med andre ord uvidende om, at han er offer for noget sådant og aner følgelig heller intet om, hvilken fordel det er, den manipulerende søger at opnå. Typisk for situationer hvor manipulation forekommer, er således "*forstillelse, forførelse, bedrag, intrige, falsk-hed etc.*" (DJ, s. 36).

Vi har altså at gøre med en "bred" (Greimas) og en "smal" (Dorthe Johnsen) definition af manipulationsbegrebet. Spørgsmålet, som da naturligt melder sig, er ikke et spørgsmål om, "hvem der har ret", men et spørgsmål om hvilken af de to, der er mest **hensigtsmæssig** med henblik på udarbejdelsen af en generel manipulationssemiotik. Når en idrætsstræner får en udøver til at dope sig i den hensigt at øge præstationsniveauet, så er dette manipulation i greimasiansk forstand, uafhængig af om udøveren ved eller er uvidende om det, han udsættes for. Ifølge Dorthe Johnsen er der kun tale om manipulation, hvis udøveren **ikke** har kendskab til, at han bliver dopet. Når kongen i eventyret lader bekendtgøre, at han vil give "prinsessen og det halve kongerige" til den, som kan skaffe lys og vand til kongeslottet, og får Per, Pål og Espen Askeladd til at prøve lykken,⁵ så er disse manipulationsofre efter Greimas' definition, mens de **ikke** er det efter Dorthe Johnsen.

Dorthe Johnsen manipulationssemiotik er med andre ord delvist **funktionelt** funderet, idet den forudsætter et forløb med en fast rollefordeling: en manipulator påvirker et manipulations-offer. I tillæg til dette har den en **instrumentel** forudsætning: påvirkningen, dvs. manipulationsofferets

adfærdstilpasning, opnås udelukkende ved, at manipulatoren udnytter en **viden**, han ikke deler med offeret. Manipulationen består med andre ord i, at manipulatoren **snyder** eller **narrer** sit offer til at indrette sig, som han (dvs. manipulatoren) ønsker det.

En greimasiansk manipulationsemiotik vil derimod have en rent funktionel basis. Der er rollefordelingen: manipulator – manipulationsoffer, eller, om man vil, i mere generelle termer, kontraktforholdet: destinataire – sujet, som alene udgør den nødvendige og tilstrækkelige betingelse for manipulationen. Greimas' definition åbner derfor for en manipulatorisk praksis, hvor man i stedet for, eller i tillæg til, at snyde eller narre sit offer, gennem et vidt spektrum af forskellige motiverende forudsætninger kan **friste**, **lokke**, **forføre**, **skræmme**, **true** eller **presse** sit offer til adfærdstilpasning, eller eventuelt gennem argumentation **overbevise** offeret om, at det er rigtigt af ham at indrette sig, som han bliver bedt om. Det distinktive kendetegn på manipulation er med andre ord ene og alene en **persuasiv** og/eller **dissuasiv** gøren. Denne kan foregå i et eller flere "instrumentalregistre": løgnens, fristelsens, afskrækningens, argumentationens etc., som er funktionelt underordnet kontraktforholdet og determinerer dette.

Spørgsmålet om definitionens hensigtsmæssighed bliver til syvende og sidst et spørgsmål om epistemologisk prioritering. Vælger man den "smalle" definition, vil man som Dorthe Johnsen nyde godt af den umiddelbare fordel, det er, at kunne operere med en begrebsforståelse, som ligger tæt op af "*den mest almindelige betydning af ordet*" (DJ, s. 36). Dertil opnår man en manipulations-

teori, hvor muligheden for at efterleve det hjelmslevske krav om den "*modsigelsesfri, udtømmende og simplest mulige*"⁶ emnebeskrivelse er væsentlig større, end hvis man satser på den "brede" variant. Dorthe Johnsen bør imidlertid være klar over, og er det sikkert også, at en **skjult** påvirkning alene ikke nødvendigvis er tilstrækkelig til at forklare årsagen til offerets adfærdstilpasning. Når Lönnrot begiver sig til Triste-le Roy i forventning om en "*fjerde forbrydelse*", så sker dette ganske vist, fordi han er blevet manipuleret til at gøre det. Men han ville aldrig have gjort det, hvis han ikke også var påvirket af forestillingen om en belønning; nemlig den tilfredsstillelse det ville være at kunne afløre morderen og fange ham. Denne bærer han med sig fra begyndelsen uafhængig af Scharlachs listige kneb og strategier. Lönnrot forføres med andre ord både af Scharlachs bedrag og af sin egen faglige forængelighed. I den grad manipulationsemiotikken forudsættes at skulle beskæftige sig med "*kausale hændelsesforløb*" (DJ, s. 37), vil en analysepraksis som baserer sig på den "smalle" begrebsdefinition til stadighed risikere at havne i situationer, hvor der må foretages distinktioner og afvejninger mellem manipulationens og andre påvirkningskræfters relative styrke. Hvorvidt dette er problematisk med tanke på definitionens hensigtsmæssighed, skal jeg, i mangel af et relevant erfaringsgrundlag, være forsigtig med at have alt for bastante meninger om. Greimas' manipulationsbegreb har den åbenlyse svaghed, at det lægger grundlaget for en analysepraksis som favner så vidt, at det bliver vanskeligt at holde fokus på virkningerne af spillet med "*fremtræden og væren*". På den anden side har det den klare fordel, at det giver mulighed for en bredere indsigt i samspil-

let mellem forskellige påvirkningsstrategier, og derigennem åbner det for en dybere forståelse af kompleksiteten i de mekanismer, som træder i kraft, når menneskers adfærd forsøges ændret af andre mennesker. Således betraget synes det at være mere i pagt med den forpligtelse, som i den hjelmslevske udlægning er sprogteoriens og semiotikkens endelige mål: *"humanitas et universitas"*.⁷

Måske er løsningen på dette definitiviske dilemma simpelthen at lade manipulation være manipulation i Dorthe Johnsen's betydning af ordet, men samtidig erkende at denne smalle variant har sin plads som én blandt mange mulige strategier i en bredt anlagt "overtalelsens semiotik", hvis mål må være at udforske betydningen af alle de processer, som kan tænkes at indtræffe under realiseringen af faktitive⁸ programmer.

3. Om fremtræden og væren

Jeg vil i dette afsnit tage fat på spørgsmål knyttet til Dorthe Johnsen's definitiviske krav om, at manipulatorens påvirkning af offeret skal være en **skjult** påvirkning. Jeg vælger dermed at forlade den definitionsproblematik, som blev drøftet i afsnit 2 ovenfor og opererer i det følgende helt og holdent med præmisser, som er forenelige med den "smalle" manipulationsforståelse, artikelforfatteren lægger til grund.

Efter at have fastslået at fænomener som *"forstillelse, forførelse, bedrag, intrige, falskhed etc."* er karakteristiske for hændelsesforløb, hvor der foregår manipulation, siger Dorthe Johnsen, at *"fælles for disse begreber synes at være en spaltning mellem det tilsyneladende og det virkelige."* (DJ, s. 36). Under diskussionen af *"fremtræden og væren"* (DJ, s. 39 ff.) hævdes det videre, at nødvendigheden af at have et grund-

læggende tillidsforhold til vore sanser, erfaringer og fornuft medfører, at vi *"normalt [går] ud fra, at den måde et fænomen fremtræder på, er intimt forbundet med fænomens væren. Med andre ord at tingene er, som de ser ud til at være."* (DJ, s. 39).

Med *"væren"* forstås her *"den mening et fænomen eller begivenhed har for en person, fremkommet gennem personens fortolkning."* (DJ, s. 39). Det er vigtigt at bemærke, at den virkelighed, som institueres gennem en sådan definition af *"væren"*, er en subjektiv, epistemisk virkelighed, som opstår, idet fortolkeren tildeler eksistens til de fænomener og begivenheder, som træder frem for ham. Det er i gremasianske termer tale om en *"fortolkende gøren"*, *"un faire interprétatif"*, som fører frem til et *"croire être"*, *"troen at være"*.⁹ Denne epistemiske virkelighed, jf. Turners "belief-space", må **ikke** forveksles med den "objektive" væren: tingene som de "virkelige" er. I Dorthe Johnsen's kognitive skemaer, jf. Figur 2a (DJ, s. 40), interagerer den objektive virkelighed med den epistemiske i den forstand, at den konfronterer fortolkeren med hårde fakta og fungerer som et korrigerende "input" i en proces, som bekræfter, justerer eller ændrer (dvs. fører til omfortolkning af) den fortolkede væren.

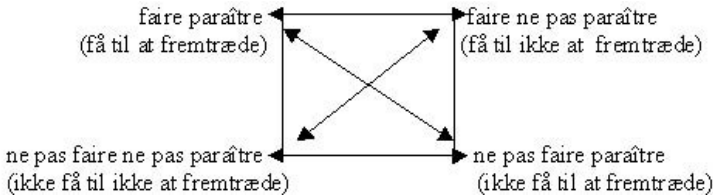
Jeg skal ikke her driste mig til at tage stilling til rimeligheden i en sådan ontologi - det ville være en total afsporing af denne diskussion - men vil i stedet forsøge at kortlægge hvilke manipulationsmuligheder, den åbner for. Jeg er med andre ord, som Dorthe Johnsen, interesseret i at kunne forudse, dvs. foretage en "kalkule" af, hvad der **kan** ske på grænselinjen mellem manipulatorens og offerets *"mentale rum"*, og i at få indsigt i *"de udvekslinger, der foregår mellem de to netværk."* (DJ, s. 47).

Fra fremtræden til mulig væren: Spillet om det muligt værende

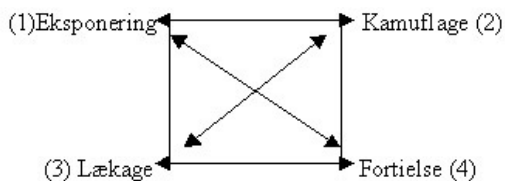
Manipulation, i Dorthe Johnsens betydning, består i, at manipulatoren, S2, påvirker sit offer, S1, til at indrette sin adfærd, som manipulatoren ønsker det ved at kontrollere og regulere offerets fortolkende til- deling af væren. Dette forudsætter, som Dorthe Johnsen påpeger, at der udsendes ”tegn” fra S2s netværk, som krydser græn- sen til S1s netværk (DJ, s. 46 - 47). Denne semiotiske interaktion kan betragtes som en transport af udvalgt **fremtræden** med en tildelt **mulig væren**. S2s hovedinstrument i denne proces, det han primært kan ”spille på”, (dvs. manipulere med), er den frem- træden han udsætter S1 for. Selektionen og transporten styres af en plan, et **narrativt scenario**, som S2 har udarbejdet. Manipulatorens virksomhed går med andre ord ud på at realisere adfærdsstyrende narra- tive scenarier ved at producere, selektere og udsende dertil egnet fremtræden.

I en Greimas-inspireret analyse vil denne del af S2s manipulerende virksomhed kunne beskrives ved hjælp af en hie- rarkisk struktur med flere niveauer: Adfærdspåvirkningen, ”faire faire”, (få til at gøre),¹⁰ fremkommer gennem en epi- stemisk påvirkning, ”faire croire” / ”faire savoir”, (få til at tro / få til at vide), som på sin side realiseres ved en nøje planlagt håndtering af fremtræden: ”faire paraître” (få til at fremtræde). Vi har med andre ord et ”faire faire en faisant croire en faisant paraître”. De springende punkter i dette hierarki er tærskelværdierne: Hvor meget fremtræden er nødvendig for at skabe tro, og hvad kræves af tro, for at der skal komme handling?

Manipulatorens muligheder for ”fremtrædenhåndtering” fremkommer i Greimas-traditionen gennem en projektion af ”faire paraître” på det semiotiske kvadrat. Dette giver følgende fire kategorier:

Disse kategorier lader sig i vor kontekst fortolke som henholdsvis: eksponering, kamuflage, lækage og fortielse. De to førstnævnte er ”aktive” i den forstand, at de fordrer en fremtrædens-ændrende indgriben fra manipulatorens side; de to sidstnævnte er ”passive”, idet de forudsætter, at manipulatorens realiserer sit scenario uden at ændre på en foreliggende fremtrædenstilstand.

I (1) går manipulatorens aktivt ind og sørger for, at offeret får adgang til observationer, han ellers ville have været foruden. I (2) sørger han for at hindre, at offeret får adgang til observationer, han ellers ville have kunnet foretage. I (3) foregår der en transport af fremtræden til offeret, som manipulatorens ikke ser grund til at standse. I (4) realiserer manipulatorens sit scenario ved at tilbageholde (dvs. undlade at ”synliggøre”) en fremtræden, som ikke tjener til at fremme hans plan.

Det er ikke vanskeligt at finde eksempler på, at manipulatorens i ”Døden og passeren” benytter sig af alle disse fire former for fremtrædenhåndtering. For eksempel er så vel indskriften på væggen i forbindelse med det andet mord som brevet fra Baruj Spinoza (alias Scharlach) eksempler på **eksponering** af desinformation, som passer ind i Scharlachs narrative scenario, og får Lönnrot til at gå i fælden. I forbindelse med det

fingerede tredje mord **kamoufler** Scharlach sin virkelige identitet ved at udstyre sig med forskellige varianter af jødiske navne: Ginzberg, Ginzburg, Gryphius. Ved det samme mord lader han Black Finnegan, den irske indehaver af Liverpool House, få

anledning til at forsyne politiet med detaljer om, hvad han har observeret under bortførelsen af Gryphius, idet han lader konfrontationen mellem sidstnævnte og harlekinerne ske i tilstedeværelse af indehaveren inde på Finnegans kontor. Han administrerer med andre ord en **lækage** om forspillet til sit eget iscenesatte mord, og gør ingen forsøg på at slette sporene ved at lade Finnegan likvidere. I hele den periode forbrydelserne foregår, sidder Scharlach inde med objektiv information om mordene, som han **fortier**. Han har selv været med til at planlægge det tyveri, som ved en misforståelse fører til, at Azevedo tager livet af Yarmolinsky, han står personlig bag mordet på Azevedo, som han lader dolke ned af en medhjælper, og spiller egenhændig rollen som offer i den arrangerede tredje forbrydelse. Denne viden undlader han med overlæg at dele med Lönnrot, helt ind til sidstnævnte sidder i fælden.

Noget af det, som karakteriserer udvekslingen af viden mellem manipulatorens og offerets mentale netværk, er således, at denne kontrolleres og reguleres gennem manipulatorens håndtering af fremtræden. Denne håndtering kan ikke bare resultere i det, som Dorthe Johnsen kalder *"en konstrueret virkelighed, som skal iscenesættes ved at den implanteres i SI's real-space gennem tegn"* (DJ, s. 46), den kan også iværksætte en implantering af fremtræden i det samme mentale rum gennem **fravær af tegn**. Dette sidste kan virke paradoksalt, men er i realiteten intet andet end en logisk konsekvens af Saussures grundlæggende erkendelse af sprogsystemets differentialitet.¹¹ I al systematisk organiseret semiotisk interaktion vil "fravær af fremtræden" gennem oppositionen til "nærvær af fremtræden" repræsentere et informationspotentiale, som kan aktiveres og udnyttes af aktørerne.¹² I den manipulationsvirksomhed, som indgår i de store efterretningsorganisationers kyniske spil, og i alle væbnede konflikter hvor det gælder om at overraske fjenden, bruges fraværsemiotik systematisk for at vildlede modstanderne.

Det, manipulatoren konkret forsøger at opnå gennem den transport af fremtræden, han iværksætter, er at få offeret til at konstruere en antagelse om virkeligheden, en **hypotese** om det værende, som vil skabe forudsætninger for at realisere den adfærdspåvirkning, som er manipulationens egentlige mål. Dette kræver nøje planlægning, ikke bare af hvordan hypotesen skal se ud, men også af den effekt den skal have i det scenario, hvor den skal indgå.

Fra mulig væren til sikker væren: Spillet om verifikation.

Håndtering af fremtræden er ikke den eneste mulighed, en manipulator kan gribe til, når han vil anlægge præmisserne for offerets opfattelse af virkeligheden. Dorthe Johnsen giver selv en beskrivelse af *"den optimale situation, hvor manipulatoren bliver offerets nærmeste fortrolige samtidig med, at han hemmeligt udnytter ham. Manipulatoren vil da fuldstændigt have offeret i sin magt uden dets vidende."* (DJ, s. 37). I et sådant scenario synes det indlysende, at manipulatoren, i tillæg til at implantere fremtræden i offerets "real-space" i den hensigt at få ham til at danne sig ønskede antagelser om virkeligheden, selv må kunne deltage i og påvirke offerets **fortolkning** af den fremtræden, han observerer. Manipulatoren vil med andre ord kunne have status som medhjælper i offerets interpretative tildeling af væren og på den måde udøve direkte kontrol med sidstnævntes epistemiske virkelighed.

Tildeling af væren er en intellektuel proces, som det kan være vanskeligt at beskrive præcist uden et kompliceret begrebsapparat. Mental space netværket udgør, sådan som jeg spontant opfatter det gennem Dorthe Johnsens fremstilling, et fascinerende forsøg på en sådan beskrivelse. Dette har det åbenlyse fortrin, at det i kraft af sine særdeles tilgængelige diagrammer, giver en synoptisk fremstilling af komplicerede interaktioner uden at trætte læseren med en uendelighed af spidsfindige definitioner og obskur terminologi. Mit problem i denne sammenhæng, hvor mit anliggende er at kommentere udvalgte aspekter ved den foreliggende artikel, er at jeg overhovedet ikke har noget indarbejdet brugerforhold til irgangene i de mentale rum. Jeg

er derfor henvist til at anlægge et mere traditionelt, hierarkisk perspektiv på fortolkningsfænomenet og må bede om forståelse for dette.

Hvis vi tager udgangspunkt i Dorthe Johnsens Figur 4 (DJ, s. 46) og forsøger at gøre rede for den i erkendelsesteoretiske termer, vil S1's "real-space" udgøre et empirisk niveau, hvor offeret **observerer** og **registrerer** fremtræden, og "blend 1", S1's "belief-space" vil udgøre et metaniveau, hvor offerets **hypotese** om det observerede fremkommer. En hypotese skal i denne sammenhæng forstås som "et metaempirisk udsagn over det fremtrædende i den hensigt at tildele det status som mulig væren". Det næste "trin" i S1's erkendelsesnetværk er "blend 2", som jeg ud fra Figur 2a (DJ, s. 40) anser for at udgøre et metahypotetisk niveau (dvs. et meta-metaniveau), hvor offerets **antagelse** eller **forkastelse** af den foreliggende hypotese bliver fastlagt. På sin vej fra "blend 1" til "blend 2" gennemgår hypotesen med andre ord en verifikationsproces. Denne er hos Dorthe Johnsen (DJ, Figur 2a, s. 40) fremstillet som en konfrontation med den "*objektive virkelighed*". **Verifikation** er i erkendelsesteoretisk forstand at betragte som en kritisk operation, et nåleøje det fremtrædende må passere for at opnå status som værende. Hensigten med processen er at udarbejde en fældende dom, et **veredictum**, over hypotesens holdbarhed. Et veredictum skal i denne sammenhæng forstås som "et metahypotetisk udsagn over det muligt værende i den hensigt at tildele det en status som sikker væren eller umulig væren". I en kontekst hvor målet er at påvirke andre menneskers adfærd ved at kontrollere deres virkelighedsopfattelse, er det dette nåleøje, som udgør, hvad Dorthe Johnsen kalder "*det*

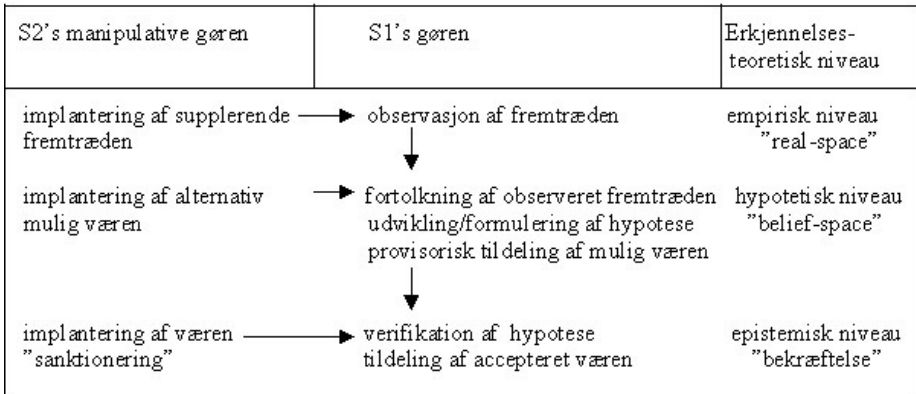
fatale punkt", hvor manipulatoren kan gribe ind i sit offers livsbane og påvirke den (DJ, s. 46). Den som bestyrer et andet menneskes "tro at være", har unikke muligheder for også at bestyre hans "gøren". At en kompetent manipulator, som har manøvreret sig ind i "*den optimale situation*" som offerets fortrolige, uden uoverstigelige problemer må kunne beklæde denne dobbelte bestyrerrolle, synes jeg intuitivt, må være ganske indlysende. At det samme i princippet må være muligt at opnå for en manipulator, som befinder sig i en mindre fordelagtig relation til sit offer, ser jeg heller ingen grund til at udelukke.

Verifikation af eksisterende hypoteser kan i princippet ske ved, at 1: disse styrkes eller svækkes af nye fund af fremtræden, 2: de sejrer eller taber i konkurrence med alternative hypoteser, eller 3: de bekræftes eller afvises ved, at troværdige personer udtaler sig om deres holdbarhed.

Manipulatørens muligheder for at kunne styre verifikationen ligger således for det første i at foretage en velinstrueret **implantering af supplerende fremtræden** på observationsniveauet (dvs. i S1's "real-space"). Manipulatøren udspiller i så fald fremtræden, som er selekteret og organiseret på en sådan måde, at den foreliggende hypoteses status som mulig væren ændres i tråd med hans ønsker. Ønsker han at styrke den, sker dette hovedsagelig gennem empiriske krydsbestemmelser,¹³ dvs. at implantering af ny fremtræden "matcher" tidligere fund og peger i samme retning. Ønsker han derimod at svække den, kan han ty til empirisk proliferation, dvs. sørge for at observationsmaterialet bliver så stort og uoverskueligt og hypotesemulighederne så talrige, at det bliver vanskelig, at foretage kohærente fortolkninger, som ikke er suspækt selek-

tive. Eller han kan iværksætte et scenario med inkompatible fund, dvs. sørge for at observationsmaterialet tilføres nye registreringer af fremtræden, som ikke er forenelige med den foreliggende hypotese og dermed bestrider denne.

implantering af væren. Dette kan han iscenesætte ved hjælp af en nøje planlagt meta-hypotetisk diskurs, hvor han enten bidrager til at tildele den foreliggende hypotese væren ved at fastslå, at den er i overensstemmelse med de faktiske forhold, eller

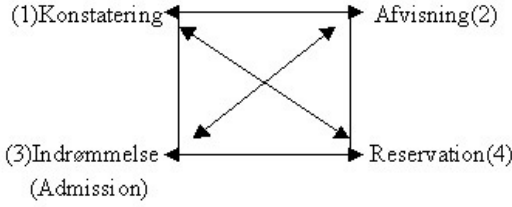

Figur 1

Den anden mulighed manipulatoren kan gribe til, er at tilbyde offeret alternative hypoteser, dvs. færdigformulerede fortolkninger af den af offeret observerede fremtræden. Dette er at betragte som en **implantering af alternativ mulig væren**, som etablerer et konkurrenceforhold mellem forskellige fortolkninger på hypotetisk niveau. Dette behøver ikke betyde, at manipulatoren forsyner offeret med en fiks og færdig version, som han ønsker, offeret skal overtage og gøre til sin. Det er **effekten** af implanteringen, som er interessant for manipulatoren, og det er hans evne til at forudse udfaldet af konkurrenceforholdet, som afgør, om han har heldet med sig. Endelig må man som en tredje mulighed kunne forestille sig situationer, hvor manipulatoren griber direkte ind i verifikationen og selv udsteder et veredictum gennem en

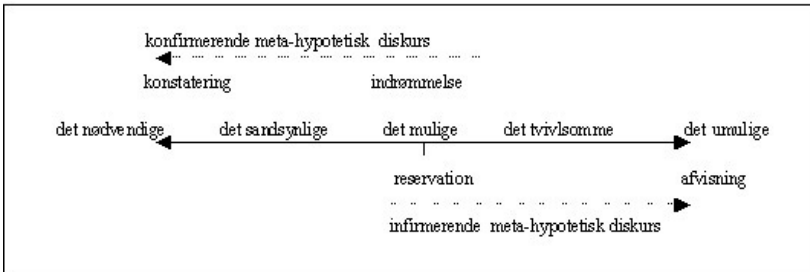
sørger for at fratage den væren ved at afvise den som empirisk inadækvat. For at kunne lykkes i en sådan rolle, må manipulatoren have en position i forhold til offeret, som gør, at han kan optræde med autoritet og troværdighed. Han behøver ikke nødvendigvis være offerets fortrolige, men han må udgøre en vidensforvalter, som offeret oplever som kompetent, og som det eventuelt føler, det er formålstjenligt at støtte sig til og søge råd hos. Figur 1 viser skematisk, hvordan en sådan interaktion kan foregå.

Manipulatørens muligheder for "værensimplantering" vil i Greimas-traditionen fremkomme gennem en projektion af et "*faire être*" på det semiotiske kvadratur. Dette giver følgende fire kategorier:

Denne fortolkning, som bestemt ikke er uproblematisk, synliggør to forhold, som i mange sammenhænge fremstår som operationelle svagheder ved semiotisk analyse i Greimas-traditionen. For det første demonstrerer den, hvor vanskeligt det kan være at overføre kvadraturets konceptuelle ”firkanthed” til naturlige sprog, uden at betydning går tabt eller tilføjes. Det er til tider meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, indenfor et og samme sprog at finde brugbare termer som på en dækkende måde varetager de semantiske distinktioner, som den oprindelige projektion påtvinger den sproglige indholdssubstans. Dermed risikerer også Pariser-skolens rigide formalisme i nogle tilfælde at blive til en svøbe, som hæmmer en spontan, kreativ semiotisk analysepraksis. Det andet forhold, som også

kommer tydeligt frem i vor kontekst, og som meget vel kan være en afspejling af det første, er, at kvadraturet i sig selv ikke altid er egnet til at etablere hensigtsmæssige semantiske distinktioner. Dette gælder specielt, når man opererer på akser, hvor der gennem vor sproglige bevidsthed foreligger præetablerede, signifikante graderinger, som kvadraturet ikke formår at indfange. Den epistemiske semiotik er et af de områder, hvor dette til tider kan være mærkbart generende. En lineær projektion af den samme indholds-substans, som jeg i det foregående har forsøgt at bearbejde kvadratisk, vil således kunne give en afbildning, som en del af læserne muligvis vil føle sig meget mere komfortable med. Dette er forsøgt vist i Figur 2.

Figur 2

(dvs. det positivt sikre) over det uvisse til det umulige (dvs. det negativt sikre). I Greimas-traditionen vil dette svare til en kontrær, aksial repræsentation af aletisk modalitet fra et *"devoir être"* til et *"ne pas pouvoir être"*. Fordelen ved en lineær projektion fremfor en kvadratisk, er at "det mulige" fremkommer som et "neutralt" interval inden for det uvisse, "midtvejs" mellem det sikre og det umulige, i stedet for at spænde over hele aksens længde til venstre for "det umulige", som det vil gøre i henhold til en ugraderet kontradiktorsk forståelse af "mulig væren" (dvs. som "fravær af umulighed"). Den lineære projektion tillader en graderet repræsentation af væren over hele usikkerhedsintervallet fra det (meget) sandsynlige til det (suspekt) tvivlsomme. En sådan analyse er bestemt mere i pagt med almindelig norsk sprogfornelemelse end den kvadratiske, og opfattes dermed intuitivt, som en mere meningsfyldt fremstilling af vor måde at organisere vor tænkning om væren på. De to prikkede pile på Figur 2 viser kontrært indrettede meta-hypotetiske diskursoperationer med henholdsvis bekræftende og afkræftende orientering. Også her vil en uendelighed af nuancerede indskrivninger finde sin "naturlige" plads i en semantisk orden, som er unddraget kvadraturets rigide tyranni. Læst fra midten mod venstre i konfirmerende retning kan man for eksempel læse: "ikke udelukke - anse som mulig - gå ud fra - holde for overvejende sandsynlig - godtage - påstå - konstatere". Læst fra midten mod højre i infirmerende retning, vil man på tilsvarende vis kunne læse: "stille sig spørgende til - tage forbehold for - ikke tro på - betvivle - tage afstand fra - forkaste - afvise".

Hvad kan man så sige om manipulatorens meta-hypotetiske virksomhed i *"Døden og passeren"*? I hvilken grad foretager han sig ting, som fører til at mulige hypoteser om mordene tildeles eller fratages væren, og hvilke slags operationer er der i så fald tale om?

Politiet har i udgangspunktet to modstridende hypoteser om det første mord:

T1, (Lönnrot) : *Et planlagt mord på en rabbiner med et motiv fra jødisk overtro.*

T2, (Treviranus): *Et mislykket indbrudsforsøg som resulterer i et ikke planlagt mord.*

Siden begge hypoteser bliver udtalt *"mellem journalister, fotografer og politibetjente"*, er de i udgangspunktet i offentlighedens øje og må forventes at blive refereret i forbindelse med reportager om forbrydelsen.

Lönnrots første hypotese styrkes umiddelbart gennem indskriften på arket i den lille skrivemaskine. T1 ændres dermed til

T1₁: *Et planlagt mord på en rabbiner med et motiv fra jødisk overtro, sandsynligvis knyttet til okkulte sider ved Guds hemmelige navn, og udført af en morder med et muligt behov for at informere om forbrydelsens rituelle karakter.*

Det er denne hypotese, Scharlach får kendskab til gennem en trespaltes artikel, som offentliggøres i *Yidische Zeitung* nogle dage senere. Siden Scharlach selv har været involveret i planlægningen af det mislykkede tyveri, som førte til mordet på Yarmolinsky, er det rimeligt at antage, at han gennem læsning af avisen også allerede er kendt med T2. Han har dermed et dobbelt motiv for

at gribe manipulerende ind i politiets efterforskningsarbejde: **svække T2** for at undgå at blive afsløret som delagtig i mordet på Yarmolinsky, og **styrke T1₁** for at udnytte denne til at få hævn over Lönnrot. Siden de to hypoteser er konkurrerende, vil enhver svækkelse af den ene automatisk medføre en relativ forstærkning af den anden. Scharlachs opgave som manipulator består i at få hans modspillere i mordefterforskningen til at optræde som hans medspillere i hævnscenariet. Konkurrenceforholdet mellem de to hypoteser og kendskabet til de to efterforskeres helt forskellige tilgange giver ham kombinatoriske muligheder med stor synergieffekt og repræsenterer den "åbning", Dorthe Johnsen beskriver (DJ, s. 37). Bearbejdelsen af politiefterforskningen og realiseringen af hævnscenariet bliver dermed to parallelt løbende, delvis overlappende narrationer, som i slutscenen konvergerer og går op i en højere enhed.

Ved det andet mord opnår Scharlach med meget drastiske virkemidler både at svække **T2** og at styrke **T1**. Ude af denne verden er Azevedo tavs som graven og udgør ikke længere nogen fare for lækager, som kan fortælle politiet sandheden om det mislykkede tyveri og hindre Scharlach i at realisere sit hævnscenario. I tillæg til at dræbe, planter Scharlach en mængde spor, som matcher Lönnrots hypotese. Offeret er igen en midaldrende mandsperson af jødisk oprindelse, mordet er udført på samme måde som det første ved hjælp af knivstik i brystet, og liget er dækket af en poncho, som kan minde om Yarmolinskys kappe. Afgørende for en hypotese om en mulig forbindelse mellem de to mord er imidlertid fundet af ordene skrevet med kridt på muren. **T1₁** kan dermed udvikles til

T1₂: *To planlagte mord på jødiske mænd, begge udført med knivstik i brystregionen, med fælles motiv fra jødisk overtro, sandsynligvis knyttet til okkulte sider ved Guds hemmelige navn, sandsynligvis udført af én og samme morder med åbenlyst behov for at informere om forbrydelsens rituelle karakter.*

Treviranus' konkurrerende hypotese om det andet mord, **T3**, er særdeles lidt udfoldet, men kan knyttes til fakta om afdødes personlighed, og det miljø han tilhørte:

T3: *Mand med kriminelt belastet fortid, tilhørende et miljø hvor knivdrab ikke er en sjældenhed, likvideret eller tilfældigt dræbt af folk fra det samme miljø. Inskription kan indikere forbindelse til tidligere knivdrab, men kan også være vildledende desinformation.*

Det tredje "mord" adskiller sig fra de to foregående ved, at der ikke dukker noget lig op, men der gøres flere fund og observationer, som krydsbestemmer **T1₂** og knytter den formodede forbrydelse til de to tidligere mord. Det påståede offer er angiveligt jøde, blev sidst set i stærk forkommen tilstand under bortførelse fra Liverpool House, blodpølen på hans værelse tyder på, at han har været udsat for knivstik, inskriptionen på søjlen er af samme type som tidligere, den bortførte har i telefonsamtale med politiet sagt, han var villig til at fortælle om **ofringerne** af Azevedo og Yarmolinsky, på hans værelse finder politiet en bog om hebraisk filologi med understregninger og håndskrevne notater. Lönnrot, som gennem dette bliver opmærksom på en temporal periodicitet i forbrydelsesrækken, kan efterhånden udvide **T1₂** til

T1₃: *Tre planlagte knivmord på jødiske mænd, udført på samme dag i tre på hverandre følgende måneder, efter vidneudsagn at anse som offerhandlinger i et jødisk religiøst ritual, knyttet til okkulte sider ved Guds hemmelige navn og udført af en seriemorder med åbenlyst behov for at informere om forbrydelsesternes rituelle karakter.*

Treviranus kan kun stille lidt op mod dette, og er åbenlyst på vej til at godtage Lönnrots hypoteser. Men han udvikler en vag iscenesættelsehypotese, som kan knyttes til karnevalstiden. Intet lig er fundet, de formodede kidnappere var klædt som harlekiner, de ankom under øredøvende trompetfanfarer, kusken bar bjørnemaske. Dette giver

T4: *Midaldrende mand bortført under påfaldende omstændigheder, muligvis kidnapning, men kan også være en karnevalsspøg eller en iscenesat historie.*

Så langt kan vi iagttage, hvordan Scharlach møjsommeligt underbygger Lönnrots hypotese gennem en massiv implantering af fremtræden, hvor den oprindelige hypotese udvides og konsolideres gennem matchende krydsbestemmelser med stadig nye spor. Treviranus, den stakkel, som paradoksal nok hele tiden har haft ”ret” i sine alternative antagelser om det, som er foregået, kommer i den grad i defensiven, at han til sidst ikke rigtigt ved, hvad han skal tro.

Scharlachs næste træk er at skifte taktik og iværksætte implantering af væren. Først går han ud i pressen (!) med et direkte angreb på Treviranus, som beskyldes for uduelighed og tjenesteforsømmelse. Dette tjener til at latterliggøre denne del af efterforskningen og udgør indirekte et under-

verdenens veredictum over holdbarheden i politikommissærens hypoteser. Derefter sender Scharlach brevet fra Baruj Spinoza, hvor han tilbyder politiet en fiks og færdig hypotese om sammenhængen mellem de tre forbrydelser og påviser grundlaget for at antage, at serien er afsluttet. Samtidig placerer han den subtile lokkemad, den ”ufuldkomne” symmetri mellem den geometriske figur og Guds navn. Ud fra sit kendskab til Lönnrot satser han på, at det skarpsindige offer vil vide at afvise den tilbudte hypotese og gennemskue misforholdet mellem trekanten og tetragrammet. Dette sidste er netop et eksempel på, hvordan **fravær af fremtræden**, her manglen på geometrisk korrelation, udgør en ”åbning”, som kan udnyttes manipulatorisk. Lönnrot hopper på limpinden og opdager ikke, at han har været udsat for et komplot, før han genkender de farvede glasruder i Triste-le-Roy som duplikater af de gule og røde rombeformede ruder i farvehandelen fra åstedet for mordet på Azevedo. Men da er det for sent.

Tetraederets fire flader: Spillet om sandhed og løgn.

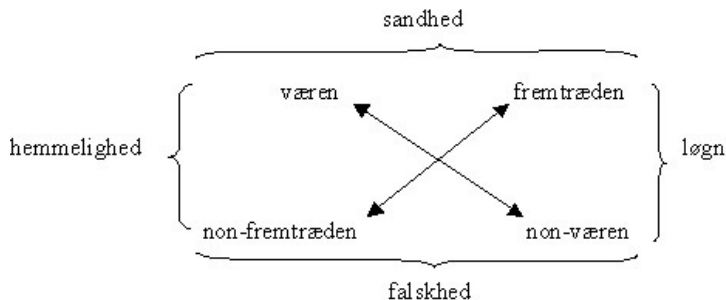
Scharlachs manipulatoriske spil kendetegnes af, at offeret aldrig får kendskab til, om den implantering af fremtræden og væren, som hans mentale netværk udsættes for, bidrager til at korrigere eller fordreje forholdet mellem hans egen subjektive virkelighedsopfattelse og den objektive virkelighed. Lönnrot ved med andre ord ikke, om de ting, han ser, er ”som de ser ud til at være”, ej heller om der findes ting, som er, og som han ikke ser. At være offer for manipulation betyder med andre ord at være berøvet det ”grundliggende tillidsforhold til vores (og andres) sanser, erfaringer og for-

nuft”, som vi er afhængige af, ”når vi interagerer med verden og hinanden” (DJ, s. 39).

Fremtræden/væren-kombinatorikkens fire kategorier er i Greimas-traditionen analyseret som ”veridiktoriske modaliteter”, ”modalités véridictives”.¹⁴ To af de fire er ”fiktive” i den forstand, at de mangler væren, og to er ”ikke-manifeste” i den forstand, at de mangler fremtræden. Analysen er i sin oprindelige form gengivet på følgende måde i den danske oversættelse:

”løgnen” ikke mindre falsk end ”falskheden”. Jeg tillader mig derfor at foreslå følgende nomenklatur:

- Manifest om det som både har væren og fremtræden
- Latent om det som har væren, men mangler fremtræden
- Tilsyneladende om det som mangler væren, men har fremtræden
- Imaginær om det som hverken har væren eller fremtræden

De fire kategorier fremkommer, som man vil se, ikke, som man måske ville forvente, direkte ved projektioner på kvadraturet, men gennem operationer på dettes kontradiktoriske skema. De fire korrelationer (”konjunktioner” om man vil i logisk forstand, eller ”snit”, hvis man forstår dem som mængder) repræsenterer de fire mulige kombinationer af nærvær og fravær af henholdsvis ”væren” og ”fremtræden”. Uheldigvis er de navne, som de fire kategorier er tildelt, mere egnet til at skabe forvirring end klarhed hos læserne, idet ”hemmeligheden” i vor sproglige bevidsthed naturligvis ikke er mindre sand end ”sandheden” og

Disse fire kategorier udgør de fire flader på det regulære tetraeder, som bruges som spilletterning i manipulationens spillekasino. Hver gang manipulatoren kaster terningen, ændrer han forudsætningerne for offerets virkelighedsopfattelse. De fremtrædens- og værenshåndterende operationer vi tidligere har beskrevet, vil således få forskellige valører afhængig af, hvilken veridiktorisk kategori der spilles på. **Eksponering**, som vi har defineret som en ”tildeling af fremtræden”, vil for eksempel fremstå som afdækning, afsløring, bløtlægning eller åbenbaring, hvis den opererer på det **latente**, men som simulering, illudering eller løgn, hvis

den opererer på det **imaginære**. **Kamouflage**, dvs. en fjernelse af fremtræden, vil på tilsvarende vis fremstå som tildækning, tilsløring eller hemmeligstempling, hvis den opererer på det **manifeste**, og som dissimulering, tågesløring eller okkultering, hvis den opererer på det **tilsyneladende**. Ofte bliver distinktionerne her så subtile, at vi mangler egne ord for at udtrykke præcist, hvad vi mener. ”At dække over” bruges således på norsk [og dansk, o.a.] både om det at skjule noget manifest, dvs. ”gøre hemmelig”, og om det at tilsløre noget tilsyneladende på en sådan måde, at illusionen bliver mindre åbenlys. Man kan med andre ord ”dække over” ”sandheder” så vel som over ”løgne”. At det i dette tilfælde drejer sig om to distinkte semiotiske operationer, som begge kan være yderst relevante i et manipulationsscenario, og som derfor i en manipulations-semiotik bør adskilles fra hinanden og udstyres med egne navne, må være temmelig indlysende. I krig kan man for eksempel hindre sin modstander i at angribe værdifulde mål ved at sørge for at kamuffere dem. Dertil kan man implantere fingerede duplikater af værdifulde mål og narre modstanderen til at angribe disse, både ved at vise dem frem (eksponere) og ved at skjule dem så godt, at de næsten ikke kan opdages (kamuffere). Det sidste har ofte den virkning, at de fremstår som ekstra attraktive angrebsmål for modstanderen. I Golfkrigen og i Kosovokrigen placerede for eksempel irakerne og serberne ”snyde-tanks” (dummy-tanks) i den hensigt at få de allierede bombe-fly til at angribe. Nogle af målene blev placeret sådan, at de let kunne opdages, andre blev omhyggeligt kamuffret. De sidste var ikke de mindst virkningsfulde.

Udgangspunktet for denne overmåde lange ekskurs var Dorthe Johnsens krav om, at manipulatorens påvirkning må være **skjult**. Jeg håber at have godtgjort i det foregående, at dette selvfølgelig ikke indebærer, at påvirkningen under enhver omstændighed må mangle fremtræden. Det tror jeg da heller ikke, at Dorthe Johnsen har ment. Jeg er imidlertid heller ikke så sikker på, om det i realiteten altid forholder sig sådan, at ”den egentlige hensigt med påvirkningen” må være ”skjult”, sådan som Dorthe Johnsen formulerer det (DJ, s. 36). Da de allierede forberedte landgangen i Normandie i 1944, foregik der i månedsvis et udstrakt manipulatorisk spil med fremtræden og væren for at hindre tyskerne i at få kendskab til, hvor og hvornår landgangen skulle komme. Tyskerne vidste selvfølgelig udmærket godt, at dette spil foregik. De var heller ikke det mindste i tvivl om, hvad **hensigten** var med det! Men spillet i sig selv var så indviklet, variablerne så talrige og manipulationen så subtil, at de helt til om morgenen på D-dagen var ude af stand til at forudse de allieredes egentlige planer og træffe de nødvendige modtræk. Dermed gik de på sæt og vis i fælden, ligesom Lönnrot, selv om det i dette tilfælde tog manipulatorens meget længere tid at realisere det gevinstpotentiale, som manipulationen havde skabt.

4. Om det prototypiske

Som nævnt indledningsvis er jeg imponeret over ”mental-space netværkets” frapperende evne til at anskueliggøre komplicerede relationer og processer gennem enkle diagrammer. Dette gælder for Dorthe Johnsens analyser af *Døden og passeren*, og det gælder ligeledes for fremstillingen af den prototypiske manipulationsmodel (DJ),

s.46). For den uindviede ser dette ud til at være befriende overskueligt og gennemtænkt. I den grad indsigt følger af overblik, har Dorthe Johnsen her leveret sine læsere et uvurderligt hjælpemiddel til at forstå manipulationens virkemåde.

Nogle få spørgsmål dukker alligevel op. Flertallet af disse lader sig sikkert tilbageføre til min uvidenhed, men jeg stiller dem alligevel. Det første angår informations-strømmen over netværksgrænsen på Figur 4. Så vidt jeg kan se, er den eneste transport af information over skillelinjen fra S2 til S1 de ”tegn”, som ender i S1’s real-space. Den stiplede dobbeltlinje fra S2’s Blend 2 til S1’s Blend 1 opfatter jeg som ”en gennem tegn indprojiceret mulig afbildning”. Mit spørgsmål er som følger: Kan S2 overhovedet ikke påvirke S1’s adfærd ved at ændre på hans mål og på den måde gøre det mere eller mindre relevant for ham at realisere det scenario, S2 har udtænkt? Med andre ord: Er en direkte bearbejdning af **relevansrummet** udelukket af definitiviske årsager? Hvad hvis Scharlach i *Døden og passeren* gennem anonyme kanaler havde udlovet en fiktiv dusør til den, som pågreb morderen? Ville dette ikke, i teorien i det mindste, kunne have fået Lönnrot til at arbejde endnu hårdere? Eller for at tage et mindre hypotetisk eksempel: Der kunne være belæg for at påstå, at Lönnrots mål gennemgår en udvikling i løbet af den tid, han arbejder med mordgåderne. Fra et udgangspunkt, som vi kan forestille os, var et oprigtig ønske om at finde og arrestere Yarmolinskis morder, bliver han, under påvirkning af sin personlige trang til at løse gåder og rebuser, stadig mere besat af tanken om at løse tetragrammets gåde. Godt hjulpet af Scharlachs snedige implantering af tegn, har han, da han begiver sig til Triste-le-Roy

for at forberede pågribelsen, oparbejdet et forhold til gerningsmanden, som er så perifert, at ”de nærmere omstændigheder, realiteterne (navne, arrestationer, ansigter, de juridiske og fængselsmæssige formaliteter)[ikke] interesserede ham [...] lige nu”.

Det er for øvrigt heller ikke vanskeligt at finde ikke-litterære eksempler på manipulationsforløb, hvor offerets mål ændrer sig eller forsøges ændret som en funktion af den påvirkning, det udsættes for. Gennem velinstrueret brug af propaganda formåede Hitler længe at få det tyske folk til at gå i takt mod stadig mere ambitiøse erobringsmål. Efter krigen i Afghanistan forsøger USAs præsident gennem retoriske udlægninger af ”ondskabens akse” at inkludere stadig flere forbryderiske regimer blandt de mål, han ønsker at få sine alliancepartnere med til at angribe. Her i Norge slider regeringen for at få os til at godtage, at de langsigtede, miljøpolitiske mål for CO₂-udslip er fleksible størrelser, som ændrer sig, så snart nyheder om svingninger i olieprisen invaderer det nationaløkonomiske real-space.

Hvad så med **vidensrummet**? Er det også utilgængeligt for manipulatorens implanteringer, eller er det bare sådan, at disse nødvendigvis sker gennem offerets real-space? Hvad med Scharlachs placering af *Philologus hebraeograecus* med dens understregede oplysninger om det særegne i den hebraiske døgnrytme. Dette er uomtvisteligt et stjerneeksempel på manipulatorens planmæssige bearbejdning af fortolkningen i offerets belief-space gennem implantering af fremtræden i real-space. Men samtidig udgør Leusdens bog en uddybende tilføjelse til det allerede indholdsrige hebraica-bibliotek, som ligger lagret i Lönnrots vidensrum. Er denne tilvækst fuldstændig irrele-

vant for gennemførelsen af den resterende manipulation? Hvis dette er tilfældet, og siden det er prototypi, som her diskuteres, kan man så forudsætte, at det samme gælder for et hvilket som helst manipulationsforløb?

Det, jeg egentlig vil frem til gennem al denne fabulerende undren, er at få klarhed over, om relevansrum og vidensrum er **statistiske størrelser**, som er upåvirkelige af det manipulatoriske hændelsesforløb. Hvis dette er tilfældet, finder jeg det problematisk at acceptere modellens hensigtsmæssighed. Hvis dette ikke er tilfældet, hvilket jeg føler mig temmelig sikker på, har den skematiske fremstilling af den prototypiske manipulation kun behov for en mindre justering i form af nogle pile eller lignende, som synliggør den ”åbning” gennem hvilken en sådan påvirkning foregår, enten som ”internal feed-back” via real-space, eller, hvis noget sådan overhovedet er foreneligt med det koncept, som ligger til grund for modellen, gennem direkte kanaler fra S2 til S1’s relevansrum og vidensrum.

Mit næste spørgsmål gælder den forskel, jeg mener at kunne registrere med hensyn til indholdet i de to agenter relevans- og vidensrum. Hvorfor i alverden er S2’s **motiv** placeret i hans **vidensrum**, mens S1’s **mål**, og dermed vel også hans motiv, eftersom dette ikke er repræsenteret på noget andet sted i modellen, findes i hans **relevansrum**? Er de to relevansrum ikke **homologe** størrelser i den forstand, at de begge rummer de drivkræfter, som får de to agenter til at interagere? Er relevansrummet ikke et slags ”hvorfor-rum”, en eksplicitering af attraktioner i det spændingsfelt processen gennemløber, snarere end et ”hvordan-rum”, sådan som det ”*narrative fældeskema*” i S2’s netværk synes at indi-

kere? Eller er det mig, som misforstår skemaet i den forstand, at det som er den egentlige hensigt med det, er at fremstille ”fælden” som selve **målet** for manipulationen og ikke som et **middel** til at realisere en bagvedliggende intention, i *Døden og passeren* Scharlachs ønske om hævn? Er det mig som er fanget i en fossil, greimasiansk ”tankefælde”, når jeg ikke kan frigøre mig fra en uregerlig trang til at opfatte vidensrummet som selve arnestedet for et ”savoir faire”, et kendskab som blandt meget andet også må kunne inkludere en generel viden om, ”hvordan man kan narre sit offer i en fælde”? Er det i det hele taget legitimt at gå ud fra, at det prototypiske mål for al manipulation nødvendigvis må være **at narre offeret i en fælde**? Er det for eksempel ikke muligt at tænke sig, at fagfolk indenfor undervisning og psykiatri af og til benytter manipulation med stik modsatte og langt ædlere hensigter? Kan man ikke forestille sig pædagogiske initiativer, som bruger manipulationsteknikker til at lirke eller narre elever ud af alvorlige vrangforestillinger og give dem overblik og klarhed? Og kan man ikke på tilsvarende vis i psykiatrien tænke sig terapier, som gennem planmæssig implantering af fremtræden og væren tager sigte på at manipulere offeret ud af tvangsforestillingernes forfærdelige fængsel og ud i frihed?

Mit absolut sidste spørgsmål i denne forbindelse gælder **narrativiteten** og den status, den er tillagt som grundlæggende forudsætning for al manipulation. Jeg har ingen problemer med at acceptere, at ”*en manipulator må altså være en god historiskaber*” (DJ, s. 38), i den forstand at det er af afgørende betydning for udfaldet af indgrebet, at den, der udfører det har evnen til at forudse og planlægge det forløb, som er

nødvendigt for at opnå den ønskede virkning. Men der er et overmåde langt spring fra dette til en del af de øvrige narrativitetspåstande, som fremsættes. Hvis jeg har forstået Dorthe Johnsen ret, er narrativiteten, som Turner fremstiller den, "en grundlæggende kognitiv egenskab" som er "førsproglig og en forudsætning for sprog" (DJ, s. 38). Dette er svære sager og ikke let at acceptere for en udenforstående, som ikke hører til blandt de indviede. Siden jeg ikke har læst Turner og følgelig ikke har noget grundlag for at vurdere holdbarheden i hans argumentation, skal jeg afstå fra ethvert forsøg på at polemisere mod de påstande, som her er refereret. Lad mig i stedet stille et spørgsmål med direkte relevans for Dorthe Johnsen: Er Turners metafysiske betragtninger virkelig **nødvendige** for at begrunde den prototypiske manipulationsmodel, hun selv har præsenteret? Eller er den "førsproglige" Turner med på vognen, bare fordi manden også er en faglig autoritet og inspirator, som har begået den genistreg at udvikle "mental-space netværkets" fantastiske analyseværktøj. Der er i denne sammenhæng tydeligvis grund til at minde om Hjelmlevs ord: "*En teori vil naa sin simpleste form ved ikke at bygge paa andre forudsætninger end dem som dens emne nødvendigvis kræver.*"¹⁵

Jeg skal på ingen måde forsøge at bestride, at narrativitet er et karakteristisk træk ved manipulatoriske processer. Hændelsesforløb fremkommet gennem manipulation kendetegnes af en indre kausalitet og en deraf følgende irreversibel temporalitet, som medfører, at de så afgjort lader sig indordne i det, som kan fremstilles som "*a sequence of expressive acts by which a situational whole is represented as changed by a significant variation.*"¹⁶ Men dette er en egenskab manipulationsforløb deler med

en uendelig mængde andre hændelsesforløb. Derfor er der god grund til at spørge, om det virkelig forholder sig sådan, at det er **narrativiteten**, som udgør det optimale grundlag for at foretage en semiotisk beskrivelse af det **specifikt manipulatoriske**. Dorthe Johnsen har gennem sin strålende artikel fremsat et tungtvejende argument for, at dette er tilfældet. Det fortjener hun al mulig ros for. Men jeg kan ikke frigøre mig for en snert af uro, når jeg konfronteres med modellens placering af det narrative skema i S2's relevansrum, og ikke, som et af mange mulige scenarier, i det vidensrum, hvor jeg, ud fra den argumentation, som er givet ovenfor, mener, at det så afgjort hører hjemme. Den eneste "rationelle" begrundelse jeg kan se for en så prominent "implantering" af det samme skema, er at det ophøjer narrativiteten til noget unikt i den menneskelige erfaringsverden og på den måde bidrager til en metafysisk legitimering af en model, som er sådan indrettet, at den i sin bestræbelse på at frigøre tanken let kan risikere at tvinge empirien. Jeg forstår og accepterer, at Dorthe Johnsen har behov for det narrative fældeskema for at kunne konstruere det "blend 2", som hun ønsker. Men hun bør efter min mening seriøst vurdere, om der ikke findes alternative muligheder for en mere velovervejede integrering. Gør hun ikke det, er jeg bange for, at hendes forslag til en prototypisk manipulationsmodel en dag risikerer at havne i konflikt med et andet af de strenge hjelmlevske krav til teoridannelse: "*For at være i overensstemmelse med sin hensigt maa teorien desuden i sine anvendelser helt igennem kunne føre til resultater der stemmer med – faktiske eller formentlige – saakaldte erfaringsdata.*"¹⁷

5. Om tallenes tale og labyrinternes geometri

Et sidste blik på *Døden og passeren* før jeg slipper taget i ”Til manipulationens semiotik”. Det er her, Dorte Johnsen er bedst, og det er gennem den fascinerende analyse af Borges tekst, at hun har givet mig den allerstørste læseglæde. Er der i det hele taget behov for at sige mere om dette?

Hun påpeger selv, hvordan *”de to forløb med de forskellige lag af fremtræden og væren mødes ved afslutningen af novellen, hvor vi får Scharlachs forklaring, og fortællingens kryptiske indledning, at Lönnrot forudså det sidste mord, men ikke kunne forhindre det, falder på plads”* (DJ, s. 42). Det, hun undlader at tage op, men som måske også fortjener at nævnes, er den ikke mindre kryptiske afslutning, Borges har udstyret novellen med. Hvordan skal vi forstå den nye labyrint, Lönnrot påtvinger sin bøddel lige før affyringen af det dræbende skud? Hvad i alverden kan meningen være med *”en græsk labyrint, som kun består af én linie, en ret”* hvor *”så mange filosoffer [er] gået vild, at en simpel detektiv ikke behøver at skamme sig over, at han også gør det”* og som oveni købet er *”usynlig, uophørlig”*?

Siden jeg ikke er nogen stor litteraturfortolker og slet ingen Borges-kender, skal jeg ikke driste mig til at forsøge at give en spændende forklaring på, hvad denne labyrint betyder for den **litterære** forståelse af *Døden og passeren*. Skarpsindige læsere vil sikkert gennem nogle elementære passeroperationer og spejlvendinger kunne dokumentere et spændingsfyldt derivationsforhold mellem rombens geometri og fordelingsforholdene på det underliggende linjestykke. Det, som i denne sammenhæng fremstår som interessant, er imidlertid at forsøge at kortlægge hvilken slags **manipu-**

latoriske greb, der kan tænkes at ligge i Lönnrots sidste påfund.

Noget vi umiddelbart kan registrere, er, at der foreligger en ny kontraktssituation i slutscenen, hvor de to protagonister bytter roller. Offeret, Lönnrot, indtager opgavegiverens (destinatørens) rolle, idet han instruerer sin modpart i, hvad denne skal foretage sig, næste gang de mødes. Manipulatøren, Scharlach, påtager sig den nye kontrakts offer-rolle, siden han accepterer den opgave, Lönnrot pålægger ham og lover at indrette sin adfærd efter opgavegiverens ønske. Her foreligger der med andre ord en klassisk manipulationssituation i Greimas’ betydning af ordet. Det, som ikke er indlysende, er, om der her også foreligger en **skjult** påvirkning i form af et spil med væren og fremtræden, som gør det hele til manipulation også i Dorte Johnsens forstand. Er dette en subtil ”kontramaniplatorisk” hævn fra Lönnrots side, en ”fælde” han i sin yderste nød udtænker den allersidste gang, han spekulerer over *”problemet med de symmetriske og periodiske dødsfald”*? Bliver Scharlach, uden at være klar over det, offer for et pludseligt dumdristigt indfald af storsind, som aldrig vil give ham fred, og som på finurlig vis genopretter den ”uretfærdige” verdensorden, som havde givet ham *”et had på størrelse med universet, et mismod, der ikke var mindre”*?

Lönnrot har gennem hele novellen levet under **firtallets** besættende forbandelse og i sin søgen efter en sammenhængende logik bag forbrydelserne konsekvent trodset den *”magiske angst”* hebraisterne *”nærede for lige tal”*. Tetragrammets *”ren-dyrkede logiker”* har satset alt på et kort og må bøde med livet som offer for *”den fjerde forbrydelse”* i modstanderens nøje udtænkte *”firedobbelt”* scenario. Scharlach har på sin

side afsløret sig som historiens *"hadefulde Janus"*, en **totallets** mand, som synes *"at to øjne, to hænder, to lunger, er lige monstrøse som to åsyn"*. *"To gange"* snubler han, og *"to gange"* rejser han op af de *"to maskerede harlekener"*, da han iscenesætter sin egen bortførelse. Hævnen har han valgt at fuldbyrde i dette *"symmetriske hus"*, hvor *"dobbelt trapper"* åbner sig mod en *"dobbelt balustrade"* i skyggen af en *"Hermes med to ansigter"*, hvor *"en kølig Diana i en dyster niche"* har *"sin pendant i en anden Diana i en lignende niche"*, hvor *"en balkon"* spejler sig *"i en anden balkon"*, og hvor havens *"to nedlagte fontæner"* danner rammen om et hus, hvor alt som kan iagttages bliver *"mangfoldiggjort i modstillede spejle"*.

Gennem udskiftning af labyrinten kan vi registrere, at det som indledningsvis omtales som *"den hemmelige morfologi i den skjulte serie"* ser ud til at være ført til ende. Spejlet virker ved at **duplikere**. Dette giver spejlsystemer et potentiale for ekspansion, som gør det muligt at bygge et uendeligt univers af symmetrier ud af planetens mest elementære figur. Lönnrots nye labyrint styres på sin side af et formprincip, som virker ved at **halvere**. Dette skaber en reduktionistisk morfologi, som med en svimlende dynamik kan opdele et linjestykke i en uendelighed af fragmenter med punktet som en teoretisk nedre grænse for udstrækning. De to morfologier er med andre ord begge grænseløse, men kontrært indrettede: den første ud mod det uendeligt store, den anden ind mod det infinitesimale.

Indførelsen af den nye geometri sætter også en tidsadskillelse i historien. Vi forlader en tidsregning domineret af den perfekte rombes planmæssige regularitet og bevæger os ind i en endimensional, lineær

epoke, hvor dobbeltspillet mester af en eller anden grund **frivilligt** accepterer rollen som "linjedanser" i Lönnrots marionetteater. Her må han pænt finde sig i at spille efterfølger i en tilværelse uden spejle og loyalt underkaste sig halveringens nådeløse lov.

Hvorfor gør han dette? Er han i triumfens befriende øjeblik med åbne øjne selv i stand til at vælge en vej bort fra det grundlæggende bedrag i en verden, som han beskriver som *"en labyrint, hvorfra det var umuligt at slippe ud, fordi alle veje, hvad enten de foregiver at føre mod nord eller mod syd, i virkeligheden førte til Rom"*?¹⁸ Eller bliver han til syvende og sidst narret af et offer, som intuitivt forstår, at hævnerens forfængelighed udgør en svaghed, han kan udnytte til at skaffe sig den *"åbning"*, han desperat søger?

Skuddet affyres, og Lönnrot forlader, efter hvad vi kan forstå, en verden hvor han aldrig selv med sikkerhed har kunnet fastslå, om han har jaget eller er blevet jaget. Scharlach lever efter alt at dømme videre i forvisningen om, at han endnu har et mord at begå. Dette mord kan han imidlertid ikke selv instruere, fordi det styres af en logik, som hans modstander allerede har udtænkt. Om Scharlach her har ladet sig narre i en *"felde"* og således er offer for en ny manipulation, eller om han med viden og vilje har valgt at påtage sig en opgave, som vil føre ham ud af dobbeltspillet *"firkantede fængsel"* og ind i en tilværelse, hvor *"tingene er, som de ser ud til at være"* (DJ, s. 39), er et spørgsmål, teksten ikke giver os noget tydeligt svar på.

Med dette sidste greb har Borges definitivt sat os læsere ind i offerets situation, hvor han udnytter en viden, han ikke deler med os, til at væve os ind i en solid linearitet, vi ikke slipper ud af. Objektivt set

sidder vi tilbage som den ”tabende” part i et kontraktsforhold, som definitivt har narret os i en fælde. Litteraturens store paradoks er, at vi trods vort ”tab” har fået del i en læseoplevelse, som har gjort os uendelig meget rigere. Borges har dermed atter en gang opnået at give os en påmindelse om det tillidsforhold, som er selve grundlaget for fiktionens magi, den absolutte forudsætning for de litterære teksters mulighed for at udfordre os, glæde os og berige os: vores egen evne til at **acceptere** manipulationen, til troskyldig at lade os forføre af den ”spaltning mellem det tilsyneladende og det virkelige”, som forfatteren i sin fortælling holder frem for os, og insisterer på at narre os med.

Oversat af **Lone Hartmann**

Litteratur.

- Borges, J. L., *Ficciones*, Alianza Editorial, S.A., Madrid, 1971
- Borges, J. L., *Labyrinter*, Den norske Bokklubben, Oslo, 1994
- [Borges, J. L., *Fiktioner*. Samlerens Bogklub, DK 1998]
- Brandt, Per Aage, ”A Cognitive Model of Diegetic Meaning. On Enunciation and Event Structure in Narratives.” Artikel udleveret af forfatteren under Winter Symposium, Center for semiotik, Århus, 2002
- Dubois, J., & alt., *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Larousse, Paris, 1994
- Greimas, A., J., & Courtés, J., *Sémiotique, Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Hachette, Paris, 1979
- Greimas, A., J., & Courtés, J., *Semiotik, Sprogteoretisk ordbog*, Aarhus Universitetsforlag, Århus, 1987. Dansk udgave af ovenstående ved Per Aage Brandt og Ole Davidsen.
- Hjelmslev, L., *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*, Københavns Universitet, 1943, Akademisk Forlag, København, 1966
- Johnsen, D., ”Til manipulationens semiotik”, *Semikolon*; årg. 2, nr. 3, Aarhus Universitet, Århus, 2001, s. 36 – 48
- Saussure, Ferdinand de, *Cours de linguistique générale*, Édition critique préparée par Tullio de Mauro, Payot, Paris, 1972, min udg. 1976

Noter:

¹ Siden meget af nærværende artikel vil bestå af "løbende dialog" med Dorte Johnsens artikel, er alle referencer til denne i det følgende sat ind fortløbende i teksten som (DJ, s. ...). Dette er gjort af hensyn til læseren, som i en ordinær "end-note" løsning til stadighed skulle afbryde sin læsning.

² Novellen "*La muerte y la brújula*" blev oprindeligt publiceret i det litterære magasin *Sur* i 1942 og derefter inkluderet i den første udgave af samlingen *Ficciones*, som blev udgivet i 1944. I norsk oversættelse er den publiceret som "*Døden og kompasset*" (sic!) og findes i Borges, J. L., *Labyrinter*, norsk oversættelse ved Finn Aasen, Den norske Bokklubben, Oslo, 1994, s. 89–100, hvorfra alle citater i det følgende er hentet. Alle disse er sat i kursiv. Med undtagelse af et citat, jf. note 18 nedenfor, har jeg undladt at give sidehenvisninger til novellen, når jeg citerer. [Til oversættelsen er den danske udgave benyttet: Jorge Luis Borges: "Døden og passeren" *Fiktioner*, oversat af Peter Poulsen, Gyldendal, 1998; o.a.]

³ Greimas, A. J., & Courtés, J., *Semiotique, dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Hachette, Paris, 1979, s. 220-222. I det følgende er alle referencer til dette værk givet som: Greimas & Courtés, SDRTL, s. ...

⁴ Greimas, A. J., & Courtés, J., *Semiotik, Sprogteoretisk ordbog*, Aarhus Universitetsforlag, Århus, 1987., s. 148-149. Den danske udgave er redigeret af Per Aage Brandt og Ole Davidsen. I det følgende er alle referencer til dette værk givet som: Greimas & Courtés, SSO, s. ...

⁵ [Asbjørnsen og Moes gendigtning af det norske folkeeventyr "Per, Pål og Espen Askeladd" kan minde om H. C. Andersens "Klods-Hans". Eventyret kan bl.a. læses på internettet: <http://www.lysator.liu.se/runeberg/folkeven/134.html>; o.a.]

⁶ Hjelmlev, L., *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*, København Universitet, 1943, Akademisk Forlag 1966, § 3, s. 12. I det følgende er alle referencer til dette værk givet som: Hjelmlev, OSG, § ..., s. ...

⁷ Hjelmlev, OSG, § 23, s. 112.

⁸ [Semiotisk terminologi, der henviser til at få en til at gøre noget: "gøre gørende" (faire-faire), SSO, p. 55; o.a.]

⁹ Greimas & Courtés, SDRTL, s.129, dansk oversættelse, SSO s. 50.

¹⁰ [Forfatteren oversætter terminologien anderledes end SSO; o. a.]

¹¹ Saussure, Ferdinand de, *Cours de linguistique générale*, efter Saussures død i 1913 samlet og udgivet af hans

elever, Genève 1916. Behandlingen af "sprogets differentialitet" findes i værkets anden del, "Linguistique synchronique", kapitel IV, "La valeur linguistique". Referenceudgaven af dette værk i dag er Saussure, Ferdinand de, *Cours de linguistique générale*, édition critique préparée par Tullio de Mauro, Payot, Paris, 1972. Det nævnte kapitel står her på s. 154 - 169. Her læser man bl.a.: "Tout ce qui précède revient à dire que dans la langue il n'y a que des différences. Bien plus: une différence suppose en général des termes positifs entre lesquels elle s'établit; mais dans la langue il n'y a que des différences sans termes positifs." (s. 166).

¹² Se fx Dubois, J., & alt., *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Larousse, Paris, 1994, s. 513, article "zero", hvor det hedder: "Le terme zéro, dans degré zéro, désinence zéro, état zéro, morphème zéro, etc., indique l'absence d'un trait formel ou sémantique dans un système où les unités se définissent les uns par rapport aux autres par la présence ou l'absence de ce trait. **L'absence est alors aussi significative que la présence du trait**; elle constitue un trait pertinent." (min udhævning).

¹³ "Kryssbestemmelse" blev indført som norsk oversættelse af det franske "surdétermination" i det litterære miljø ved Romansk Institut på Universitetet i Oslo tidligt i 1970'erne. Under arbejde med tekster fra den franske "Ny-roman" opstod der et prekært behov for en norsk betegnelse for det forhold, at to eller flere ting i en tekst "peger i samme retning" og giver grundlag for en tolkning eller en tekstforståelse.

¹⁴ Greimas & Courtés, SDRTL, s. 419, dansk oversættelse i SSO, s. 288-289.

¹⁵ Hjelmlev, OSG, § 3, s. 11.

¹⁶ Denne definition, som på en særdeles vellykket måde formår at eksplicite og formidle fortællingens distinktive kendetegn, findes hos Brandt, Per Aage, "A Cognitive Model of Diegetic Meaning. On Enunciation and Event Structure in Narratives.", s. 1.

¹⁷ Hjelmlev, OSG, § 3, s. 11.

¹⁸ Borges, J. L., *Labyrinter*, Den norske Bokklubben, Oslo, 1994, s. 97, min udhævning. [den danske udgave, op. cit. 157; o.a.]

Noter vedrørende den generative morfologi

I forbindelse med udarbejdelsen af et ”paper” om sammensatte navneord¹ har jeg i den forløbne tid beskæftiget mig en del med den generative morfologi. Det følgende er en håndfuld noter om forskellige sider af den generative morfologi, som jeg på den ene eller den anden måde har fundet problematiske. Men måske vil det være hensigtsmæssigt inden da (kort og groft) at hegne den generative morfologi ind i en historisk og teoretisk kontekst?

Den generative morfologi er en udløber af den generative lingvistik, der vandt frem i midten af tresserne. Den generative lingvistik, som først og fremmest kredsede om syntaksens rolle for sprogindlæring og sprogbrug, forgrenede sig hurtigt i et stort antal forskellige teorier; og allerede i midten af halvfjerdserne opstilledes et alternativt paradigme i den funktionelle-kognitive lingvistik. Inden for morfologien - studiet af ords afledninger og dannelse - var de tilsvarende forgreninger lettere overskuelige. Inden for det generative paradigme har der været forskellige stridsspørgsmål, som f.eks. hvornår et ord var værdigt til at tage

plads i leksikonet, og hvordan afledningsregler - hvis overhovedet - skulle repræsenteres der. Men angrebene udefra har været få; den naturlige morfologi har hævdet, at den formelle generative morfologi ikke tog højde for ordenes tilbøjelighed til at optræde naturligt. F.eks. er det blevet hævdet, at ord tilstræber *konstruktionel ikonicitet* (dvs. sammenhæng mellem deres udtryks sammensathed og deres semantiske sammensathed). Endelig er inden for de sidste år andre lingvister begyndt at råbe om et kognitivt alternativ til den generative morfologi (hvad standpunktet indbefatter er endnu ikke helt klart).

Ordforklaring: Et suffiks er et bundent morfem, som hæftes til en bases (en stamme eller en stamme plus affikser) endelse, f.eks. ”-hed” i “[kærlig]-hed”. Et præfiks hæftes derimod til basens begyndelse som i ”for-[elsket]”. Affikser er en fællesbetegnelse for præfikser og suffikser og andre afledninger (f.eks. circumfikser). Komposition er sammensætningen af to stammer (eller baser), som f.eks. i sammensatte navneord. En fuldstændig skelnen mellem fleksion og

derivation er ikke mulig, men en udmærket tommelfingerregel er, at derivation er skyld i, at ordet fra basen til den afledte form ændrer grammatisk tilhørsforhold.

Om #- og +-afledning

Almindeligvis skelner man i den generative morfologi mellem #-afledning og +-afledning. Skellet skyldes først og fremmest fonologi. #-affikser ændrer ikke trykket i basen, mens +-affikser flytter det fra én stavelse til en anden. Noam Chomsky kaldte af samme grund først nævnte for “neutrale” affikser. Flere ting antyder dog, at denne skelnen ikke ukritisk skal tages for gode varer. Særligt ikke, når den bruges som grundlag for rangordning af morfologiske processer (som f.eks. The Level Ordering Hypothesis).

Tager man det danske suffiks “-(t)isk” (hvor /t/ er et fugeelement, der indføres i fonologisk betingede situationer), er der i første omgang tale om #-afledning. “Teori” ændrer ikke tryk, når det afledes til adjektivet “teoretisk” (trykket falder stadig på tredje stavelse). Det samme gælder for “magnetisk”, “indisk” og “fundamentalistisk”.

Det ses, at der er tale om to afledninger: Hvis sidste stavelse i basen er tryksvag (som i “inder” eller “kineser”), fjernes stavelsen, inden suffikset føjes til. Hvis sidste stavelse er trykstærk (som i “magnet”), fjernes ingen stavelser.

Dog er suffikset “-(t)isk” også skyld i +-afledning; f.eks. i “grammatisk”, der er afledt af “grammatik” (her flyttes trykket fra tredje stavelse til anden stavelse). Tilsvarende eksempler er “politisk” og “manisk” (i sidstnævnte tilfælde flyttes trykket dog fra anden stavelse til første stavelse). Skulle der her være tale om to affikser? Iflg. oven-

nævnte skelnen må man skelne mellem “-(t)isk” som #-afledning og “-(t)isk” som +-afledning - en skelnen, der slet ikke kan undgås i en morfologi, der bygger på The Level Ordering Hypothesis - udelukkende pga. den viste trykændring. Man lader sig let overbevise om, at der ikke er tale om nogen semantisk forskel på de to affikser. Af samme grund er det vel kontra-intuitivt at skelne mellem forskellige udgaver af affikset “-(t)isk”?

Jeg tror i øvrigt, problemet finder sin løsning, hvis man ser anderledes på spørgsmålet om fonologiens rolle i morfologien. I stedet for at koncentrere sig om trykket i basen, må man koncentrere sig om trykket eller prosodien i den endelige ordform. Det ses, at resultatet af afledningerne i begge tilfælde er en ordform, der har tryk i anden-sidste stavelse. Man fornemmer, at der er en særlig rytme forbundet med morfemet “-(t)isk”. Morfemet bringer så at sige en prosodi med sig, som den endelige ordform pine død skal leve op til. Ved at vende bunden i vejret på den morfologiske proces, ses det, at det ikke er nødvendigt at skelne mellem flere udgaver af “-(t)isk”. Og således må man også sætte et stort spørgsmålstegn ved The Level Ordering Hypothesis og konkludere, at den indledningsvist nævnte skelnen, i hvert fald ikke har universel gyldighed.

Om Allens udvidede hypotese

Allens *Extended* Level Ordering Hypothesis² foreslår blandt andet, at +-affigering går forud for de følgende morfologiske processer, henholdsvis #-affigering og komposition. Efter det tredje “level” følger almindelige fleksionsprocesser. En sådan opstilling medfører naturligvis en del problemer. På engelsk findes der rent faktisk sammen-

satte navneord, som tager både suffikser og præfikser. Et eksempel er suffikset “re”, der f.eks. danner “re-[proof-read]” og “re-[air-condition]”. Læg mærke til, at præfikset “re” kun vedhæftes verber; det betyder, at præfikset i virkeligheden forbinder sig med kompositionernes højre led.

Allen så også det problem og hævdede, at muligheden for affigering efter komposition kun fandtes, når der var tale om helt igennem dagligdags ord. Altså sammensatte ord, der til dels var blevet ét ord. Men vender man blikket mod de romanske sprog bliver selv modargumentet tvivlsomt. Jeg skal også i næste afsnit vende tilbage til komposition i f.eks. italiensk, men overvej nu f.eks. “nave traghetto” [båd + færge = færgebåd] og “navi traghetto” [både + færge = færgebåde].³ På italiensk (såvel som spansk) er en komposition oftest venstrestillet, dvs. det semantiske hoved står til venstre. Det betyder naturligvis en del for rækkefølgen af led, der optræder i kompositionen. Men det betyder også, at Allen får svært ved at hævde, at kompositioner fonologisk set er blevet enheder, som svarer til ét ord. Særligt når man tager med i sine overvejelser, at der også findes venstrestillede kompositioner på engelsk; f.eks. “CodeNapoleon” (der almindeligvis ikke tager affikser) og “time immemorial” (der tilsyneladende tager affikser).

Spørgsmålet om, hvorvidt der kan komme affikser “mellem” kompositioner eller “efter” kompositioner, bliver særlig kompliceret (i hvert fald hvis målestokken er alle verdens sprog), når man opdager, der findes sprog, som både har venstrestillede og højrestillede sammensatte ord. Et eksempel på et sådan sprog er Yana.⁴

Om feature percolation

I det forrige afvistes (mere eller mindre bestemt) den generative forestilling om successive strata i morfologiske processer. En anden forestilling indenfor den generative morfologi, som jeg har fundet problematisk, er forestillingen om *feature percolation*. Dvs. forestillingen om, at udtryk har et hoved (a head), der foruden at være semantisk “figur” (eller overordnet kategori) også bringer det færdige udtryks grammatiske form med sig. Tydelige eksempler er sammensatte ord. “Mand” er hoved i det sammensatte ord “vandmand”. Iflg. forestillingen om feature percolation kan det sammensatte ord ikke være andet end et navneord, da navneordets hoved, nemlig “mand”, er et navneord.

På spansk og italiensk, hvor hovedet i sammensatte ord oftest er det venstre led (f.eks. i “pellicano riccio” [top-pelikan]), finder man såkaldte “V-N compounds”. Dvs. ord sammensat af et udsagnsord og et navneord. Et eksempel fra spansk er “cascanueces” [knækker(V)-nødde(N); nøddeknækker]. Man har analyseret disse ord som exocentrisk sammensatte ord, hvor det højre led (selvom det ikke er hoved) bringer den grammatiske kategori med sig.⁵ Dette er dog ikke tilfældet. På grund af tilbøjeligheden til at lade venstre led være hovedet i sammensatte ord opdager man hurtigt, at venstrevendte rent faktisk er det sammensatte ords hoved, altså udsagnsordet er hovedet; det sammensatte ord er endocentrisk, og relationen mellem hoved og objekt er ganske og aldeles bogstavelig. Forskellen på dette sammensatte ord og “pellicano riccio” og “vandmand” er blot, at det semantiske hoved ikke bringer sin grammatiske kategori med til udtrykket som helhed. Det sammensatte ord er et navneord, mens hovedet er et udsagnsord.

Andre eksempler kan findes i kinesisk; her sammenstiller man ofte navneord og ord med verbale funktioner i “N+V compounds”. I modsætning til italiensk og spansk er hovedet i sammensatte ord på kinesisk oftest i højre led. Et eksempel på et endocentrisk sammensat ord, som ikke styrer feature percolation, er navneordet “tóuténg”, som direkte oversat betyder hovedpine og består af det nominale led for “hoved” og det verbale led for “pine” (på kinesisk findes ingen adjektiver i dansk forstand).

The Variable R Condition

En spændende ting i forbindelse med Allen’s førnævnte teori er the Variable R Condition. I virkeligheden har den mere at gøre med semantik end morfologi, men eftersom megen morfologi er bestemt af semantik, tror jeg, at diskussionen af the Variable R Condition er utrolig vigtig for den overordnede diskussion af den generative morfologi.

Allen forestiller sig, at “the complete semantic content of the first constituent element [i højrestillede kompositioner] may fill any one of the available feature slots in the feature hierarchy of the second constituent element, as long as the feature slot to be filled corresponds to one of the features of the filler.”⁶

Jeg vil her kort ridse Allens forslags begrænsninger op, men ikke forsøge at opstille en modsvarende og mere adækvat teori om sammensatte ords semantik. For sådanne overvejelser, se førnævnte “paper” (note 1).

Allens forestilling er kompositionel. Hun forestiller sig, at et sammensat ords hoved er en slags reol, hvor der på hver hylde er plads til én egenskab. F.eks. har

ordet “hus” en hylde for “materiale” og en for “funktion”, osv. Det sammensatte ords modifikator lægger så at sige en egenskab ind på en hylde og modificerer således reolen som sammensat udtryk. F.eks. giver “glas” i “glashus” højreledet et specifikt materiale, mens “posthus” giver det en funktion.

Det var fra begyndelsen tydeligt, at the Variable R Condition kun kunne forudsige endocentriske kompositioners semantik. F.eks. kan man ikke sige, at den kinesiske komposition “cháfang” (der er gjort af navneordet ‘te’ og navneordet ‘værelse’, og som sammensat udtryk betyder ‘tjener’) er en tilføring af en modificerende egenskab “chá” til det semantiske hoved “fang”. Men også når man skal redegøre for endocentriske kompositioner, render Allen ind i besværligheder.

Hvad er det f.eks. for en egenskab, der overføres i “spaghettiwestern” eller i “sandwichmand”? Her rækker the Variable R Condition ikke, fordi modifikatoren er metaforisk. Samme problem kan blendingteorien i øvrigt løbe ind i, når den forsøger at redegøre for sammensatte ord.⁷

En anden begrænsning, som man vel til dels kan takke den kognitive psykologi for at have kastet lys over, er *elaboreringen* af det sammensatte udtryks semantik. Tag f.eks. “æble-juice”.⁸ I forbindelse med et eksperiment blev en håndfuld mennesker bedt om at beskrive henholdsvis “æbler” og “juice”, hvorefter de på tilsvarende vis blev bedt om at beskrive “æble-juice”. Det viste sig, at betydningen af “æble-juice” ikke kun er et resultat af de to konstituerende leds betydning. Betydningen er ikke kompositionel. F.eks. nævnte flere af de spurgte “mixed with soda water” og “naturally cloudy” som ting, der kendetegnede “æble-juice”.

Måske kunne man som Langacker hævde, at de konstituerende led kun er stilladser (scaffolds), som leder meningen på rette spor og siden opgiver deres betydning?

Den generative morfologi er på mange måder utilsvarende, og flere forskere har efterhånden foreslået en “integrated approach”, hvor man i større udstrækning tager højde for naturlige-funktionelle aspekter af lingvistisk morfologi. For en kritisk - men i sidste ende venligsinde - gennemgang af den generative morfologi, se Scalise (note 2).

Noter

¹Søgaard, A. (2002). ‘A cognitive theory of nominal compounding’. Sendt til The Fifth Rasmus Rask Colloquium.

²Allen, M. (1978). ‘Morphological Investigations.’ Doktorafhandling, Connecticut.

³Eksempel fra Scalise, S. (1984). *Generative Morphology*. Dordrecht: Foris Publications.

⁴Sapir, Edward (1920). *Language*. London: Rupert Hart-Davis. Side 67

⁵January, D. et al. (2000). ‘Verb-noun compounds in Italian, Spanish and French - or What happens when verbs and nouns procreate’. Ikke udgivet manuskript.

⁶Allen, M. (1978). ‘Morphological Investigations’. Doktorafhandling, Connecticut.

⁷Turner, M. and Fauconnier, G. (1995). ‘Conceptual Integration and Formal Expression’. In *Journal of Metaphor and Symbolic Activity*, vol. 10, nr. 3.

⁸Eksemplet gennemgås også i Ungerer, F. and Schmid H.-J. (1996). *An introduction to cognitive linguistics*. New York: Addison Wesley Longman Ltd.

Empirisk bevidsthedsforskning?

Følgende er en kort introduktion til nogle af de dominerende hypoteser inden for den neurovidenskabelige bevidsthedsforskning, og til de efterfølgende artikler af Antonio Damasio, "At undersøge bevidsthedens biologi" og "Emotioner og hjernen".

Overskriften, empirisk bevidsthedsforskning, lyder måske mest af alt som et oxymoron. Uanset hvor meget elektrisk udladning, der finder sted i hjernen, når neuronerne fyrer, så er der stadig noget luftigt - noget "res cogitans" - over vores subjektive oplevelser. Ikke desto mindre har der, inden for det sidste decennium i neurovidenskaberne, udviklet sig konsensus om, at bevidsthed eller bevidsthedsfænomener kan undersøges eksperimentelt.

Først og fremmest har man fokuseret på neuronale processer, der ser ud til at korrelere med f.eks. opmærksomhed og adfærd i forbindelse med sansestimuli, og i mindre grad, hvis overhovedet, med oplevelsernes specifikt subjektive karakter. Og skønt bevidsthedsfænomeners subjektive karakterer må finde vej ind i forklaringerne, så kan der være flere gode grunde til denne opdeling.

En af dem er, at selvom det unægteligt kan føles som om, bevidstheden er adskilt fra kroppen, så er der en del, der tyder på, at selv helt grundlæggende kropslige (somatiske) processer, som ikke er tilgængelige via introspektion, er involveret i højere ordens kognitive og bevidste processer. Mennesker er ikke bevidste uden at være bevidste om noget. Undtaget er måske særligt trænedede ud i meditationens kunst. Men som andre undtagelser bekræfter også denne regel, idet meditation kan hævdes at bestå i at fokusere bevidstheden på et eller andet, f.eks. et mantra eller gløden i en flamme, for netop at forhindre dens emsige omstrejfen. Mennesker synes altid at være optaget af noget, og dette noget entrer bevidstheden gennem sanserne. Tanken er ikke ny: "intet findes i intellektet, som ikke først har været i sanserne", skrev John Locke, (Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu), bortset fra evnen til at erkende. Denne tilføjelse er værd at bemærke: evnen til at erkende er ikke bare evnen til at modtage sansestimuli. Hjernen arbejder tilsyneladende ikke uden forudsætninger. F.eks. er farver ikke en iboende egenskab ved omver-

denen, men farveopfattelsen skyldes dog stadig, men altså kun til dels, at hjernen processerer stimuli i form af lysbølger fra omverdenen. Der er altså tale om interaktion mellem hjernen og de ydre omgivelser. Hvor omfattende sådanne prædispositioner er, og hvad de betyder for bevidsthedsindholdet, er et meget stort spørgsmål.

Alt andet lige, selvom vort tankeindhold ikke altid stemmer overens med den ydre virkelighed, så har mentale repræsentationer (gode eller dårlige) sandsynligvis deres oprindelse i sanserne. Derfor forekommer det hensigtsmæssigt at begynde eksperimentelle studier af bevidstheden med netop at undersøge, hvad der sker i hjernen, når vi processerer sansestimuli. Det er perciperet stimuli vi (med tiden) bliver bevidste om.

Francis Crick og Christof Koch har været optaget af at forstå, hvorledes sansestimuli integreres til en sammenhængende oplevelse i bevidstheden - "the binding problem" - og har således foreslået den hypotese, at bevidsthed om eller opmærksomhed på, hvad der sanses, skulle være lokaliseret i præfrontal cortex, hvor vi finder de områder, som tilsyneladende er involveret i komplekse handlinger.

At hjernen har specialiserede områder eller områder, hvor bestemte kompetencer hovedsagligt varetages, har man vidst siden neurovidenskabens tidlige begyndelse i frenologien. Men det virker dog ikke sandsynligt, at bevidsthed(en) skulle befinde sig ét sted i hjernen. Hjernen forstås måske bedst som et system af systemer, hvor hvert system består af interagerende dele, der igen interagerer med andre systemer. En anden hypotese, nemlig Gerald Edelmans og Gulio Tononis, tager højde for dette aspekt, og forslår at bevidsthed opstår i en

"dynamisk kerne"; en stor mængde korreleret neuronal aktivitet distribueret over mange hjerneområder.

Men en ting er at lede efter neuronale korrelater til bevidstheden, en anden er at forstå, hvorledes hjernen og kroppen er forbundne, og hvorledes en organisme som helhed forholder sig til sine omgivelser. Hjernen kan ikke eksistere uden kroppen. Kroppen kan ikke fungere uden hjernen. Og de to størrelser kan ikke overleve uden et miljø, dvs. uden omgivelser. Hvad mere er, så har kroppen og hjernen udviklet sig sammen i vedvarende tilpasning til omgivelserne. Man fristes til at sige, at de umiddelbare omgivelser hører med til en organisme.

Mysteriet om bevidstheden er således betragtet treleddet, og studierne må som følge heraf tage udgangspunkt i *relationen mellem organismen og objektet*. Og når vi taler om bevidste væsner, så drejer det sig om, hvorledes organismen bliver bevidst om den påvirkning fra omgivelserne (eller erindringen), den udsættes for. Hvordan opstår fornemmelsen af, at det netop er helt unikke mig, der oplever og handler? Med dette udgangspunkt bevæger hypoteserne sig fra mikro- til makroskala. Og Damasio arbejder med bevidsthedsfænomener, som det f.eks. fremlægges i *The Feeling of What Happens* fra 1999, eller *Descartes' Error* fra 1994 (som netop er udkommet på dansk og anmeldes i nærværende tidsskrift), beskrives nok bedst som en teori om bevidsthedens arkitektur. Denne arkitektur berøres løseligt (i en ind i mellem noget animerende metaforik) i artiklen "At undersøge bevidsthedens biologi". Artiklens hovedtema er dog et andet, nemlig at diskutere argumenter for og imod empiriske bevidsthedsstudier, og hvad der bør indgå i disse studier.

I artiklen “Emotioner og hjernen” fortsætter Damasio denne diskussion, og argumenterer desuden for at kroppens emotionelle tilstande, dens kemiske profiler, kan være nøglen til at forstå det komplicerede samspil mellem en organisme og dens omgivelser. Ethvert møde med en genstand, direkte perciperet eller ihukkommet, ændrer kroppens kemiske balance, og disse ændringer repræsenteres i hjernen. Det betyder, som allerede antydtes, at vi, selv i vor bevidste og viljesstyrede omgang med tingene, er under indflydelse af kemiske og ikke blot kinæstetiske tilstande i selve kroppen.

Litteratur

- Crick, Francis 1995 (1994). *The Astonishing Hypothesis*. Touchstone Books.
- Crick, Francis & Christof Koch 1998. “Consciousness and neuroscience” *Cerebral Cortex*. **8**: 97 - 107.
- Damasio, Antonio 2001. *Descartes’ fejltagelse*. Hans Reitzels Forlag.
- Damasio, Antonio 2000 (1999). *The Feeling of What Happens*. Vintage.
- Edelman, Gerald & Giulio Tononi 2000. *Consciousness. How Matter Becomes Imagination*. Penguin.
- Metzinger, Thomas (ed.) 2000. *Neural Correlates of Consciousness*. MIT Press.

At undersøge bevidsthedens biologi¹

Resumé:

Det faktum, at bevidstheden er et privat, førstepersons fænomen, gør den vanskeligere at studere end andre kognitive fænomener, der, selvom de måske er lige så private, desuden fremviser karakteristiske adfærdsmæssige træk. Ikke desto mindre er det ved en kombination af kognitive og neurobiologiske metoder muligt at få adgang til bevidstheden, at beskrive dens kognitive natur, dens adfærdsmæssige korrelater, dens mulige evolutionære oprindelse og funktionelle rolle. Sidst, men ikke mindst, er det muligt at udforske dens neuroanatomiske og neurofysiologiske grundlag. I dette korte essay skelner jeg mellem to slags bevidsthed: grundbevidsthed og udvidet bevidsthed. Grundbevidsthed svarer til den flygtige proces, der uafslædt igangsættes, hver gang en organisme interagerer med et objekt - en proces igennem hvilken et flygtigt grundselv og en flygtig fornemmelse af indsigt automatisk frembringes. Grundbevidsthed afhænger hverken af sprog eller arbejdshukommelse og kræver kun en begrænset korttidshukommelse. Udvidet bevidsthed er en mere kompleks proces. Den afhænger af den gradvise opbygning af et biografisk selv, en mængde konceptuelle erindringer knyttet til et individs fortidige såvel som forventede erfaringer, og den kræver konventionel hukommelse. Udvidet bevidsthed styrkes med sprog.

Nøgleord: grundbevidsthed; udvidet bevidsthed; kognitive fænomener

1. Indledning

Bevidsthed antages som regel at være den mest komplekse og uigennemskuelige menneskelige egenskab, og heraf slutter man, at intet er sværere at definere og vanskeligere at udforske. For nogle af dem, der er optaget af at udforske relationen mellem det mentale og hjernen - neurovidenskabsfolk, kognitivist og bevidsthedsfilosoffer - er bevidstheden og det mentale én og samme ting, og derfor forbindes bevidsthedens u håndgribelighed, utilgængelighed og genstridighed med det mentale som sådan. Nogle af disse forskere stiller følgende spørgsmål: Hvordan kan videnskaben få adgang til indre

fænomener, der kun er tilgængelige for en enkelt iagttager og derfor håbløst subjektive? De afviser muligheden, og derfor er det ikke overraskende, at den aktuelle diskussion om den videnskabelige redegørelse for bevidsthed ofte slutter sig til en af følgende positioner:

- (i) Kald bevidsthed det største videnskabelige mysterium og anslå, at intet af den nogensinde kan forklares
- (ii) Kald bevidsthed et betydeligt mysterium, som vil kunne løses, når løsningen af et næsten tilsvarende mysterium, for eksempel kvante-gravitation gør det muligt for os at håndtere emnet;

(iii) Sig, at en mulig videnskabelig løsning beror på undersøgelsen af ydre observerbare manifestationer af dette indre fænomen, i håbet om, at den angiveligt objektive undersøgelse af en del af tingen vil være nok til at forstå helheden.

Af mangfoldige grunde er ingen af disse defaultistiske positioner virkelig velfunderede. På den anden side er en anden mere optimistisk position heller ikke acceptabel. Den består i at erklære videnskabens sejr ved at forklare, at bevidstheden var en simpel illusion, og at de grundlæggende forklaringer allerede findes.

Selvom dette ikke er stedet for i detaljer at argumentere mod alle disse positioner, vil jeg kort forklare nogle af mine grundlæggende uenigheder.

2. Bevidsthed er ikke en illusion

Indledningsvis vil jeg understrege, at det ikke er nogen fordel at opfatte bevidstheden som en illusion. Den af væsen subjektive følelse, som vi kalder bevidsthed, er meget virkelig, delt af alle os, der skriver eller læser disse ord, og det er den virkelighed, som behøver forklaring. Det er let at forstå en videnskabsmands tilbøjelighed til kun at forholde sig til fænomener, som kan rapporteres fra et anden-persons eller tredje-persons perspektiv, frem for udelukkende at forholde sig til fænomener, der kun kan observeres fra et første-persons perspektiv. Men når man har med det mentale i almindelighed og bevidstheden i særdeleshed at gøre, så er der i virkeligheden ikke noget alternativ til netop første-personsperspektivet. Studier af et bevidst væsens adfærd er særdeles værdifuldt og kan sammenholdes med studiet af samme

væsens mentale proces. Men studiet af adfærden alene er simpelthen ikke nok og forfejler målet. En rent behavioristisk tilgang er helt tilstrækkelig for væsener, som antages at operere fortrinsvis ud fra medfødte respons-mekanismer og betingning, men den kan helt sikkert ikke retfærdiggøres i studiet af individer, som ikke bare har adfærd, men også kognition overlejret adfærden.

Det skal siges, at nogle forskere, som anerkender denne pointe, ønsker at forholde sig til bevidstheden gennem en undersøgelse af de mekanismer, i kraft af hvilke mentale afbildninger dannes, fokuseres på eller holdes kørende. Men fokuseringen på billeddannelse alene rammer også ved siden af. Det er tænkeligt, og det er faktisk efter al sandsynlighed sandt, at handlende organismer kan frembringe afbildninger i forskellige sensoriske modaliteter med det formål at optimere motorisk respons. Dette betyder overhovedet ikke, at de alle bruger afbildninger til at skabe en selv-fornemmelse eller til at skabe en subjektivitet. Der kan med andre ord findes et mentalt indhold uden bevidsthedstræk. Når vi har med bevidsthed at gøre, er det vi må forklare altså igen frembringelsen af en selv-fornemmelse og frembringelsen af fornemmelsen af, at dette selv er involveret i den proces, det er at percipere en stimulus. Bevidsthed opstår, når der automatisk frembringes fornemmelsen af, at en given stimulus 'ejes' af den organisme, som er involveret i perceptionen, og ikke mindst med fornemmelsen af, at organismen kan handle (eller lade være med at handle) i forhold til stimulus, altså med fornemmelsen af 'agens'.

3. Bevidsthed er ikke baseret på sprog

En letkøbt vej udenom diskussionen om bevidsthed er den forestilling, at man ud over det objektive studie af adfærd kun behøver at bekymre sig om studiet af sprog, da sproget meget vel kunne være bevidsthedens udspring. Ideen er, at sproget løbende kommenterer andre mentale begivenheder, og at menneskelig bevidsthed ikke er andet end disse kommentarer. Af mangfoldige grunde er denne idé ganske enkelt ikke acceptabel. Bevidsthedens afhængighed af sprog ville logisk udelukke bevidsthed i nogen ikke-menneskelig art og i spædbørn. Men selvom man bør være forsigtig med at tale om det, der ikke direkte kan observeres, så tyder klare og omfattende redegørelser for komplekse ikke-menneskelige biologiske væsens biologi på, at disse formodentlig også har en basal bevidsthedsproces, uden hvilken det ville være svært at forklare noget af den objektive adfærd, de udviser.

Forestillingen om sprogafhængighed støder imidlertid let på en endnu større anke. Sprogliggørelsens væsen består i en oversættelse af en mængde ikke-sproglige repræsentationer, altså et 'begreb', til en sproglig repræsentation, for eksempel ord, tegn og sætninger. Hvis sprog skulle være den primære kilde til bevidsthed, ville det nødvendigvis være sandt, at udtryk som 'jeg' eller 'mig' var fritflyvende mærkværdigheder, som ikke ville være en oversættelse af noget som helst. Det ville selvfølgelig være en åbenbar absurditet. Udtryk som 'jeg' og 'mig' og sætninger som 'Jeg føler smerte' er oversættelser af ikke-sproglige begreber, og er i sig selv repræsentationer af ikkesproglige enheder og begivenheder. De er sproglige oversættelser af de ikke-sproglige enheder 'organisme' eller 'individ' og den ikke-sproglige begivenhed at 'sansse på en bestemt måde'.

4. Er det muligt at undersøge bevidstheden?

Argumentet, at det er umuligt at undersøge bevidstheden, er også svagt. Det er sandt, at studiet af indre subjektive fænomener rejser specielle problemer, men problemerne kan overvindes med mange af de teknikker, der for øjeblikket anvendes i den kognitive neurovidenskab. Det er muligt at designe eksperimenter, hvori velkontrollede eksterne stimuli på en sammenhængende måde frembringer visse interne tilstande, hvilket er blevet godtgjort sprogligt af tidligere testede grupper af individer. Forskere kan helt sikkert ikke springe ind i en persons bevidsthed og tjekke de igangværende begivenheder, men de kan komme med gode forudsigelser om, hvad der sandsynligvis foregår eller ikke foregår i forhold til præsentationen af visse eksterne stimuli. Hvad mere er, så er det muligt at relatere sådanne interne begivenheder til en mangfoldighed af stadig mere præcise neurofysiologiske og endda neuroanatomiske træk, og det er muligt at frembringe målinger af variationen i disse træk. Det sidste er baseret på teknikker til registrering af elektrofysiologisk aktivitet, enten fra hovedbunden eller fra kirurgisk blotlagte hjernestrukturer, på teknikker til funktionel afbildning med enten positron emissions tomografi [PET -o.a.] eller magnetisk resonans [fMRI -o.a.], og på teknikker som magnetoencefalografi [MEG -o.a.].

5. Bevidsthed kan defineres

Argumentet, at bevidsthed er umulig at definere, er lige så svagt. Det er helt rigtigt, at definitions-arbejdet ikke er enkelt, og at det fører til stor forvirring, hvis man ikke ved enhver undersøgelse eller præsentation fra begyndelsen gør sig umage med at defi-

ner, hvad der egentlig menes med begrebet. Men de fleste af os har, når alt kommer til alt, en fornemmelse af, hvad der menes med bevidsthed. Hvis vi presses, fremkommer de fleste af os med den definition af bevidsthed, som kan findes ved et opslag i et hvilket som helst kvalitetsleksikon: Bevidsthed er det, som muliggør 'selvoplevelse og oplevelse af omgivelser' eller muliggør 'oplevelsen af éns egen eksistens, sansefornemmelser, tanker, omgivelser'. En sådan definition optræder uvægerligt i alle leksika, som regel først i rækken af definitioner. Andre betydninger, som for eksempel 'social bevidsthed' eller 'samvittighed' er semantisk forbundne med den primære betydning, men det er let at overbevise sig om, at de ikke selv er primære og ikke bør være hovedmålet for biologiske undersøgelser på nuværende tidspunkt.

Jeg har fundet det nyttigt at skelne mellem 'grundbevidsthed', som også kan betegnes med ordet 'årvågenhed' og 'udvidet bevidsthed', som også bare kan betegnes 'bevidsthed'. Begge er interne mentale fænomener, men grundbevidstheden er mere basal end den udvidede. Udvidet bevidsthed afhænger af grundbevidsthed. Begge optræder automatisk, hvilket betyder, at intet opbud af viljestyrke kan frembringe eller forhindre frembringelsen af dem.

Grundbevidsthed eller årvågenhed tillader en levende organisme at fornemme, at indholdet af dets tanker er dets eget, at de er formulerede i organismens eget perspektiv, og at organismen kan handle i forhold til disse tanker. Denne evne afhænger ikke af sprog, den kræver heller ingen større intelligens eller hukommelse. Indlysende nok har alle mennesker grundbevidsthed, men jeg vil vove den påstand, at det har mange ikke-menneskelige individer også.

Udvidet bevidsthed eller egentlig bevidsthed dækker et langt større område af tanker. Disse tanker afbilder ikke bare organismens nuværende tilstand, men også dens fortidige og forventede fremtid. De afhænger af den gradvise opbygning af et 'biografisk selv', en givet mængde erindringer af individets unikke fortid og forventede oplevelser. Traditionel hukommelse er nødvendig for konstruktionen af det biografiske selv, og arbejdshukommelse er nødvendig for den omfattende udfoldelse af størrelser genkaldt fra det biografiske selv. Endelig hjælper sproget kategoriseringen, som beriger det biografiske selv. Ikke desto mindre bør det gøres klart, at egentlig udvidet bevidsthed for en stor dels vedkommende løser præcis de samme opgaver, som grundbevidstheden klarer på det simple niveau: Den sætter mentalt indhold i et individuelt perspektiv, den tilføjer ejerskab til indholdet og giver ejeren en fornemmelse af at kunne handle i forhold til det.

6. Bevidsthed er ikke den biologiske evolutions højdepunkt

Lad mig nu vende mig mod det ræsonnement, der anser bevidsthed som højdepunktet af biologisk kompleksitet. Dette er i øvrigt sammenkædet med andre ræsonnementer, som dem der betragter bevidsthed som det ultimative mysterium, eller som foreslår, at bevidsthed er umulig at fatte, fordi forståelsen af bevidstheden ikke tjener noget evolutionært formål, og at vi derfor mangler de nødvendige evolutionært udviklede moduler til at fatte den. Jeg har forskellige indvendinger mod disse ræsonnementer.

For det første kan jeg endnu ikke se nogen grund til, at neurovidenskaben skulle opgives som kilde til forklaringer af bevidst-

heden. Ikke alene har vi ikke udtømt mulighederne for at forklare bevidstheden med neurovidenskabelige begreber - faktisk er vi i forsøget på dette kun lige begyndt at skrabe i den neurovidenskabelige overflade. For det andet synes jeg, at det er for tidligt at vende sig mod forklaringer, der afhænger af andre mysterier, for eksempel forklaringer, der afhænger af kvantefysik og specielt dem, der hviler på indtil videre underudviklede enkeltheder i kvantefysikken, såsom kvantegravitation. Som jeg ser det, er de forhåndenværende argumenter i litteraturen om emnet velmente, men en smule naive. Når der ses bort fra, at ingen ved om virkninger på kvanteniveau overskrider grænsen til det neuronale niveau og dermed får en effekt på systemernes adfærd, har jeg ingen forbehold for eller bekymringer over, hvordan mentale fænomener defineres i de pågældende studier. For eksempel er det åbenlyst, at fysikeren Sir Roger Penrose i sine spændende bøger og artikler ikke egentlig angriber spørgsmålet om bevidsthed i sig selv, men snarere et generelt spørgsmål om det mentale. Set i det lys kan hans og andres påstand gengives på følgende måde: Det er ikke muligt at give en fyldestgørende beskrivelse af mentale processer uden brug af forklaringer, der udspringer fra kvanteniveauet. Dette er faktisk noget ganske andet end at påstå, at kvantefysik er specifikt nødvendig for at forklare bevidsthed. Oprigtigt talt er det på dette stadi i neurovidenskabens studie af det mentale ikke fornuftigt at afvise den fremsatte påstand. Det kan vel være, at en fuld beskrivelse det mentales fysikalitet kræver den slags forståelse af stof, som kvantefysikken henledte videnskabens opmærksomhed på tidligere i dette århundrede. Men på den anden side virker det ikke fornuftigt på

dette tidspunkt at inddrage kvantefysik, når vi arbejder med de specifikke mekanismer bag dannelsen af bevidsthed, altså bag dannelsen af ejerfølelse, perspektiv og mental handlekraft.

I den korte liste af modargumenter, der præsenteres her, er det vigtigste måske følgende: Bevidsthed skal ikke betragtes som den mest komplekse biologiske tilstand, men snarere som en række tilpassningsdygtige biologiske mekanismer, der for det første er nødvendige for komplekse organismers overlevelse i komplekse omgivelser, som for det andet muliggør mange andre mere komplekse biologiske tilstande. Man kunne rimeligvis spørge, hvilke mere komplekse tilstande jeg refererer til. Jeg refererer til de frembringelser, som skyldes logiske manipulationer med viden, som ikke kunne foregå uden et bevidst sind. Jeg refererer til de frembringelser, som tillader udviklingen af regler for social adfærd, udviklingen af en etik, udviklingen af love, videnskab og teknologi og dyrkelsen af kunsten. Bevidsthed muliggør alt dette, og ingen af disse frembringelser er mulige i ikke-bevidste individer. Alligevel kræver alle disse frembringelser en langt mere udvidet og kompleks biologisk tilstand end bare bevidsthed. Det fremgår alene af den mangfoldighed af systemer, som er involveret i de nødvendige manipulationer, af omfanget af nødvendig viden og af kreative processers tidslige dimension.

7. Bevidsthed: Hvordan og til hvad?

Et centralt emne for belysningen af bevidsthed er da: Hvordan bliver de afbildninger, som udgør den normale tankeproces til den frembringende organismes ejendom? Eller med andre ord: Hvordan skaber organismen en beskuer-følelse i forhold

til de afbildninger, som beskues? Bevidst om den velkendte fælde i beskrivelsen af bevidsthed, der inddrager en homunculus, et centralt teater og dermed en uendelig regres, har jeg foreslået, at svaret på disse spørgsmål kræver forståelse af, hvordan hjernen kan opbygge en repræsentation af 'grund-selv', og hvordan det at vide noget bibringes en sådan flygtigt konstrueret repræsentation.

Jeg har foreslået, at selvet er grundlagt på en repræsentation af organismen, hvilket vil sige på en kontinuerligt opdateret repræsentation af kroppens struktur og tilstand. Desuden har jeg foreslået, at perceptionsprocesser afhænger af de flygtige forandringer af repræsentationen af kroppens tilstand, der forekommer som resultat af arbejdet med at afbilde det objekt, der anbringes i bevidstheden.

Perceptionen af et givet objekt, placeret ude i omgivelserne eller genkaldt i tanker, udløser en mængde kropslige reaktioner. Ikke mindst følges processen uvægerligt af de reaktioner, der vedrører organismens emotionelle tilstand. De bygger på objektets værdi for organismen - hvad enten denne er medfødt eller tilegnet gennem tidligere emotionelt ladede erfaringer. I dette perspektiv bliver bevidstheden uadskillelig fra de livsregulerende mekanismer.

Levende væsener som os frembringer grundbevidsthed, når vore organismer konstruerer afbildninger af en del af sig selv, der danner afbildninger af noget andet. Grundbevidsthed forekommer når organismer så at sige bliver taget på fersk gerning i at repræsentere sig selv, mens de repræsenterer andre ting. De, d.v.s. vi, udfører tricket med grundbevidsthed, på grund af: (i) dens komplicerede samspil mellem kroppen og hjernen, (ii) hjernens mangelagede struktur

og (iii) hjernens iboende besættelse af at opbygge billeder, som repræsenterer organismen, hvilket inkluderer kroppen og dele af selve hjernen. De billeder, som danner repræsentationen af dele af den aktive organisme, beskriver hvordan organismen er blevet 'taget på fersk gerning i at skabe andre afbildninger'. Kroppens interne tilstand udgør de basale bestanddele af billedrækken. Disse taget-på-fersk-gerning-beskrivelser er udført i et non-verbalt sprog, et sprog af kropstilstande, af somatosensory information.

Bevidsthed generelt og grundbevidsthed i særdeleshed, er midlerne med hvilke en organisme angiver for sig selv, at den er beskæftiget med et objekt eller en begivenhed. Objektet eller begivenheden kan forekomme uden for organismen, som et objekt, man kan røre ved eller et scenario, der involverer flere objekter, eller den kan forekomme inde i organismen - f.eks. som en smerte i brystet. Objektet eller begivenheden kan opfattes direkte eller blive indirekte genkaldt fra lageret af fortidige oplevelser. Hvad enten det er inden i eller uden for organismen, direkte opfattet eller indirekte genkaldt, så er det grundbevidsthedens opgave at sørge for at angive, at den fortløbende processering af afbildninger af hvad som helst sker inde i den individuelle organisme, i dens perspektiv og ejet af den. Sagt på den mest generelle måde består grundbevidstheden i at få organismen til - overfor sin afbildede referent, grundselvet - at afsløre, at den er i gang med mentaliseringsprocessen. Afsløringen er flygtig, pulsagtig, og skabes på ny for ethvert objekt, som optager organismen, om det så er aktuelt tilstedeværende eller genkaldt fra hukommelsen.

Jeg tror ikke, at evnen til at lave denne form for afsløring skyldes et design, eller at den var forudbestemt til at ske. I stedet tror jeg, at den var dømt til at ske så snart hjernen fik en kapacitet til at repræsentere sit eget engagement i repræsentationsprocessen. Grundbevidstheden blev født i samme øjeblik, hvor visse neuroanatomiske enheder tillod én del af hjernen at beskrive, hvad andre dele af hjernen foretog sig.

Grundbevidsthed kan sagtens være opstået uden forudgående design, sådan som det er sket med så mange af de biologiske anordninger og processer, som vi går rundt med i dag. Men grunden til at den vandt frem, skyldes formodentlig den fordel den indebar for de organismer, som havde den. Og hvori bestod den fordel? I muligheden for at forbinde selve kernen af livsreguleringen med processeringen af afbildninger. Sagt med andre ord var det muligheden for at få livsreguleringens iboende værdi-system til at støtte processeringen af de billeder, der repræsenterer ting og begivenheder inden i og uden for organismerne.

Hvorfor var det en fordel? Det var en fordel, fordi overlevelse i et komplekst miljø, altså effektiv håndtering af livsregulering, afhænger af udførelse af de rette handlinger og af den rigtige planlægning, som til gengæld kræver hensigtsmæssig håndtering af mentale afbildninger.

I dette perspektiv er grundbevidstheden nøglen til afsløring af de regulerende værdisæt, en mulig adgang til i sindet at konstruere et slags sidestykke til de regulerende værdier, der ligger skjult i grundstammen af hjernen, en ny og mere åben måde at opfatte livskraften på og metoden brugt til at opretholde livet. Grundbevidstheden er det overgangsritual, som tillader en orga-

nisme forsynet med reflekser og betingning at blive en mental organisme, en organisme, i hvilken respons er formet af en naturligt skabt interesse for organismens eget liv.

Da grundbevidstheden opstod, for millioner af år og mange arter siden, var vi meget langt fra den nuværende moderne bevidstheds sofistisering, meget langt fra den ubesværet, hvormed vi sprogligt kan beskrive bevæggrundene for vore handlinger, fortidige eller påtænkte. Men da grundbevidstheden opstod, var vi på rette spor, og vi overskred den kritiske tærskel. Uden at bruge ord gav vi os selv svaret på det aldrig stillede spørgsmål: Ja, der var et individuelt perspektiv på vores perception, og ja, der var et individuelt ejerskab af afbildninger, og ja, det var altsammen knyttet til livet.

På sin simple ikke sproglige måde sagde og siger grundbevidstheden i en organisms sind, at afbildningerne i resten af organismens sind fortjener opmærksomhed, og at de fortjener det, fordi disse afbildninger formodentlig har betydning for organismens fremtid.

Oversat af

Lars Andreassen & Mikkel Wallentin

Noter.

¹Oversat efter Damasio, A.R. (1998): 'Investigating the biology of consciousness' i *Philosophical Transactions of The Royal Society of London*, vol. 353, ss. 1879-1882

1. Konsekvenser for synet på bevidsthed, når man ser bort fra emotioner

Det ville ikke være muligt at diskutere de integrerende træk ved hjernefunktionen uden også at overveje de operationer, der finder sted i neurale systemer af større skala; og det ville være urimeligt ikke at udpege emotioner som en af de afgørende integrerende funktioner på dette niveau. Alligevel har man gennem det 20. århundrede ofte diskuteret hjernens og det mentales enhed næsten uden at anerkende eksistensen af emotioner, så meget desto mindre har man anerkendt, at disse varetager en vigtig funktion, og at det derfor er en stor fordel at forstå deres neuronale grundlag. Denne forbigåelse af emotionerne skyldes mange forskellige ting, og jeg kan ikke nævne dem alle og langt mindre diskutere dem. Men det synes dog fornuftigt at hævde, at emotioner har fremstået som både for vage og for subjektive til at tiltrække sig opmærksomhed fra neurovidenskaben og de kognitive videnskaber, der var optaget af at undersøge det, som forekom mest konkret og objektivt.

Nu synes det imidlertid klart, at emotioner ikke er vagere end f.eks. perception eller hukommelse - faktisk mindre efter min mening - og det er lige så klart, at emotioner heller ikke er mindre objektive. Men førhen anså man emotioner for at være vagere og mindre objektive end andre kognitive og adfærdsmæssige fænomener. Måske var det sådan, fordi man med de post-cartesianske og specielt post-kantianske indfaldsvinkler til det mentale liv, anså emotioner for at være selve antitesen til den eneste ene gode ting, nemlig fornuften. Og hvem vil bruge et liv i forsøget på at forstå det diamentralt modsatte af den eneste ene gode ting? Det viser sig imidlertid, at der faktisk var en del kreative tænkere i det 19. århundrede, der gjorde forsøget. Nu forsøger nogle sig igen, men kun ganske få har gjort det i mellemtiden. Blandt dem, der for godt hundrede år siden forsøgte, indtager Charles Darwin, William James og Sigmund Freud fremtrædende pladser.

Der er nogle bemærkelsesværdige paralleller til den vanrøgt emotioner led under i det meste af det 20. århundrede. Den første parallel er manglen på et evo-

lutionært perspektiv i studiet af hjerne og bevidsthed. De kognitive videnskaber og neurovidenskaben turede frem, som om Darwin aldrig havde eksisteret. Denne situation er for tiden ved at undergå en markant ændring inden for neurovidenskaberne, og nogle ville sige, at den ændrer sig alt for meget og ikke til det bedre inden for de kognitive videnskaber. En ting er at forsøge at belyse en teori ved at se på mulige evolutionære forklaringer på et givet fænomen, en anden er at redegøre for givne træk ved kognitionen udelukkende i evolutionære begreber, specielt når forklaringerne ikke kan gøres til genstand for empirisk bekræftelse.

Den anden parallel har at gøre med, at man i videnskaberne om bevidsthed og hjerne har ignoreret begrebet om den homøostatiske regulering. Det betyder selvfølgelig ikke, at der ikke har været talrige videnskabsfolk beskæftiget med at forstå homøostasens neurofysiologi, neuroanatomien og kemien i det autonome system, de neuroendokrine reguleringsmekanismer eller nervesystemets og immunsystemets indbyrdes forhold. Men de videnskabelige fremskridt inden for disse områder blev ikke brugt til at modificere det fremherskende syn på, hvorledes bevidstheden eller hjernen fungerer. Vigtigheden af denne pointe fremstår sikkert bedst, hvis man betragter nogle nylige undtagelser fra denne regel, f.eks. den rolle homøostatisk værdi tilskrives i Edelmans neurale modeller² eller min egen hypotese om de somatiske markører.³

En tredje parallel er den udbredte mangel på et organismebegreb i bevidstheds- og hjernevidenskaberne. Pointen er ikke bare, at bevidstheden forblev koblet til hjernen på en temmelig uklar måde,

men også at hjernen gennemgående forblev adskilt fra kroppen og derfor ikke blev betragtet som en del af det tæt sammenflettede væv af hjerne og krop, som kendetegner en kompleks levende organisme. Og igen, organismebegrebet var tilgængeligt, f.eks. hos Goldstein⁴ og Weiss⁵, men blev sjældent brugt.

Har man så overset noget ved at ignorere emotionerne? Svaret er et entydigt ja. Lad os overveje følgende:

1. Emotioner og oplevelsen af emotioner er hos komplekse organismer et direkte udtryk af højeste ordens bioregulation. Ser man bort fra emotionerne, afskærer man sig også fra en overordnet forståelse af bioreguleringen, specielt hvad angår forholdet mellem en organisme og de mest komplekse forhold i omgivelserne: samfundet og kulturen.
2. Emotioner er afgørende for overlevelsessevnen blandt de komplekse organismer, der er i stand til at processere dem. Siden emotionsforstyrrelser kan være dødelige for dyr såvel som for mennesker, er det så ikke ønskeligt at vide, hvordan de fungerer?
3. Emotioner spiller en rolle i forbindelse med hukommelse, og det at forstå hukommelse er netop et af hovedmålene inden for neurovidenskaben og den kognitive videnskab. Hukommelse er en egenskab ved levende systemer, som er væsentlig for overlevelsen, og i komplekse organismer er disse funktioner, emotioner og hukommelse, så tæt forbundne, at man ikke kan forstå den sidste uden den første.
4. Emotioner spiller en rolle i tankevirkosomhed og beslutningstagning, helt fra de simple beslutninger, der får dyr til

at undgå en fare eller skrive sig fordelagtige hændelser bag øret, og til de mere komplekse beslutninger, som vi mennesker kan tage. Det er umuligt at forstå mekanismerne bag de fineste menneskelige bedrifter - fornuftsbe-
tragtninger, etik, lovgivning, kunstnerisk, videnskabelig og teknologisk kreativitet - uden at forstå emotionerne.

Vi kan sandsynligvis ikke udvikle et tilstrækkeligt omfangsrigt og udtømmende syn på den menneskelige hjerne og bevidsthed, medmindre vi gør emotioner til et centralt emne i grundforskningen. I praksis betaler det sig at forstå emotioner bedre - emotionsforstyrrelser er en tungvejende årsag til menneskelig lidelse; lige fra de tilstande, der skyldes erhvervede hjerneskerader, til sådan noget som affektive sindslidelser, hvis genetiske og udviklingsmæssige oprindelse ikke er så godt belyst. Heldigvis er hele indstillingen til emotioner begyndt at ændre sig.

På de følgende sider vil jeg give en kort opsummering af teoretiske og faktiske fremskridt inden for den neurobiologiske emotionsforskning. Siden der hele tiden rapporteres om nye fund fra forskelligt hold, vil jeg fokusere på den forskning, hvis genstand er mennesket, og som kun forholder sig til det, der er dele af større systemer.

2. Emotioner og følelser

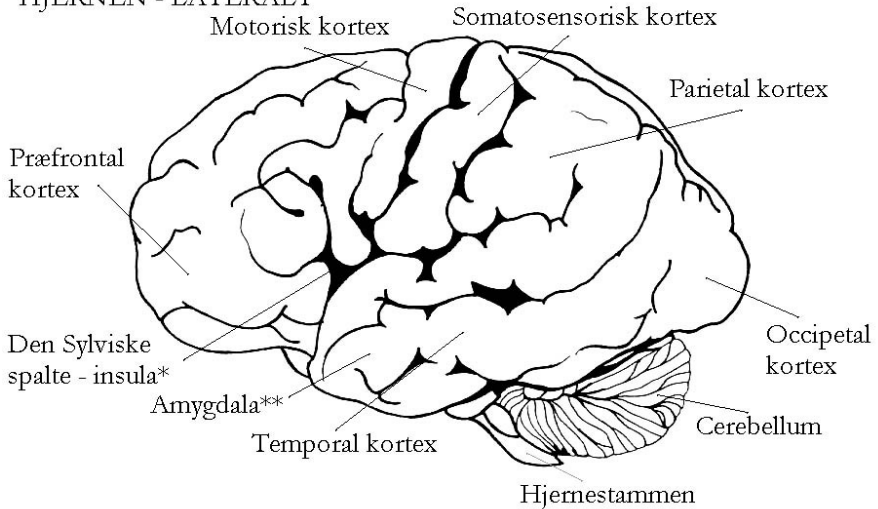
Udtrykkene emotion og følelse bruges ofte synonymt, men sådan bør de efter min mening ikke bruges. Fra et forskningssynpunkt er det fordelagtigt at bruge distinkte udtryk til at betegne distinkte elementer i en og samme proces. Udtrykket emotion bruges rigtigt, når det betegner en samling reaktioner, der udsendes fra dele af hjernen

til dele af kroppen, og fra dele af hjernen til andre dele af hjernen, ad både neural og hormonal vej. Det endelige resultat af en sådan samling reaktioner er en *emotionel tilstand*, som defineres af forandringer i selve kroppen, f.eks. i indvolde, i det interne miljø og i bestemte områder af hjernen, f.eks. sensomotoriske kortikale områder og neurotransmittere i hjernestammen.

Udtrykket følelse skal bruges til at betegne den komplekse *mentale tilstand*, der er resultatet af den emotionelle tilstand. Den mentale tilstand inkluderer: (a) repræsentationen af de forandringer, der netop har fundet sted i selve kroppen, og som signaleres til kropsrepræsenterende strukturer i centralnervesystemet (eller som er blevet fuldt implementeret i somatosensoriske strukturer via "som-om-krops-sløjfer"),⁶ og den inkluderer også (b) et antal forandringer i den kognitive processering, som forårsages af signaler, der ledsager responser mellem forskellige hjerneområder, f.eks. signaler fra neurotransmittere til forskellige områder i telencephalon.⁷

Både emotioner og følelser kan gøres tilgængelige for undersøgelse, og så meget desto mere, hvis deres sekventielle og samvirkende funktionelle komponenter kan isoleres relativt og analyseres hver for sig i overensstemmelse med den ovenfor foreslåede distinktion. Emotioner er lettere tilgængelige end følelser, fordi de udløsende stimuli og hjerneområder er nemmere at identificere, og fordi så mange af reaktionerne eksternaliseres og derfor er lettere at måle. Men når først de neuronale systemer, der kan ligge til grund for følelser er identificeret, så bliver også følelser tilgængelige, navnlig hos mennesker, og kan afbildes ved hjælp af moderne hjerneskanningsteknikker.

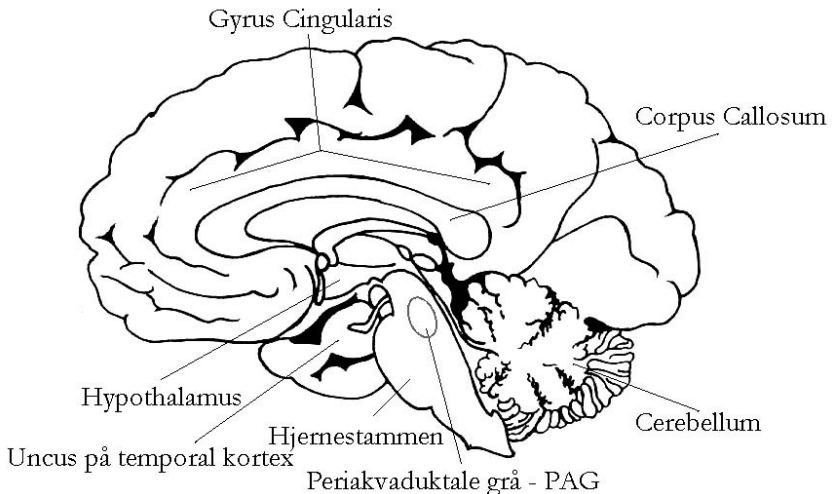
HJERNEN - LATERALT

* De små vindinger i bunden af den Sylviske spalte danner Insula.

** Amygdala er placeret lige under overfladen i spidsen af temporal kortex nær Uncus.

HJERNEN - MEDIALT SNIT

3. Neurale systemer der understøtter emotioner

Diskussionen om emotionernes neurale grundlag har det med at kredse omkring det limbiske system, som er en samling subkortikale strukturer, der defineres ganske cirkulært med henvisning til deres forbindelse med emotionerne. Blandt de vigtigste af disse strukturer er kortex cingularis (ofte brugt som forkortelse for kortex cingularis anterior), amygdaloide kerner (som benævnes amygdalae, når de begge omtales) og hypothalamus (hvis man inkluderer hypothalamus i det limbiske system, hvilket ikke alle gør). Jeg har ikke problemer med at bibeholde termen limbisk system, skønt den ofte kritiseres. Den er nyttig, så længe den benyttes i kommunikationsøjemed, og når det ikke samtidig antydes, at denne umage samling af strukturer kun skulle have én funktion. Til gengæld har jeg et problem med forestillingen om, at det *kun* er strukturer i det limbiske system, der er relevante for emotioner; eller at emotioner og følelser opfattes, som om de *finder sted* i det limbiske system; eller at resultaterne af emotioner og følelser derfor kun skulle være relevante inden for diskussionen af det limbiske system.

Talrige strukturer uden for det limbiske system deltager i processeringen af emotioner og følelser. Listen inkluderer: (a) præfrontal kortex, specielt de ventrale og mediale områder, og bredere, det orbitale område;⁸ (b) det inkluderer også somatosensorisk kortex, og her refererer jeg ikke kun til S_I i det rolandiske område, men også til S_{II} og til kortex insula; og (c) monoaminerge kerner i hjernestammen; (d) det periakvæduktale grå område (PAG); og (e) andre kerner i både hjernestammen og ryggraden, som er involveret i både afferent og

efferent signalering i forbindelse med indvolde og det interne miljø.

De strukturer, der processerer emotioner, er ikke bare langt mere talrige end den konstellation, der betegnes som det limbiske system, selve aktiviteterne i det limbiske system kan, via neuroner og blodets kredsløb, observeres i hele organismen, både i selve kroppen og andre steder i hjernen.

Resultaterne af emotionelle processer, består af to dele. Først er der *adfærd* - udtrykkene glæde, vrede eller afsky - som påvirker interaktionerne med andre levende skabninger. For det andet er der *oplevelserne* af emotionelle tilstande, dvs. *følelser*, som påvirker subjektets umiddelbare tænkning, og som ved at gøre det, også kan ændre fremtidig tænkning, fremtidig planlægning og fremtidig adfærd. Det limbiske system befinder sig rigtignok i dette kredsløb, men det er hverken begyndelsen eller enden på det.

Lige så problematisk er den udbredte opfattelse, at det limbiske system udgør det neurale grundlag for alle emotioner. En stor mængde beviser fortæller, at det simpelthen ikke er tilfældet. Både i og omkring det limbiske system er der kredsløb, der forbinder forskellige neuronale områder og støtter forskellige emotioners virke. F.eks. har studier af betinget aversion hos gnavere vist, at amygdala helt sikkert er involveret i negative emotioner såsom frygt.⁹ På den anden side har arbejdet med mennesker ikke blot bekræftet at amygdala er involveret i forbindelse med negative emotioner såsom frygt og vrede, men det har tillige vist at amygdala ikke er involveret i processeringen af positive emotioner, såsom glæde eller negative emotioner, såsom afsky. Ved at undersøge patienter med beskadigelse af begge amygdalae efter

operationer, samt patienter med Urbach-Wiethe syndrom (en tilstand, hvor gradvis eller fuldstændig deponering af calcium fører til den nævnte skade og funktionelle inaktivering af begge amygdalae), har vi f.eks. været i stand til at påvise, at genkendelsen af ansigtsudtrykkene for frygt og vrede er selektivt beskadigede,¹⁰ og ikke omfatter andre emotioner. Denne selektive involvering af amygdala i nogle, men ikke alle emotioner, kan endda observeres på ikke-bevidst niveau, sådan som det er vist af Whalen et. al. i eksperimenter med funktionelle hjerneskanningsteknikker.¹¹ Desuden står det klart, at kortikale strukturer er nødvendige for processeringen af frygt - f.eks. de højre somatosensoriske kortikale områder - men disse strukturer er ikke nødvendige for processeringen af primitive emotioner såsom glæde.¹² Igangværende skanningsstudier i vort laboratorium viser, at der er forskellige afgørende områder både i og uden for det limbiske system, som er relaterede til distinkte emotioner.

4. Emotioner og rationalitet

Emotioner er det mest komplekse udtryk for homøostatiske reguleringsystemer. Emotionernes funktion har til formål at tjene overlevelsen selv i organismer uden bevidsthed. Emotioner virker i forbindelse med tilnærmelse eller aversion, begær eller tilbageskrækning. Emotioner hjælper subjektorganismen med at undgå rovdyr eller skræmme dem væk, eller ved at lede organismen til føde og sex. Som sådan er emotioner ofte operative som en underliggende mekanisme i forbindelse med beslutninger, der tages uden besværet med at ræsonnere, dvs. uden bevidste overvejelser over fakta, valgmuligheder, konsekvenser og logiske regler. Men emotioner spiller desuden andre

roller i bevidste og vidende organismer som vores egen. I menneskelige organismer kan den bestemte proces, hvorunder noget erfares, forbinde emotioner med alle mulige former for fakta (f.eks. de fakta, der udgør præmisserne for en situation, de muligheder man mener kan løse problemerne i en given situation, og, måske allervigtigst, både de umiddelbare og fremtidige konsekvenserne ved at vælge en bestemt mulighed). Forbindelserne mellem emotioner og fakta forbliver i hukommelsen på en sådan måde, at når man i en sammenlignelig situation bevidst overvejer visse fakta, så kan den forbundne emotion eller en del af den genaktiveres. Denne genkaldelse tillader emotioner at have kvalificerende effekter. Det kan enten ske i forbindelse med et bevidst signal, f.eks. en "følelse i maven", eller som en ikke-bevidst tilbøjelighed eller begge dele. I begge typer handlinger spiller emotionerne og det maskineri, der understøtter dem en vigtig regulerende rolle i organismens liv. Denne, emotionernes højere-ordens rolle, er stadig forbundet med overlevelsesbehov, omend mindre åbenlyst. Men det bør bemærkes, at når det basale behov for overlevelse er opfyldt, så påvirkes livskvaliteten af emotionerne, som har indflydelse på tænkningen, ligesom de også kan være behjælpelige i de kreative processer, der kendetegner den menneskelige bevidsthed.

Oversat af
Lars Andreassen & Mikkel Wallentin

Noter

¹ Oversat fra "Emotion in the perspective of an integrated nervous system." In. *Brain Research Reviews* 26 (1998) 83 - 86.

² G. Edelman, *Neural Darwinism*, Basic Books. New York, 1987. Og G. Edelman, *Bright Air, Brilliant Fire*, Basic Books. New York, 1992.

³ A. R. Damasio, D. Tranel, H. Damasio. "Somatic markers and the guidance of behavior: Theory and preliminary testing." in. H.S. Levin, H. M. Eisenberg, A. L. Benton (Eds.) *Frontal Lobe Function and Dysfunction*. Oxford University Press. New York, 1991, pp. 217 - 229. Og A. R. Damasio, *Descartes' Error, Emotion, Reason, and the Human Brain*. Grosset/ Putnam. New York, 1994. (Dansk oversættelse *Descartes' fejltagelse, følelse, fornuft og den menneskelige hjerne*. Hans Reitzel. 2001).

⁴ K. Goldstein, *Aufbau des Organismus*. Berlin, 1933.

⁵ P. Weiss, *Principles of Development*. Holt. New York, 1939.

⁶ [Damasio mener, at repræsentationer i hjernen af emotionelle tilstande i kroppen kan lagres på en sådan måde, at hjernen senere kan aktivere disse direkte i kropssensoriske mønstre, som så kontrolleres af andre hjerneområder, uden at selve kroppen har undergået den kemiske forandring, der betegner den emotionelle tilstand. Det er denne mekanisme der betegnes med termen "som-om-krops-sløjfe" (as-if-body-loop). Jf. *Descartes' Error*. Op.cit. O.a.]

⁷ [Telencephalon betegner højre og venstre hemisfære. O.a.]

⁸ [Ventral, medial og orbital er relative retningsbetegnelser. Ventral (bugstillet) betegner i denne sammenhæng de nedre områder af præfrontal cortex, og medial følger de områder, der ligger mod den dybe fure, der adskiller de to hjernehalvdele. Orbital, området omkring øjnene. O.a.]

⁹ J. LeDoux, *The Emotional Brain: the Mysterious Underpinnings of Emotional Life*. Simon and Schuster. New York, 1996. Og M. Davis, "The role of the amygdala in conditioned fear." in. J. P. Aggleton (Ed.) *The amygdala: Neurobiological Aspects of Emotion, Memory, and Mental Dysfunction*. Wiley-Liss. New York, 1992.

¹⁰ R. Adolphs, D. Tranel, A. R. Damasio, "Impaired recognition of emotion in facial expressions following bilateral damage to the human amygdala." in. *Nature* 327 (1994) 669 - 672. Og R. Adolphs, D. Tranel, H. Damasio, A. R. Damasio, "Fear and the human amygdala." in. *J. Neurosci.* 15 (1995) 5879 - 5891.

¹¹ P. Whalen et al., "Masked presentations of emo-

tional facial expressions activate the amygdala without explicit knowledge." *J. Neurosci.* 18 (1): (1998) 411 - 418.

¹² R. Adolphs, H. Damasio, D. Tranel, A. R. Damasio, "Cortical systems for the recognition of emotions in facial expressions." in. *J. Neurosci.* 16 (1996) 7678 - 7687.

SLAGMARK

tidsskrift for idéhistorie

Slagmark nr. 33: Quentin Skinner og intellektuel historie.

af **Christoffer Karoff**

Redaktionen på *Slagmark* spytter for tiden nye numre ud med en ret høj frekvens, derfor har der denne gang været to numre at anmelde. *Slagmark* nr. 33 bærer titlen *Quentin Skinner og den intellektuelle historie*, og det er en kende ironisk, at netop *Slagmark* nu er begyndt at skrive om personer i stedet for ideer, når det nu er et tidsskrift for idéhistorie. Men selv om man måske på denne måde kan spore en vis forvirring, i hvert fald på titlerne, ændrer det ikke ved, at dette nummer af *Slagmark* er et gennemarbejdet nummer, også taget den høje udgivelsesrate in mente.

Quentin Skinner, der er professor ved Cambridge Universitet var i august 2002 gæst ved den 11. fællesnordiske konference for idé- og videnskabshistorie, som blev afholdt i Gentofte. Temaet for denne konference var *Writing Intellectual History – Historiography and the History of Ideas*, og det er også dette tema *Slagmark* behandler med Skinner som indgangsvinkel.

Skinner ønsker at præsentere en tekstlæsning, der afdækker en teksts kontekst for derigennem at fastslå hvilke ideologier, der ligger til grund for den pågældende tekst. Derfor vil Skinner i sit studie af de politiske ideers historie, ikke hovedsaglig, og slet ikke kun, forlige sig på en kanon af klassiske tekster, der ofte har haft en længere virkningshistorie bag sig, hvorved deres oprindelige kontekst er blevet sløret. Skinner vil dykke ned i det historiske arkiv af mindre tekster, for på den måde at afdække

hvilke ideologiske strømninger, der gjorde sig gældende i teksternes samtid. Skinner vil vedblive at beskæftige sig historisk-empirisk med sine problematikker også selvom det kan lede den intellektuelle historie over i dårlig empirisme, ved at indgå i en så tæt forbindelse med realhistorien. Skinner vil fastholde den intellektuelle histories berettigelse som forskningsperspektiv ved at vedblive at stille spørgsmål til den praktiske nytte af det historiske arbejde.

Det nye redskab som Skinner tager i brug på sin jagt efter den praktiske nytte i de historiske tekster, er en undersøgelse af, hvordan en forfatter har forsøgt at legitimere de nye ideologier, som han har ønsket, at teksten skulle præsentere. Dvs. en undersøgelse af, hvilke retoriske legitimeringsstrategier forfatteren har betjent sig af. På denne måde mener Skinner, at han for det første afdækker, hvad der har været legitimt i tekstens samtid, altså hvilken ideologisk kontekst teksten skriver sig ind i, og for det andet afdækker, hvad det er for nye ideer teksten, har villet bibringe sin samtid. Hvilket ikke er det samme som, hvilke nye ideer teksten kan bibringe os. Her betjener Skinner sig af den sprogfilosofi, der kommer til udtryk hos bl.a. Wittgenstein, Austin og Searle og som tilskrives den lingvistiske aktivitet flere dimensioner, bl.a. at forfatteren formulerede sætninger, der var sande, begribelige og meningsfyldte, og forfatteren med teksten udtrykte en handling med en bestemt hensigt. Disse dimensioner finder sammen i Austins begreb om en *talehandling*. Det Skinner vil opnå ved at bruge denne sprogfilosofis begreb om talehandling, er at føre aktøren sammen med sin historiske kontekst.

Netop spørgsmålet om intellektuel histories berettigelse i almindelighed og ide-

histories berettigelse i særdeleshed tages op i de tre kommentarer fra konferencen, som *Slagmark* har valgt at publicere, nemlig: **Thomas Kroghs** *Quentin Skinner og problemer i at skrive den politiske historie*, **Hans-Jørgen Schanzs** *Intellektuel historie som genre og disciplin* og **Victoria Höögs** *Historiens tvetydighed: Quentin Skinner og problematiseringen af traditionen*.

Thomas Krogh diskuterer muligheder for at afgøre, hvornår en tekst transcenderer sin kontekst, dvs. hvornår en tekst præsenterer en ny ideologi, eller et nyt paradigme ud fra pointen om, at den intellektuelle histories funktion lige så meget er at udpege brud og diskontinuiteter som at søge efter kontinuitet. **Hans-Jørgen Schanz** indleder med at gennemgå Idé-histories egen (virknings)historie for at afdække, hvor vi står i dag, hvor filosofien ikke længere ønsker at filosofere, og historiografien kun hævder sig selv som realhistorie, da den ikke længere vil være et spekulativt element bekendt. Konklusionen synes at være, at idehistorie i dag har to muligheder. Enten erkender idehistorie sit slægtskab med den spekulative historiefilosofi, og må dermed stå for skud for de samme anklager som den spekulative historiefilosofi, eller også fornægter idehistorie et sådan slægtskab og mister målet. I forlængelse heraf stiller Schanz det retoriske spørgsmål: Hvorfor er idehistorie umulig, når den er virkelig?

Victoria Höög analyserer den intellektuelle historie som det ståsted mellem diskursanalyse og hermeneutik, som store dele af den skandinaviske idehistorie har benyttet sig af. På den ene side holder den intellektuelle historie fast i at analysere sproglige handlinger, der et eller andet sted er formuleret af et subjekt - en aktør, frem

for helt at negligere de sproglige handlinger som diskursanalysen gør, og på den anden side ønsker den intellektuelle historie ikke alene at fokusere på teksten, som det bliver gjort i den gadamerske hermeneutik. Subjektets rationalitet forankres ikke kun i en begrænset tekstanalyse, men i den omgivende kontekst. Den intellektuelle histories opgave bliver at rekonstruere konteksten i form af en sproglig scene, en opgave som udføres ved hjælp af rummets og tidens kategorier.

Udover de tre nævnte indlæg indeholder *Slagmark* nr. 33 en introduktion til Skinner af **Tore Eriksen** og **Peter Clemens**, en artikel af **Skinner** selv med titlen *Moralske principper og social forandring*, en artikel af en anden af personlighederne fra Cambridge-skolen **Anthony Pagdens**, en artikel af **Tore Frängsmyr**, samt et intermezzo om Ernst Jünger. Alle teksterne er veloplagt oversat til dansk.

SLAGMARK

tidsskrift for idéhistorie

Slagmark nr. 34: Ulrik Beck.

af **Ann-Kathrine Karoff**

Slagmark forår 2002 er lækkert, indbydende og stilfuldt. Det smagfulde ydre giver mig umiddelbart lyst til at stifte nærmere bekendtskab og fordybe mig i tidsskriftet.

Billedet på forsiden viser Becks Heimat, München, i skumringstimen. Den time, hvor mennesket tidligere genfandt sig selv efter udført dagsværk. Den rosa himmel og de røde tage med Alperne i baggrunden skaber en sfære af romantik og kærlighed. Hvad skal dette billede illustrere? Hvad har

det med Ulrik Beck at gøre? Er skumringstimen den tid, som det moderne menneske er flygtet eller forsvundet fra, og som det forsøger at erstatte med et forbrug, der senest er blevet politisk.

Psykologen, sociologen og filosofen Ulrik Beck, der er bedst kendt for værket *Risikosamfundet* (1986), er tema for *Slagmark* forår 2002. Tidsskriftet kommer omkring mange spændende facetter af Becks teorier. Hans tese om "det andet moderne" bliver belyst gennem diskussion af de tre temaer, individualisering, subpolitik og risikosamfund.

Tidsskriftets krølle er en omfattende bibliografi af **Allan Christiansen**. Et solidt værktøj for feinsmechere og opgaveskrivere til at danne sig et overblik over Becks produktion, og udviklingen i hans forfatterskab.

I artiklen *Individualisering i moderne samfund* behandler **Ulrik Beck** og **Elisabeth Beck-Gernsheim** individets fritsættelse i et globaliseret risikosamfund. Det nationalstatslige industrisamfund er ikke mere, traditionerne er tabt og normerne forsvundet. Mennesket rykket fra det lokale mod det globale, og fra det kollektive mod det individuelle. Mennesket er kommet i centrum og skal selvstændigt gestalte sit liv. Det skal træffe beslutning om prævention, vælge sin livsledsager og fungere som projektleder for dets egen fortælling. Mennesket eksisterer i 1. person ental og ikke længere som et stakkels subjekt.

Boris Holzer og **Mads P. Sørensen** behandler Becks begreb om subpolitik i artiklen *Politik i det reflektive moderne*. Det er interessen for den formelle politik, der er faldende. Subpolitik, er politik uden for de politiske institutioner, som kommer til udtryk i menneskers handlinger i hverda-

gen, som politiske forbrugere eller etiske investorer.

Klaus Rasborg behandler kritisk Becks begreb om risikosamfundet i artiklen *Den anden modernitet*. Risikosamfundet er en radikal forandring af industrisamfundet, men samtidig er Beck stadig tro mod oplysningsprojektet.

Ole Morsing diskuterer Beck og Baumans teorier i artiklen *Det andet moderne eller det postmoderne*. Postmodernisten Bauman har ikke samme tiltro til håbet og fremskridtet som Kant og den moderne oplysningsmand Beck. Morsing påpeger dog, at Becks tænker sig udover det moderne i sin teori om det andet moderne.

Denne teori præsenterer **Ulrik Beck** selv i artiklen *Overgangen fra det første til det andet moderne*, der er skrevet specielt til *Slagmark*, og som bliver tidsskriftets juvel. Det andet moderne, en epoke der havde sin spæde begyndelse i midten af 1980'erne, er karakteriseret af opbrud efter den bipolære verdensordens sammenbrud. Politiken står over for sit endeligt. Magtfulde forandringer er i dag ikke dikteret af politiske mål - vesten er midt i de utilsigtede følgers revolution. Overgangen mellem det første og det andet moderne fuldender sig upolitisk, uden om det etablerede, det politiske og det offentlige. Det første moderne var kun halvt moderne, nu er alle blevet moderne.

Sort ser det ud, men Beck tilslutter sig alligevel Kants gamle forestilling om et verdensborgersamfund. **Mads P. Sørensens** interview med Beck er et glimrende billede af, hvor Beck er nu. *Slagmark* er et tidsskrift med fingeren på pulsen. Begrebet kosmopolitisme er igen aktuelt som i 1790'erne og som i 1890'erne. Medborger-

samfundet kan sikre kontinuiteten. Mennesket kan vælge at dyrke de varme fællesskaber og tage kurser i aktivt medborgerskab. Håbet er en transformering af nationalstaten til en kosmopolitisk stat, hvor individualiseringen begrænses af fællesskaberne. I artiklen *Folkehøjskolen til debat* debatterer **Jørgen Carlsen** og **Hans Hauge** dette emne gennem en utraditionel netdebat ledet af **Henrik Borup Nielsen**.

Hauge beskriver processen som: Det partikulære har sejret over det universelle. Adorno har sejret. Men det universelle har også sejret. Globaliseringen bliver identisk med individualiseringen. Hvis mennesket skal videre, skal det skabe sine egne fællesskaber. Dannelsens udgangspunkt er: Jeg er mig. Det klassiske objekt er blevet reduceret til et produkt, der kan forbruges.

Hauge ser den globaliserede og individualiserede virkelighed i øjnene og kommer med en kantiansk løsning. Mennesket står hjælpeløst uforpligtet i en postnational virkelighed. – Vi kan ikke blot elske det forskellige. Vejen mod kosmopolitisk verdensborgerskab går gennem dannelse og forståelse for bl.a. det multikulturelle. Carlsen insisterer på, at vores kærlighed er rettet mod det, vi kender. Udfordringen består i at skabe samhørighed med det fremmede. Hvis ikke vi formår dette, venter der os *en umoralsk verden* uden følelser og lidenskab. Kant udtrykte det klart: Da jorden er en kugle, må vi affinde os med naboskab.

Med *Slagmark* forår 2002 står det klart, at vores verdslige stræben bygges på principperne om demokrati og et frit marked. At det vestlige menneske primært er forbruger, er en velkendt sandhed, som psykologen Erik Fromm behandlede allerede i 1950'erne midt i det første moderne.

Allerede da var der mangel på kærlighed, mangel på plads til at være menneske. Som forbruger nedsvælger vi film, bøger og foredrag på linje med modetøj, franske oste og cigaretter. Beck begrebsliggør for alvor dette fænomen: Politikken: Demokratiet og det frie marked er rykket ind i vores intimsfære. Gennem vores intime forbrug af produkter former vi vores ”mening” til politiske holdninger. Mennesket har fundet en ny kanal til at gøre dets mening gældende og til at udøve politisk indflydelse og opnå magt. ”At være” er blevet erstattet af ”jeg forbruger”. Vores kærlighed rettes mod demokratiet og markedet. Mennesket søger nu politisk indflydelse gennem sin inderste kerne, - det har gjort sig til en vare.

Hvis tesen i *Slagmark* forår 2002 skal udtrykkes i en oneliner, vil den lyde: Kærligheden må ikke negligeres i det moderne samfund, for mennesket har brug for varme fællesskaber.

No Body, Never Mind

“Naturen synes ikke alene at have bygget rationalitetens instrument oven på instrumentet for den biologiske regulering, men også ud fra det og sammen med det. [...] Organismen har nogle grunde, som fornuften må benytte sig af.”

Antonio R. Damasio. *Descartes' fejltagelse. Følelse, fornuft og den menneskelige hjerne*. Overs. fra Amerikansk af Bjørn Nake. Hans Reitzels Forlag. 2001. 321 s. 325 kr.

af Lars Andreassen

Antonio Damasio er professor ved og leder af instituttet for neurologi ved det medicinske fakultet på universitetet i Iowa. Han er en af de førende forskere inden for neurologisk betingede forstyrrelser af mentale processer. Desuden har han publiceret en lang række artikler angående sprogets, synets og hukommelsens neurobiologiske grundlag. Måske en del læsere allerede har stiftet bekendtskab med Damasio og hypotesen om “somatiske markører” gennem Lise Ehlers meget omtalte og populære bog, *De gådefulde frontallapper*, eller Anders Gades *Hjerneprocesser*. Hvis ikke, er der med forlaget Hans Reitzels oversættelse og udgivelse af *Descartes' Error* fra 1994 ingen undskyldning for ikke at gøre det nu.

Der er sikkert flere, der har hørt om Phineas Gage, hvis kranie ved en arbejdsulykke i 1848 gennemboredes af en 110 cm. lang, 3 cm. tyk og 6 kg. tung jernstang. Han overlevede (mirakuløst) og blev erklæret ‘helbredt’ efter bare to måneder. Men Gage blev dog aldrig sig selv igen, og efter ulykken formede hans liv sig som en social deroute. Damasio tager udgangspunkt i denne historiske hændelse, men

selve baggrundsmaterialet for den hypotese han fremsætter, udgøres af hans eget materiale. En patient, Elliot med symptomer som Gage, som Damasio gennem flere år selv har undersøgt, er gennemgående i bogen. Han støtter sig desuden til undersøgelserne af tolv andre frontallappatienter, og inddrager behørigt en række andre spektakulære hjerneskader, som tjener til at underbygge hypotesen.

Bogen begynder med en gennemgang af hele problemfeltet via historierne om Gage og Elliot, samt en mængde andre data fra forskellige former for hjerneskader og deres mentale, bevidstheds- og følelsesmæssige implikationer, samtidig med at vi får et interessant indblik i hjerneforskningens tidlige historie. Derefter indføres læseren i organismens neuro-fysiologiske grundlag, og de hjernestrukturer og funktioner, der danner udgangspunktet og grundlaget for bogens hypotese, som opstilles i slutningen af anden del. Tredie del er historien om testen af denne hypotese.

Det lyder måske kedeligt, men det er det ikke. Damasio fremstiller sin viden klart, i en behagelig varieret prosa, med mange velkomne og vedkommende anekdoter. Og, hvilket man ikke skal glemme, så handler det om dele af menneskesindets konstitution, som i sig selv er afsindig spændende, og som enhver, med sin blotte menneskelighed, kan leve sig ind i.

Gage bibeholdt tilsyneladende sine intellektuelle evner, dvs. sproget og hukommelsen, han kunne ræsonnere, også de motoriske evner, ja selv finmotorikken var intakt. Men, som hans læge, Dr. Harlow efterfølgende konstaterede, så var hans intellektuelle evner alligevel svækket på en eller anden måde. Set i lyset af, at hverken forståelsen

eller sproget havde taget skade, er dette en interessant bemærkning. Hidtil havde hjerneskader vist, at hjernen var grundlag for sprog, perception og motoriske funktioner, men Gages tilfælde pegede også i en anden retning. Efter ulykken var han ikke længere i stand til at begå sig i sociale sammenhænge, han blev grov, kunne ikke holde på et arbejde, og hans beslutninger var konsekvent til skade for ham selv. Som Dr. Harlow dengang udtrykte det, så var balancen mellem hans intellekt og dyriske tilbøjeligheder forrykket. Kort sagt, hans evne til at tage beslutninger var beskadiget. Det man kan kalde den "personlige karakter", er *dissocieret* fra andre kognitive egenskaber hos den slags patienter.

En lang række tilfælde antyder, at værdisystemet er intakt. Patienterne afviger ikke fra normale personer, når der skal skelnes mellem godt og dårligt i ræsonnementer, alligevel er de ikke i stand til at drage fordel af denne viden. Det tyder med andre ord på, at den hjerneskadede ikke er i stand til at opfatte sammenhængen mellem grundlæggende (neurobiologisk baserede) værdisæt og en konkret situation. Erfaringer spiller således ingen rolle i deres beslutningsprocesser (31). Gages *formuft* ("evnen til at tænke og drage slutninger på en metodisk, logisk måde") var intakt, men hans *rationalitet*, som Damasio definerer som en *kvalitet* "ved tænkning og adfærd, der er resultatet af, at fornuften tilpasses en personlig og social sammenhæng", var altså beskadiget. (citerne stammer fra p. 279).

På det tidspunkt, i 1848, var man ikke tilbøjelig til at forestille sig, at de mentale evner kunne have et fysisk korrelat. Kun frenologien, hvis fader Franz Joseph Gall erklærede, at hjernen var "åndens organ",

var på det tidspunkt på rette spor. Det giver Damasio anledning til et kortfattet rids af frenologiens tidlige historie. Vi får at vide, at det var Gall, der foreslog, at hjernen består af forskellige anatomisk opdeltede og specialiserede centre - en opfattelse der i dag er en kendsgerning, og, som det vil fremgå, en meget afgørende kendsgerning. Frenologien tog til gengæld fejl, når den hævdede, at hver af disse centre også var funktionelt isolerede og kun underlejtede en specifik kognitiv egenskab. I dag betragtes hjernen som et system af systemer, der ganske vist hver især er specialiserede, men interagerer, og hver især bidrager til flere forskellige kognitive funktioner. Frenologien tog også fejl når den hævdede, at hjernens centre udførte deres opgaver i overensstemmelse med deres størrelse, en idé, der gav anledning til den forestilling, der med rette bidrog til disciplinens forkættelse, at man kunne måle folks egenskaber på kraniet.

En frenolog konstaterede ikke desto mindre i 1882, at Gage var blevet skadet i områderne omkring "menneskekærlighed" og den forreste del af "ærbødighed" - en pudsig, men ganske træffende diagnose. Gages mistede, som Damasio skriver, "noget unikt menneskeligt, evnen til at planlægge sin fremtid som socialt væsen." (38). Hvad var det, der skete med Gage, som følge af hjerneskaden? Det er det spørgsmål, Damasio forsøger at besvare i bogen.

Ved en rekonstruktion af Gages hjerne, muliggjort ved moderne teknologi, konstaterede man, at det ventromediale præfrontale kortikale område, som man mener, er afgørende for normale beslutningsprocesser, var beskadiget. De samme skader havde Elliot, pådraget sig i forbindelse med bortoperationen af en svulst i hjernen. Han bevarede ligeledes sine intellektuelle evner

intakte. Han klarede samtlige tests, han blev udsat for lige så godt eller bedre end normale. Han klarede også dem, som patienter med frontallapskader normalt ikke klarer. Men alligevel kunne han ikke fungere i den virkelige verden. Hans liv tog på alle områder, arbejdsmæssigt, økonomisk, familiemæssigt samme kurs som Gages (og Marie Grubbes, som Ehlers mener, kan have været skadet på frontallapperne).

Når nu alle disse fornuftsegenskaber, der kendetegner normalt fungerende personer og deres ræsonnementer, var intakte hos Elliot, hvad kunne så være galt? Man havde oplevet samme dissociation hos andre patienter, men ikke i samme grad. Der var altså ingen af de gamle tests, der kunne forklare Elliots problemer. Nye tests måtte udvikles og Damasio var nødt til at ændre sin forestilling om, hvad det vil sige at tænke og tage beslutninger, og han måtte ændre fokus: Kan det være, at beslutning og tænkning angående det personlige og sociale adskiller sig fra tænkning i forhold til rum, tal, objekter og ord? Han rettede efterfølgende opmærksomheden mod de emotionelle aspekter i vor adfærd og deres fysiologiske korrelater i menneskeorganismen. Med andre ord sætter han sig for at undersøge, om den basale kropslige regulering, kroppens kemiske ændringer, samt følelser bygger "bro" mellem rationelle og ikke-rationelle beslutninger?

Frygt, vrede, sorg, glæde, overraskelse er nogle af de tilstande, der betegnes som emotioner, de medfører og udtrykker alle umiddelbare tilstandsændringer i kroppens kemiske profil, en profil der kontinuerligt repræsenteres i bestemte hjernestrukturer. De opstår og ændres løbende hver eneste gang, vi fysisk interagerer med et objekt eller blot mentalt ihukommer et. Dvs. de

udtrykker både medfødte dispositioner (primære emotioner) og helt personlige dispositioner (sekundære emotioner), som følge af det enkelte individs erfaringer i forhold til sine omgivelser. Næste trin er så *følelsen af emotionen*, den basale erkendelse af forbindelsen mellem en kropslig tilstand og det, der afstedkom denne tilstandsændring. Uden at det er nødvendigt med følelsen af emotionen, giver de således organismen en helt basal mulighed for at "overveje" og "planlægge" handlinger over for et givet objekt i en given situation. Det Damasio kalder sekundære emotioner, er resultatet af bevidstprocesser, der ubevidst signalerer til de kropsregulerende hjernestrukturer, og derved fremkalder en emotionel profil, mage til den, der normalt ville knytte sig til det samme objekt. Damasio skelner skarpt mellem emotion og følelse. Forholdet mellem dem er klart beskrevet i bogen, men det er et aspekt, han fuldstændiggør i sin bog fra 1999, *The Feeling of What Happens*, hvori han forsøger at relatere sine studier til spørgsmålet om bevidsthed - det at føle, hvad der sker.

Elliot er forstyrret i den sekundære emotionelle proces. Han responderer ikke emotionelt på de mentale repræsentationer, han har i en given situation. Men kan det nu være så slemt? Hvad skal denne emotionelle respons gøre godt for, når nu han er i stand til at ræsonnere som ethvert andet menneske, og i nogle tilfælde bedre? Kan han ikke bare handle ud fra sådanne ræsonnementer? Nej, det kan han, og andre frontallappatienter, ikke evner, er netop at tage en beslutning, og endelig en beslutning, der er befordrende for deres videre velbefindende. Tilsyneladende er der altså områder i hjernen, hvis aktivitet er nødvendig for at fornemme, hvad der er godt for en selv,

og handle ud fra denne intuitive fornemelse. Disse områder berører overlevelses-evnen direkte - også for moderne mennesker. Men Damasio's undersøgelser tyder på, at overlevelsesinstinktet fungerer langt mere subtilt hos moderne mennesker og også spiller en rolle i sociale sammenhænge. Man kan også tænke på trafikale situationer eller diverse sportsgrene for at indse nødvendigheden af andre egenskaber, end de rent intellektuelle, for at begå sig.

Hypotesen er altså, at det er nødvendigt i forbindelse med langsigtede beslutninger, at der er en forbindelse mellem kroppens emotionelle tilstand og de mentale repræsentationer. Denne sammenhæng etableres ifølge Damasio af en "somatisk markør" (af soma, som betyder krop på græsk). Testen af hypotesen går altså ud på at bevise, eller sandsynliggøre at "somatiske markører" er aktive i beslutningsprocesser hos normale personer, men ikke hos frontallappatienter, og at dette invaliderer dem.

Somatiske markører fremkaldes af sekundære emotioner, dvs. af en persons emotionelle *forhold* til diverse kategorier af hændelser og objekter. Somatiske markører er ikke beslutningsprocesser, de fungerer ifølge hypotesen som en selektionsmekanisme, der fremhæver (markerer) valgmuligheder, og, så at sige, skyder genvej mellem værdisystemet (se nedenfor) og fornuftens uendelige kalkulerende lønsomhedsanalyser, der principielt kan inddrage enhver tænkelig omstændighed, og derfor måske aldrig ville nå til ende, hvis ikke det lige var for et hint fra en somatisk markør; en gennem erfaringen erhvervet og kropsligt, emotionelt indlejret præference. Det kendetegner netop frontallappatienter, at de, hvis ikke de forstyrres af noget, aldrig bliver

færdige med selv et så simpelt ræsonnement, som det at vælge mellem to datoer.

Det kommer næppe som nogen overraskelse, at det neuronale grundlag for den somatiske markørmekanisme er at finde i de præfrontale kortikale områder (hvor netop Gage og Elliot var skadede), hvor de for en stor dels vedkommende er sammenfaldende med områderne for sekundære emotioner. De præfrontale kortikale områder modtager signaler fra samtlige sensoriske områder, hvor "tankebilleder" dannes. De modtager også signaler fra de områder i hjernen, der regulerer og overvåger kropstilstande. Foruden at modtage disse signaler, er de involveret i kategorisering af diverse situationer, som organismen har befundet sig i, hvilket betyder at det "... præfrontale netværk etablerer dispositionelle repræsentationer af bestemte kombinationer af ting og hændelser i ens individuelle erfaring alt efter den personlige relevans, disse ting og hændelser har." (197). Somatiske tilstande er altså involveret i selve valoriseringen af objekter og begivenheder. Netop kroppens umiddelbare værdisætning, i forbindelse med kategorisering og indlæring, finder Damasio er en i reglen overset og underkendt faktor. Og her tales der vel at mærke ikke om politiske eller religiøse værdier, men om værdier i relation til de ældste dele af hjernen, det homøostatiske og limbiske system, der regulerer de basale kropslige funktioner i henseende til parring, sult, frygt osv. - emotionerne. Disse er de afgørende træk ved hypotesen, men somatiske markører involverer meget mere.

I bogens tredje del berettes der om de tests, man foranstaltede på Damasio's center for at be- eller afkræfte hypotesen. I første omgang bekræftede man, ved at måle hudens galva-

niske respons, at kroppen hos disse patienter rent faktisk kan respondere emotionelt, fx på en pludselig lyd. Men når disse mennesker konfronteres med særligt urovækkende billeder ved de, at de ikke føler, som de ville have gjort før deres skade indtraf, og som de ifølge sociale konventioner burde føle. Der er besynderligt nok heller ingen galvanisk respons i sådanne tilfælde - kurven er flad. De er følelsesmæssigt "neutrale", som Damasio skriver, og neutralitet kan tilsyneladende ikke træffe beslutninger. Man kan altså være nok så fornuftig, og vide en masse ting, det hjælper bare ikke til at tage en beslutning, hvis ikke man har en "somatisk markør", der kan hjælpe en til at udpege relevante handlingsmuligheder i en given situation. Desuden viser forsøg, at kontrolpersoner allerede ved forventningen om noget forestående, reagerer med udsondringer, hvilket antyder, at de benytter erfaringer i beslutningsprocessen. Denne egenskab mangler hos frontallappatienterne.

Damasio er blevet kritiseret for at vægte det somatiske for meget, på bekostning af (rene) cerebrale mekanismer. Men, skal det understreges, Damasio er ikke "new age" guru, der er kun profane mysterier i bogen, ingen transcendentale magter eller mirakler. Det er heller ikke sådan, at emotioner og følelser er de gode, og fornuften den onde. Der er tale om egenskaber, der alle er med til at konstituere et normalt fungerende menneske, og somatiske markører er ingen garanti for rigtige beslutninger. Det står måske mere klart, når det fortæles, at de fleste, inklusive læger, vælger en behandling, når de får at vide, at overlevelseschancerne er 90%, men er langt mere tilbøjelige til at sige fra, hvis det formuleres på den måde, at 10 % ikke overlever. De fleste foretrækker også at køre bil, skønt

det statistisk set er mere sikkert at være på vingerne. Damasio foreslår, at den slags beslutninger netop vedrører vores emotionelle forhold til flystyrt, som er meget dramatiske: mange omkommer på een gang, og der er stort set aldrig overlevende. Der er derimod mange, der overlever trafikuheld. I alt er der bare flere der dør i bilen. Mennesket er en underfundig størrelse og hjernen ikke mindst.

Der er som sagt tale om subtile, men dog sandsynlige forbindelser mellem kroppen, hjernen og bevidstheden, hvor kropslige mekanismer indgår som referenceramme for beslutningstagning. Damasio understreger flere steder, at han først og fremmest mener, at somatiske markører spiller en rolle i det sociale domæne. Imidlertid mener han, at markører under individets opvækst og øgede erfaring kan symboliseres i neuronale kredsløb, således at kropslige tilstande kan repræsenteres i hjernens strukturer uden om en egentlig kropslig reaktion.

Bogen er fremragende, den er spækket med viden, man aldrig i livet ville have en chance for at opnå ved introspektion, men som ikke desto mindre er relevant for enhver seriøs og nutidig diskussion af betydningsdannelse og bevidsthed. Desuden er den, som nævnt, mere end velskrevet og tekniske termer benyttes kun i det omfang, det skønnes nødvendigt og på en måde, så man føler, at man løftes til indsigt i et fremmed fagområde, og ikke mindst basal hjerneanatomie. I det hele taget, må det fremhæves, at Damasio er et godt eksempel på, hvorledes man klart definerer sin brug af ord og begreber.

Bogen kan varmt anbefales. Faktisk har jeg lyst til at bruge ordet nødvendig:

Bogen er nødvendig læsning for enhver, der interesserer sig for mennesker og menneskets mentale indretning, dets ånd, samt de artefakter mennesket afstedkommer, og som ikke er tilfredse med religiøse, dogmatiske og dårligt eller slet ikke underbyggede idéer om, hvorledes det hænger sammen. Kort sagt, hvis man vil vide mere om menneskets konstitution, må man gå til neurobiologien, det er her, det sker for øjeblikket. Og *Descartes' fejltagelse* er et godt sted at begynde.

Det betyder ikke, at der svar på alt, hverken i Damasio's bog, eller i neurobiologien som hele. Der er tale om en del etablerede kendsgerninger, og forskellige fortolkninger af kendsgerninger, om hypoteser og igangværende og fremtidig forskning. Selv er Damasio skeptisk med hensyn til det definitive ved videnskaben, og betragter selv meget af forskningen som tilnærmelser, der afløser hinanden, men mange problemer vil kunne løses, så der er stadig mange og vigtige erkendelser i vente. Iøvrigt, hvad Damasio mere præcist mener var Descartes' fejltagelse, det må De selv læse Dem til.

Kritik af den økonomiske fornuft er et tværfagligt anliggende udsprunget af den fælles anfægtelse, at økonomi er (blevet) for vigtig til at overlade til økonomer. Bogen ønsker at udøve en kritik af den økonomiske fornuft for at undersøge og analysere den og se, hvor 'fornuftig' den så er. Men også en kritik i kantiansk forstand: at analysere dens mulighedsbetingelser og begrænsninger.

Carsten Fenger-Grøn og Jens Erik Kristensen (red.) *Kritik af den økonomiske fornuft*. Hans Reitzels Forlag. 2001. 294 sider. Kr. 225.

af Søren Axelsen

Historiske selvfølgeligheder kan siges at være historiske problematiseringsformer, der både har glempt, at de er historiske og problematiseringsformer. Problemet med disse selvfølgeligheder er, at de er blevet så selvfølgelige, at de er svære at få øje på. Idéhistorikerne **Carsten Fenger-Grøn** og **Jens Erik Kristensen** (red.) har sammen med otte andre akademikere givet sig i kast med det prisværdige projekt at sætte kritisk fokus på den økonomiske fornufts nutidige selvfølgelighed. For at gøre den synlig, kunne man sige. Det umiddelbart synlige og håndgribelige resultat er antologien *Kritik af den økonomiske fornuft*, der udkom på Hans Reitzels Forlag sidste år.

Bogen sigter mod en bredere offentlighed og kaster sig dermed ud i den svære balancegang mellem faglighed og formidling. Den er forsynet med et solidt og oplysende forord skrevet af redaktørerne selv. Den konkrete hændelse, der var den umiddelbare anfægtelse bag antologien, var da den økonomiske fornuft, personificeret i den daværende økonomiske vismand Nina

Smith, ud fra nogle beregninger kunne diktere den 'nødvendige politik'. Dette kan ses som et symptom på, at den økonomiske fornuft i dag truer med at blive den eneste gyldige reference for det politiske; den truer med at blive politikens (eneste) sandhedsregime. En oplysende anekdote i den sammenhæng er, at da 'Det Økonomiske Råd' blev oprettet i 1962, blev betegnelsen 'de økonomiske vismænd' opfundet af sarkastiske medier som en ironisk kommentar. Men i dag er luften gået af vitsen, og få institutioner nyder så stor respekt i det danske folke- og medielandskab.

En tilsvarende tendens kan spores inden for de samfundsvidenskabelige studier, hvor økonomien i dag tenderer mod at blive en overvidenskab, og hvor den neoklassiske økonomiske teoris grundantagelser om metodologisk individualisme og mennesket som en rationel og egennytteoptimerende aktør i dag nærmest fremstår som en neutral beskrivelsesramme. **Fenger-Grøn** og **Kristensen** insisterer som et mod-svar til dette på, at den økonomiske teori ikke er 'neutral', men netop historisk og derfor til diskussion, ligesom de påpeger, at økonomien ikke kun er en teoretisk, men også en praktisk disciplin med betydning for samfundets og det sociale udformning: "... økonomi er som vidensform også en måde at sætte værdier og gøre vurderingsmåder gældende i samfundet" (20). En betragtning, der finder genlyd overalt i antologien; økonomi kan kun kunstigt adskilles fra politiske og moralske spørgsmål.

Jes Hesselbjerg nævner i sin artikel et helt konkret eksempel på denne dynamik mellem teori og praktisk handlen. Den neo-klassiske teori dannede grundlag for udarbejdelse af reglerne ved bankinstitutio-

nernes grundlæggelse. Kunden måtte ifølge reglerne leve op til teoriens forudsætninger, dvs. agere rationelt og kunne analysere nøgternt for at opnå lån. Hvilket kunderne derefter måtte lære at gøre. **Fenger-Grøn** og **Kristensen** forsøger på et mere overordnet niveau at forfølge denne dynamik ved at indkredse de idémæssige forskydninger, der følger af forsøget på at løse projekt 'modernisering af den offentlige sektor' ud fra neoliberale forskrifter om markedet, som den mest effektive fordele og administrator af goder. Denne modernisering – eller neoliberalisering – har ændret på de grundlæggende rationaler om, hvordan vi tænker vores rolle i samfundet: fra statsborgere og medborgere til brugere og kunder.

Efter indledningen følger otte artikler skrevet af biskop **Jan Lindhardt**, økonomerne **Niels Kærgaard**, **Jesper Jespersen**, **Jes Hesselbjerg** og **Karsten Laursen**, idéhistorikerne **Fenger-Grøn**, **Kristensen** og **Mads P. Sørensen** og politologerne **Erik Christensen** og **Anders Lundkvist**.

Jeg vil ikke forsøge at behandle hvert indlæg efter fortjeneste, men i stedet trække nogle af de gennemgående og overordnede problemstillinger frem, som behandles i bogen.

Lindhardts og Kærgaards vinkel er etisk. **Lindhardts** i en form, der mest minder om en kronik i en søndagsavis. Han forsøger at sammenligne middelalderlig relationsetik med en moderne individualiseret etik i en reduceret udgave af hans tese om, at de syv såkaldte dødssynder nu er blevet til dyder. Tesen fremstår imidlertid kun som et postulat, idet Lindhardt udvisker alle de nuancer og begrebshistoriske mellemregninger, som netop kunne have gjort analysen interessant. **Kærgaard** har derimod bevæget sig noget uden for sit

normale fagområde i et forsøg på at diskutere *Løgstrups etik og økonomernes morale*. Han tager sit afsæt i nogle analyser hos Løgstrup, hvor denne diskuterer samfundsmæssige og økonomiske spørgsmål, igen et stykke fra Løgstrups mere kendte anstrengelser omkring det etisk/religiøse. Kærgaard får fremstillet forskellige positioner omkring den økonomiske og etisk/filosofiske problemstilling, som man kunne kalde 'hvad er nytten af moralen, og hvor er moralen i nytten?'. Men han magter ikke for alvor at etablere fundamentet for en mere overordnet diskussion ud fra positionerne, og det hele løber lidt ud i sandet med en konstatering af, at det ikke er sikkert, at "Homo Oeconomicus vil være rar at have som nabo eller svigersøn." (86).

Laursen, som desværre døde for ikke længe siden, bidrager både med moralske og teoretiske refleksioner, og han demonstrerer overbevisende problemerne og farerne ved ikke at fastholde den økonomiske teori på dens moralske og politiske konsekvenser. Samtidig skriver han essayistisk, når det er godt, og hans overvejelser er tilgængelige også for folk uden for det økonomiske og filosofiske fagområde.

Adskillelige bidrag har til formål at problematisere de underliggende antagelser bag Homo Oeconomicus, der præger det neo-klassiske mainstream paradigme. **Hesselbjerg** er primært ude efter den neoklassiske teoris snævre og stilerede opfattelse af rationalitet. Desuden viser selve rationalitetsbegrebet sig at være en tvetydig størrelse, idet interessekonflikter oftest er indbygget i beslutningsprocesser. For hvem er hvilken beslutning rationel? For en udførlig demonstration af dette argument, kan man her med fordel stifte bekendtskab med eller gen-erindre sig Max Webers analyse af 'jordbrugets interesse' i *Magt og bureau-*

krati. **Fenger-Grøn** leverer en solid idé-historisk kritik af den nyere økonomiske teoris lemfældige omgang med sin teorihistorie og desuden en kritik af begrebet om 'nytte'. Udfra nyttebegrebet kritiserer han også teoriens forestilling om et autonomt, suverænt subjekt, og at den er blind for at systemet, økonomien, kan ses som det, der dialektisk er med til at fremkalde dette subjekt. Alene det, at homo oeconomicus er lovlydig, demonstrerer, at han er påvirket af sociale bestemmelser.

Også Roskilde-økonomen **Jesper Jespersen** går i kødet på den neo-klassiske økonomis forudsætninger. Her er det dog de mere tekniske forhold, der står for tur, nemlig det forhold at den neo-klassiske teori ikke har en egentlig makroøkonomi (samfundsøkonomi), men drager sine makroræsonnementer ved, banalt sagt, at "gange" eller forstørre mikroteorien op til også at gælde på samfundsplan. Hele nationaløkonomien betragtes som én virksomhed, der producerer BNP. I sig selv forekommer denne abstraktion temmelig uhyrlig, og den får også problemer med at forklare forskellige empiriske problemer, der må fejles væk som "paradokser". Teknisk set kaldes de fejltagelser, der kan opstå ved, at man når frem til et forkert samfundsmæssigt resultat ved at lægge enkeltindividets handlinger sammen, for *den atomistiske fejlslutning*. Jespersen plæderer tydeligvis for en revitalisering af den keynesianske makromodel i et forsøg på at overkomme disse teoretiske svagheder, og for igen at gøre et specifikt samfundsmæssigt blik på økonomien teoretisk legitimt.

Diskussionen af og indvendingerne mod den neoklassiske teori er alt sammen prisværdigt og en nødvendig del af videnskabelig praksis og refleksion. Men samtidig kan det også ses som en del af det pro-

blem, som egentlig skulle løses: at den økonomiske fornuft har sat sig tungt på den samfundsmæssige og administrative dagsorden. Forslagene går på justeringer – vigtige justeringer – men fastholder en 'optimeret' økonomisk fornuft med dirigentstok i hånden. På baggrund af den massive kritik savner man indlæg, der prøver at forklare hvorfor denne problematiske teoretiske model i den grad har kunnet blive til det altdominerende sandhedsregime indenfor samfundsvidenskaben og politikken.

Sørensen, Christensen og Lundkvist vælger som udgangspunkt for deres kritikker ikke de indre forudsætninger, men de "ekstermaliteter" (utilsigtede konsekvenser af det økonomiske spil som forurening og en ulige rigdomsfordeling), som de neoklassiske teorier kun i ringe grad tager højde for. **Lundkvist** diskuterer med udgangspunkt i økonomiens evne til at producere ulighed (både nationalt og globalt) de vestlige staters skisma mellem at sikre den private ejendomsret og frihed eller demokrati og lighed. De to passer ifølge Lundkvist ikke så godt sammen som gentagne politiske skåltaler lader forstå. En diskussion, der vækker allusioner til Carl Schmitts analyse af det parlamentariske demokrati. Schmitts tese er her ligeledes, at demokratiet og parlamentarismen idémæssigt er uforenelige størrelser. Nu Schmitt er bragt på banen kan en anden af hans teser fint supplere antologiens forfatteres gentagne fremhævnning af Adam Smiths uhyre luftige, men (måske derfor) tilsvarende populære begreb om 'den usynlige hånd', der sørgede for, at selvom individerne forfulgte deres egeninteresse, ville det samfundsmæssige resultat blive det mest optimale. Schmitt hævder at den liberale tænkning, dette gælder både økonomi og parlamentarisme, hviler på en metafysisk

model, der tilsiger, at der gennem fri konkurrence på et marked vil indfinde sig en balance, en ligevægtstilstand.

Sørensen og Christensen reflekterer over, hvilke paradigmemæssige forandringer på hhv. det politiske og det økonomiske område, der kan tænkes at følge af en helt overordnet samfundsmæssig forandring fra et industrisamfund til et risikosamfund (med Ulrich Becks begreber). **Sørensen** redegør for, hvordan nutidige sociologer, og her er det netop Beck, han tager i hånden, i de senere år har fokuseret på, hvordan grænserne mellem det offentlige og det private og det politiske og det økonomiske gradvist er blevet udvisket af sociologiske begreber som globaliseringen og overgangen til et risikosamfund. Sørensen forsøger ud fra Becks begreb om subpolitik at analysere *den politiske forbruger*.

Christensen tager afsæt i den amerikanske økonom Herman E. Daly, af hvem der på dansk bl.a. er udkommet *Det fælles bedste* (med J.B. Cobb, Jr.). Christensen taler med Daly for et paradigmeskift til en økologisk økonomi. Økonomi skal ikke være løsrevet fra andre livsområder, men skal indgå i en bæredygtigt og livsfremmende sammenhæng med disse. Eller kort: økonomien skal igen politiseres. Om Dalys begreber om 'cowboy'-økonomi og 'rummands'-økonomi er de rette til grundlæggende at ryste og erstatte det neoklassiske paradigme og dets nomenklatur finder i det mindste undertegnede mere tvivlsomt.

Kristensens bidrag er antologiens perle, der adskiller sig fra de andre både i analysestrategi og kvalitet. Til tider virker de andre indlæg som robåde, der forsøger at råbe en supertanker op og forklare, at der er nogle af forudsætningerne, der ikke holder. Men som bekendt skal der meget til at bevæge en supertanker som den økono-

miske fornuft, der har bredt sig ud over sine områder og sat sig grundigt på også den politiske diskurs, på forvaltningen og administrationen og den samfundsmæssige debat i almindelighed. Kristensen har sneget sig om bord på selve supertankeren og forsøger at analysere kommunikationen på supertankeren mellem maskinrummet og broen. Han har frem for de videnskabelige økonomiske teorier dykket ned i mængden i af managementteorier, der er kommet frem siden 70'erne med begreber som 'virksomhedskultur', 'etiske regnskaber', 'værdibaseret ledelse' og fra politisk hold begreber som 'virksomhedernes sociale ansvar'. Den traditionelle virksomhedsøkonomi har leget sig med sociale, etiske og terapeutiske rationaler, hvilket han analytisk forsøger at beskrive vha. den "tendensbeskrivende kategori *interpenetration*". Virksomhederne er i det moderne risikosamfund i langt højere grad end tidligere blevet nødt til at legitimere deres forretning og indtjening ved samtidig at postulere, at de er andet end "bare" forretning. Men er de nye økonomiske former udtryk for en begrænsning eller endog en selv begrænsning af den økonomiske fornuft? Kristensen: "... ret beset er der tale om en praktisk *totalisering* af økonomiske tænke- og handlingsformer, der ikke blot lader hånt om tidligere opdelinger, adskillelser og forskelle, men trods al snak om kultur, etik og værdier dybest set er homogeniserende og nivellerende" (245). "Det sociale ansvar" er ikke bredt nok til at bære røde tal på bundlinjen og hjælper ikke stort, hvis virksomheden går fallit. Hvilket ikke betyder, at der ikke kan være positive aspekter ved at tænke en virksomhed som et kulturelt fællesskab frem for at tænke i de gamle antagonismer arbejder vs. kapitalist.

En fare ved antologiformen er, at der kan opstå gentagelser undervejs. Dette er også tilfældet i *Kritik af den økonomiske fornuft*. Ligeledes er der ganske stor forskel på den analytiske kvalitet af indlæggene, men bortset fra gentagelserne supplerer de hinanden ganske godt, og man bliver bestemt klogere undervejs. Man kunne imidlertid godt efterlyse en mere distinkt sociologisk og kulturanalytisk optik på emnet, ligesom det ville være oplysende med en mere indgående analyse af alliancen mellem markedsøkonomi, demokrati og menneskeret-tigheder.

Antologiens formidlingsmæssige ambition om at være tilgængelig for et bredere publikum har til gengæld en mere tvivlsom status. Flere skribenter forsøger sig med en strategi, hvor tilgængeligheden tilsyneladende søges fremmet ved at kaste sig over nye fagfelter. Desværre går det ofte ud over præcisionen i begreberne og diagnosticeringen. Der er generelt en klar forskel i dybde og stringens til fordel for de indlæg, der er funderet mere solidt på en forskningsmæssig baggrund. Bogen løser således ikke den svære balance mellem faglighed og formidling, og strategien med at løse det ved at brede sig ud over sit fagområde lykkes i hvert fald ikke.

Kan andre dyr tænke?

Traditionelt opfattede kirken naturfilosofferne som en kende for videnskabelige, på den anden side betragtedes de af naturvidenskaberne som uvidenskabelige mystikere. Ny dansk antologi om betydningsdannelse antyder, at der kan være opbrud i disse historisk betingede opfattelser - at man påny eller på mere omfattende vis må inddrage og gentænke naturen og dens processer, når man diskuterer betydningsdannelsen.

Torkild Leo Thellefsen (red.) *Tegn og betydning. Betydningsdannelse i filosofisk, biologisk og semiotisk perspektiv*. Akademisk. 2001. 255 sider. 278 kr.

af Lars Andreassen

Nu er *Tegn og betydning* ikke en antologi om naturfilosofi. Alligevel kan spørgsmålet om en redefinition og revitalisering af naturfilosofien være relevant for sammenhængen. En af antologiens bidragsydere, Claus Emmeche, formulerede engang naturfilosofi som en tænkning, der på lovlig vis forsøger at tænke i større sammenhænge, bl.a. foranlediget af visse grundlagsproblemer inden for naturvidenskaben. (*Kritik* nr. 113, 1995). Fra humanioras side griber man, med rette, tilbage til tidligere tiders dannelsesidealer for at retfærdiggøre sin berettigelse, men måske ville det være mere fremadrettet og mindst lige så berettiget, om man samtidig søgte at nedbryde historiske skel og tænkte i større sammenhænge. For som Emmeche ligeledes skriver i omtalte artikel, så lader virkeligheden sig ikke opdele på samme måde som videnskaberne. De bedste og mest interessante artikler i nærværende antologi, går lige til benet i disse overlappende spørgsmål. Dvs. spørgsmål

som: hvad er liv, hvornår der ikke længere er tale om determinerede kausalforløb, hvornår betydning opstår, hvad den er, og hvad der adskiller menneskers kognitive evner fra andre dyrs?

Antologien kan anbefales fordi den indeholder en række stærke bidrag, der i deres diversitet former sig som henholdsvis præsentationer (Dinesen, Thellefsen, Brier), hypoteser (Stjernfelt, Emmeche, Hoffmeyer), analyser (Johansen, May, Øhrstrøm, Rasmussen) - og uden for kategori, Kirkebys besynderlige og anakronistiske bidrag. Dernæst kan den anbefales, fordi den viser, hvorledes det er muligt at overkomme diverse historisk kontingente skel mellem diverse vidensgrene ved hjælp af semiotisk terminologi. Og ikke mindst fordi den viser, at semiotik er en måde at gribe tingene an på og ikke noget man er, og at man i kraft af forholdsvis veldefinerede begreber og formel terminologi kan spænde virkelig bredt uden at miste fokus. Navnlig bidragene fra biologerne Emmeche og Hoffmeyer illustrerer, hvorledes selv meget komplicerede problemstillinger inden for naturvidenskaberne, kan gøres begribelige for humanister vha. semiotisk terminologi.

Lad mig begynde med antologiens første bidrag, for som det hedder i redaktørens forord, skulle den udgøre fundamentet for de resterende. Thellefsen skriver at **Ole Fogh Kirkebys** artikel "... udfolder en sproglig filosofisk analyse af betydningsdannelse og ender et sted ude før skabelsesprocessen." (p. 8). Det er uden tvivl vanskeligt, at tale om betydningsdannelse før skabelsesprocessen!? Argumentationsgangen i Kirkebys artikel ligger da også i åben strid med sig selv og peger i alle mulige og umulige retninger, således at artiklen rent faktisk undsiger sig enhver form for systematisk

gennemgang. Men da den er et eksempel på, hvordan man tømmer ethvert begreb for mening – og således er en særlig form for betydningsdannelse – skal jeg skal dog opholde mig lidt ved den.

Vi kan først slå fast, at man i følge Kirkeby må ud over denne verdens taksonomier, derud hvor hverken tanken eller sanserne rækker, hvor enhver mening med meningen afvises, derud hvor man må filosofere med det “blinde øje”, hvis man vil gøre sig håb om overhovedet at fatte noget (inklusiv intet). Artiklen fortæller, hvor det er, og hvorledes man kommer dertil.

“Den egenskab, der udtrykkes, når noget tilskrives ‘betydning’ ligger ikke i det betydningsfulde selv, men i relationen mellem dets udsagn og dets mening ...”, skriver Kirkeby (p. 12). Først benævnes det “betydningsfulde selv”, dernæst hævdes det, at betydningen ikke befinder sig i det betydningsfulde selv. Hvor befinder den sig så? I relationen mellem udsagnet og dets mening, anfører forfatteren, og det er måske det eneste fornuftige i artiklen. Og hvorfor så ikke analysere denne relation? Næh, nej, fordi “... den sproglige forms egenart [er] hinsides logik, dialektik og syntakslære ...” (p. 13). Desuden er talen kropsligt forankret, hvilket, for Kirkeby, åbenbart er lig “non-sense”, da handling ophæver bevidstheden momentant. Ud af det ser vi, at Kirkeby opfatter bevidsthed som den eneste form for systematik, der gives. Han kan således hævde, at meningens betingelse findes i fænomenet ‘nonsens’ (p. 13).

Kirkeby fortsætter: betydningsdannelsen indsætter en forskel: “Det [altså betydning] er et begreb, der sætter ‘diaphora’ (forskell) ind i verden og negerer enhver positivisering gennem en gestus, der også afsværger dialektikkens kalden negativite-

ten til orden - ‘diaphora’, på latin ‘differentia’, kan ud over begrebet forskel også referere til ‘Det Andet’, som Plotins værk viser.” (pp. 13-14). Denne gestus er efter alt at dømme Kirkebys egen, der med hastighed over lysets, fejer alt kendt ud af universet og efterlader os i “Chora”. Sådan kommer man til Kirkebys chorografiske sprogfilosofi.

Begrebet “chora” hentes fra Platons *Timaios*, og “chora” er et sted, som hverken er (at finde) på jorden eller i himlen. Et usynligt sted, som hverken kan sanses eller tænkes, og oven i købet “... foregriber sin egen beskrivelse.” Det er “intet”, som man alligevel - ved et “bastardagtigt” ræsonnement - må erkende indeholder alt. (pp. 14, 19 & 24).

De fleste andre sprogteorier hviler - efter Kirkebys mening tilsyneladende lidt for mondænt - på et postulat “om en *taxis*, en tilgrundliggende orden ...” (p. 15). Det chorografiske derimod, det ved man, hvad er, og det “... beror på en ‘refleksions-praksis’, der afviser refleksionen og vier sig til afvisningen af enhver systematik, af enhver symptomatologi, som vier sig til en ‘positiv meningsløshed’; til en konturløshed i tanken.” (p. 14). Sådanne udsagn får mig til at tænke på performative modsigelser: Syntaksen i artiklen er der jo ikke noget i vejen med, men syntaks er systematik, dvs. indholdet må betragtes som en form for systematisk nonsens. Kirkeby kalder det bastardtænkning. For min skyld kunne han lige så godt have diskuteret, hvor mange engle der kan sidde på et knappenålshoved. I en anden af antologiens artikler finder man følgende citat af Peirce, som passende kan perspektivere Kirkebys “hyperrealisme”: “...alle typer udsagn er enten meningsløse eller har en Virkelig Andethed

som sit objekt. Dette er en kendsgerning, som enhver, der beskæftiger sig med filosofi, skal være opmærksom på, således at ethvert abstrakt udtrykt udsagn må omsættes til den præcise betydning, det har i hen-seende til en individuel erfaring.” (p. 93).

Anderledes mondæn - underlejret af en mere tidsvarende og velfunderet udgave af ontologien og kosmologien, end den Kirkeby bekender sig til - er **Anne Marie Dinesens** bidrag, i hvilket man finder en indføring i forholdet mellem tegn og ting. Menneskets sanser *er* fejlbarlige, en stor del af kultursfæren *er* sprogligt konstitueret, og endelig “*er* det et faktum, at naturen består af stabile fænomener...” (pp. 31-32). Så ved vi, hvad vi har at forholde os til. På baggrund af Saussure og Peirce, skriver hun om arbitraritet og sproglige klassifikationsprincipper på både indholds- og udtryks-side. På udtryksiden defineres det enkelte lydtegn forskel fra de andre lydtegn som negationen af summen af de øvrige tegn. Definition er straks noget vanskeligere at applicere, når det gælder indholdssiden. Definerer man et ords betydning som negationen af summen af alle andre ords betydning, står man umiddelbart foran “choras” usynlige porte. Men negerer man en prædikation, opstår i tanken en række alternativer - “egenskaber uden subjekt” - der er at ligne med en mental kvalitativ kontinuert dimension. Forskellige lyde på forskellige sprog, kan betegne samme eller dele af samme mentale kontinuum - der sikrer oversætteligheden mellem forskellige sprog.

Selve “prædikationsmekanismen” tænkes så at hvile på en strukturel analogi mellem natur og tænkning. Der er en særlig form for dynamik i naturen, som tillader os at danne vaner, og på disse vaner kan

betydningsdannelsen gro. Dinesens artikel er en meget sober og let forståelig fremstilling af semiotisk prædikatslogik.

Også i redaktørens, **Torkild Leo Thellefsens**, bidrag spiller stabilitet en afgørende rolle. En amøbe, skriver Thellefsen, lever i et dyadisk forhold med sine omgivelser. Amøbens interne kemi påvirkes af omgivelsernes, og det er nødvendigt for amøbens overlevelse, at den har et stabilt grundlag at reagere på - en evne til at opretholde og/eller genfinde den kemiske balance. Dette grundlag er en tredjedel i Peirces terminologi - og, kan man lære i andre af antologiens bidrag, DNA i biologisk terminologi. Følgende kan man hævde, at “... betydningsdannelsen ikke som udgangspunkt [er] afhængig af en menneskelig fortolkning - et subjekt. Men udtrykker i stedet en generel stabiliserings-evne udtrykt i vanedannelse.” En stabilitet, der i sidste ende beror på “kosmos’ generaliserende tendens.” (p. 73). Forud for disse konklusioner og ud fra holdningen om “at betydning dannes og kommer til udtryk i bevægelsen fra en tilstand til en anden ...” (p. 55) (fx i form af ændringerne i amøbens kemiske profil), har Thellefsen gennemgået centrale dele af Peirces metafysiske evolutionsteori og relateret dem til grundlaget for hans (Peirces) forståelse af diverse andre tegnrelationer. Artiklen er lige lovlig hermetisk, den ene triade forklarer den anden, men alligevel giver den et udmærket indblik i et af de sidste store filosofiske systemer (der dog aldrig blev fuldendt). Overraskende og meget interessant er det, at der er en del vitalistiske ansatser i Peirces metafysik.

Antologiens næste tre artikler præsenterer deciderede hypoteser, og holder man tungen lige i munden, er der virkelig meget

at hente. Teorien om komplekse systemer, fx dyr med centralnervesystem, antyder at makrotilstande er resultater af processer på lavere niveauer, og at disse lavere processer er ikke-lineære, men adaptive, dvs. tilpasningsdygtige. I forsøgene på at forstå sådanne komplekse systemer formaliserer man processerne ved hjælp af diagrammer, dvs. man skematiserer dem. "Sådanne skematiske repræsentationer muliggør en vis grad af forudsigtelse på grundlag af informationer om miljøet og kan således fremme evnen til succesfuld handling, dvs. tilpasningsevnen." (p. 80). Med skema som metafor for tilpasningsevner, og med afsæt i Terrence Deacons bog *The Symbolic Species* (1997), problematiserer og elaborerer **Frederik Stjernfelt** sidstnævntes tese med Peirces teorier om abstraktionsprocesser, og argumenterer for at det særlige kendetegn ved mennesket fremfor andre dyr ikke er vor symbolske evner, men evnen til at abstrahere og efterfølgende manipulere med disse abstraktioner. Evnen til at gøre symbolsk baserede ræsonnementer til objekter for tanken via det, Peirce kaldte "hypostatisk abstraktion", muliggør en særlig menneskelig indsigt i egne beslutningsprocesser. En af de erkendelser, der fører til ovenstående konklusion er, at abstraktioner "... ikke blot [er] forkortede udtryk for informationer, der allerede er tilgængelige på det konkrete niveau. De kan tilføje genuin ny information ..." (p. 94).

De næste artikler drejer sig om eller tager udgangspunkt i biosemiotikken. I en afsindig spændene artikel diskuterer **Claus Emmeche** forudsætninger for og nødvendigheden af et paradigmeskift inden for biologien. "*Hvordan opstod betydning i biologiske systemer? Og hvad er det (hvis ikke det netop er betydning, dvs. tegndannelse,*

og i det hele taget semiotiske processer), som gør biologi til noget specielt, til noget der på visse punkter fundamentalt adskiller sig fra de typer af systemer, som f.eks. fysikere og kemikere beskæftiger sig med?" (p. 107). Disse, anfører forfatteren, er væsentlige spørgsmål, der ikke kan besvares inden for det nuværende biologiske paradigme.

Man har to former for ikke-viden inden for biologien. Fx er gennemmet for diverse organismer endnu ikke kortlagt, så dem ved man ikke hvordan ser ud, men disse kan kortlægges med den viden og de teknikker, man allerede er i besiddelse af. Spørgsmålene ovenfor angår den anden form for ikke-viden, og berører grænserne for, hvad man kan forvente at få svar på - og som man, ifølge Emmeche, ikke kan forvente at nærme sig yderligere med "normale naturvidenskabelige arbejdsformer." Det skyldes at biologiske systemer har egenskaber, som ikke kan reduceres til kemi; fx 1) at de indeholder genetisk information, og 2) at de har funktioner. Her er det oplagt, at semiotikken kan mediere mellem naturvidenskaben og de spørgsmål, man traditionelt mener ligger inden for humanioras område. Det biosemiotikerne gør, som Stjernfelt skriver i sit bidrag, er at tage "et spontant semiotisk vokabular (genetisk information, genetisk kode, budbringer-RNA osv.) i biologien for pålydende" (p. 80), og ad den vej søge at nærme sig problemstillingerne. Den biosemiotiske optik indebærer, at man ikke kan nøjes med at opfatte tegn som udelukkende mentale. Skønt cellen ikke fatter noget, så er den "alligevel et semiotisk system i den forstand, at den er et system af betydning med sin egen autonomt selvkatalyserende selvorganiserende dynamik." (p. 110). En celled betydning er dens funktion. Om cellen

udfylder sin funktion, afhænger af de signaler, den modtager fra andre dele af helheden. Og cellens "fortolkning" af signalerne har sin "grund" i DNA-koden. Gennem sådanne processer relaterer funktioner i biologiske organismer sig til tegn (signaler) på ganske bestemte måder. Det centrale i tesen, og grunden til at den kan formuleres i semiotisk terminologi, er, at hvis ikke disse tegn var relateret til funktionen (i helheden) på bestemte måder, ville resultatet være en organisme med visse dysfunktioner.

Som i en del af de andre artikler, beskæftiger også **Jesper Hoffmeyer** sig med stabilitet, her med udgangspunkt i Peirces teori om "naturens tendens til vanedannelse." (p. 124). Vi præsenteres for intet mindre end en teori om livets opståen af den kemiske ursuppe - og væk fra forestillingen om det "magiske molekyle," som livets ophav. Hoffmeyer tager her afsæt i kompleksitetsforskeren Stuart Kauffmanns forskning i præbiotisk evolution og kombinatorisk kemi. Det har her vist sig, at omfattende net af kemiske substanser med stor sikkerhed er selvopretholdende - en egenskab der kendetegner liv. Hertil føjer Hoffmeyer idéen om, at efterfølgende biologisk evolution, må tage udgangspunkt i en lukning af disse "selvopretholdende supper". "Jeg vil mene, at det element, der mangler i Kauffmanns skema, er *ideen om overfladen som en ontologisk primær entitet, en naturenhed*, dvs. idéen om, at livet grundlæggende er baseret på overflader inde i overflader." (p. 129). Det er nemlig først med en overflade, at distinktioner (proto-semiotisk egenskab) i rum og tid kan begynde. Herefter kan vaner opstå, forstået på den måde, at overfladen (formen) kan begynde at huske sig selv, kan

kolonisere sig, og genbeskrive sig, og altså DNA'et opstå. Først kom overfladen, dernæst DNA'et!

DNA-beskrivelsen bibringer den første form for "selvhed" i form af en "intern standard" og på denne baggrund opstår også betydning, nemlig mellem et indre og et ydre. Denne betydning er yderligere forudsat af temporalitet, fordi betydningen hviler på at "selvheden" forbinder fortiden med "den fremtid, der ligger omkring den." (p. 132). Omgivelserne er en organismes fremtid. Kan det udtrykkes smukkere og mere rammende?

Søren Brier inddeler i sin artikel, de menneskelige betydningsfærer i lukkede selvorganiserende systemer (el. i kybernetiske sfærer). Emnet kunne have været interessant, hvis Brier havde valgt at analysere betydningsdannelsen i og mellem sådanne lukkede systemer. Det kunne have været kunstverdenen; forholdet mellem kritikere, publikum og kunstnere. Eller det kunne have været interessant - nu hvor man nærmest kan erklære den kritiske journalistik for død her i landet - med en analyse af forholdet mellem det politiske system og medierne. Men det bliver ved præsentationen af Niklas Luhmanns terminologi, og det er den, der kan anholdes. Luhmanns begrebsapparat retter sig, som bekendt, mod forståelsen af systemers interne organisation og forekommer træt, når det drejer sig om vekselvirkningen mellem forskellige systemer (fx forholdet mellem biologi og bevidsthed), og det er vel først i vekselvirkningen, at den interne organisering udfordres og bliver interessant - det lukkede (kommunikative) system definerer sig jo netop i sin forskel til andre. Brier kommer desværre ikke meget længere end til at opliste forskellige betydningsfærer, hvori tegnudveksling

kan finde sted - ikke *hvordan* den finder sted. Vort semiotiske sind, som han skriver, "er et sind, der er fuldt af tegn, som igen er organiserede i et sprog bestående af adskillige sprogpil." (p. 147)

Tråden om livet under og mellem overflader (som Brier kunne have videreført) genoptages i **Michael Mays** artikel om tekniske grænseflader. Med usigten til et stadigt stigende *samarbejde* med artefakter, må dette være et aspekt af fremtiden, der også kræver integration mellem faggrænser, fx mellem diverse brugere (både lægfolk og eksperter), ingeniører, kognitivist og designere. Med udgangspunkt i brugerflader på skibe, analyserer May hvorledes det imaginære (det mentale) og det reale arbejder sammen, når det medieres af teknologiens symbolske arm.

Ordsprog findes i de fleste af de samfund man kender, og de har overlevet overgangen fra oralt baserede til skriftbaserede kulturer. **Jørgen Dines Johansen** analyserer i artiklen af sammen navn ordsproget "Når katten er ude, spiller musene på bordet." Han viser at ordsprog kan forstås som "fortolkningsmekanismer, der underordner et tilfælde under en regel." (p. 194). Udover en virkelig grundig og stærk analyse af ordsproget, diskuterer Johansen forudsætningerne for opretholdelsen af Gilles Fauconnier og Mark Turners "blendmodel" (som han benytter til analysen), som frugtbar analysemodel. Han finder at den må tilføres et *kontekstrum*. Her er han på linie med en anden semiotiker, nemlig Per Aage Brandt, der ihærdigt argumenterer for det, han kalder et *relevansrum*. Johansen argumenterer overbevisende for kontekstrummet ved at vise, at nævnte ordsprog faktisk giver anledning til forskellige konklusioner alt afhængig af konteksten. Idéen om at vi

applicerer en generel struktur (et skema) på det specifikke tilfælde implicerer selvsagt, at det specifikke tilfælde indeholder struktur, som rækker ud over den specifikke kontekst. Selve slutningen ligger altså ikke i det sproglige udsagn - hvorfor tanke og sprog ikke kan være identiske - men må allerede være udført på et skematisk eller generisk strukturelt grundlag, for at udsagnet lader sig applicere korrekt - og forstås i rette sammenhæng.

Antologien rundes af med artikler af to logikere, Peter Øhstrøm og Anne Rasmussen, der begge meget fint illustrerer, hvorledes formelle logiske systemer kan bringes i berøring med hverdagens eksistentielle spørgsmål. **Peter Øhstrøm** tager et argument fra antikken, der en gang for alle skulle afklare verdens determinerethed, under kyndig analytisk og idehistorisk behandling. Argumentet, der tilskrives en Diodorus, er i stil med Murphys lov, "hvis noget kan gå galt, vil det gå galt." Argumentet får idéhistorisk relevans idet, det bidrog til middelalderens skolastiske diskussioner om Guds alvidenhed, og mennesket mulighed for at påtage sig ansvarlighed, dvs. muligheden for at være moralsk. Senere har også Søren Kierkegaard diskuteret det. **Anne Rasmussen** har læst udredelsesrapporten fra brandkatastrofen på Scandinavian Star og analyserer herfra forskellige moralske og etiske ræsonnementer. Det vises at moralske ræsonnementer og muligheden for at tildele implicerede et ansvar for begivenhedernes gang, for en stor dels vedkommende beror på vores evne til at opstille kontrafaktiske scenarier, når fortidens hændelser skal afgøres. Når vi skal planlægge handlinger i fremtiden, beror de moralske ræsonnementer på evnen til at forestille sig mulige verdner - dvs. kontrafaktiske mentale rum.

Udover overvejelser over betydningsdannelse, som antologiens bidrag viser, er et usandsynligt vidtfavnende emne, og tilsyneladende noget, der finder sted på mange forskellige ontologiske niveauer, så kan man sige, at en anden ting, der binder en del af antologiens artikler sammen, er overvejelser over stabilitet. En ting man så kan lære er, at uden stabilitet, jf. Kirkeby's bidrag, er enhver betydningsdannelse ligegyldig.

Pædagogikkens sociologiske mellemværende.

Søren Gytz Olesen & Peter Møller Peder-
sen (red.). *Pædagogik i Sociologisk Perspektiv*
Forlaget PUC, Viborg-seminariet. 225 kr.

af **Helle Skovbjerg Brandt**

Hvad mener Bourdieu, Ziehe, Habermas med flere om opdragelse, undervisning og pædagogik? Antologien *Pædagogik i Sociologisk Perspektiv* er en præsentation af en række sociologiske tænkere med fokus på disse spørgsmål. Her præsenteres Marx & Engels, Durkheim, Foucault, Giddens, Bourdieu, Ziehe, Habermas & Luhmann i et samlet værk med pædagogikkens sociologiske mellemværende som omdrejningspunkt. Et mellemværende, der må ses på baggrund af det pædagogiske felts stigende interesse for det sociologiske.

Der er i antologien tale om et udvalg af højst forskellige samfundsopfattelser, men divergenserne deler trods alt en række fællestrekk; nemlig at sociologien opstår som en videnskabeliggørelse af overgangen fra

traditionelt til moderne samfund. Overgangen er sociologiens konkrete mulighedsbetingelse, og sociologien er født ud af overgangen.

Leif Hermann præsenterer Marx (1818-1883) og Engels (1820-1895), hvis centrale bestræbelse var en kamp for et andet samfund. Bestræbelsen må ses på baggrund af to historiske begivenheder: den franske revolution og overgangen fra landbrugssamfund til industrisamfund. For Marx var det dog ikke det industrielle element i den nye tids produktionsamfund, der var den primære interesse, men derimod organiseringen af den sociale kontrol over produktionsmidlerne. Hvis man skal beskrive samfundet, er det afgørende økonomien, og alle andre samfundsfænomener dvs. politik, opdragelse og kultur må i varierende grad ses i lyset af økonomiens grundlæggende konfliktforhold. I den forstand peger Marx & Engels på, at opdragelse og uddannelse altid må ses i sammenhæng med økonomien og de krav, den stiller til arbejdskraften.

Anderledes var det for Émile Durkheim (1858-1917), der så opdragelse som mulighedsbetingelse for indsigt hos individerne for derigennem at styrke solidariteten, de moralske og sociale bånd i samfundet. **Stefan Hermann** viser i sin artikel **om Durkheim**, hvordan Durkheim ville påpege, at det moderne samfund ikke blot var et samfund i opløsning, men også et samfund, der var i stand til at producere nye moralske former, der var forskellige fra det traditionelle samfunds religiøse regulering. Det var opdragelsen og pædagogikkens anliggende.

Torben Næsby viser, hvordan vi hos den tyske systemteoretiker Niklas Luhmann (1927-1998) finder en reaktualisering og

en fornyelse af mange af temaer, der præger Durkheim. Hos Luhmann har samfundet ikke noget centrum, da vi ikke kan pege på staten, nationaliteten eller noget tredje, der skulle holde samfundet sammen. Samfundet består af en lang række selvstændiggjorte systemer, hvor opdragelsen foregår i flere af de selvstændige delsystemer. Det gælder skolen, daginstitutioner og på arbejdspladsen. Luhmann hævder, at disse systemer fungerer efter deres særegne koder. Det gælder også den pædagogiske praksis, hvor den mest grundlæggende kunne være barn/ikke barn. Med disse forskellige delsystemer viser Luhmann, at samfundet i bund og grund skulle være harmonisk, og vil analysere de forskellige delsystemers funktionslogikker.

Den anden store tyske samfundsfilosof antologien præsenterer er Jürgen Habermas (1929), beskrevet ved **Peter Møller Pedersen**. Hvor Luhmann opererer med en uendelig mængde af delsystemer, arbejder Habermas med en grundlæggende forskel mellem systemverden og livsverden. I systemverdenen handler vi målrettet, hvor vi på markedet forsøger at maksimere vores egen nytte, og i staten og det bureaukratiske system orienterer vi os ud fra strategiske hensyn. Habermas bruger begreberne *instrumentel* og *strategisk* rationalitet til at beskrive den form for fornuft, der gør sig gældende i de dele af samfundet. I livsverdenen derimod er vi orienteret mod at skabe en fælles forståelse. Hvis vi eksempelvis lover noget over for vores venner, holder vi det vi lover, fordi vi gennem et fælles norm- og værdisæt har forpligtet os over for nogle andre, og ikke fordi vi regner med at få noget ud af det. Habermas kalder den form for fornuft *kommunikativ*, der udfolder i dele af samfundet, hvor staten og mar-

kedet ikke spiller den mest afgørende rolle. Hvor hører pædagogikken til inden for et sådan system? Pointen i Habermas' teorier er, at pædagogik hverken må eller kan reduceres til forståelsesorienterede eller målrettede handlinger, pædagogik rummer begge dele. Hvad betyder det i praksis? Det betyder, at den pædagogiske indsats har et tosidet mål. På den ene side skal den tilfredsstillende systemets materielle reproduktion i form af at skabe socialiserede tilpassede mennesker, der kan arbejde i det bestående samfund. På den anden side skal den tilfredsstillende livsverdens symbolske reproduktion i form af, at individerne skal have en identitet, føle solidaritet og kunne se en mening med tilværelsen.

Hannover-sociologen og uddannelsesforskeren Thomas Ziehe (1947) er et godt eksempel på det sociologiske mellemværende pædagogikken har stået over for inden for de sidste 20 år. Hans universitetsspeciale fra 1975 *Pupertät und Narcissismus* har været udsat for en voldsom popularisering i et forsøg på at "anvende" ham i en udbredt diagnosticeringstrang af børn og unge. I seminarieverdenen, på skoler og gymnasier kan man den dag i dag finde narcissismebegrebet påført børn og unge. Ziehe foretager bestemte analyser og diagnoser af aktuelle kulturelle tendenser, hvorfra han vurderer ungdomskulturer og deres usædvanlige læreprocesser. **Britta Nørgaards** artikel om Ziehe peger på følgende forhold, der har betydning for den pædagogiske praksis: for det første skal eleverne i det tilegnede se en relevans for deres egen identitet. For det andet ser Ziehe refleksiviteten og selvrefleksiviteten som et vilkår, der følger med det moderne. For det tredje gælder det, at den pædagogiske metodik reproducerer hverdagsbevidsthed, derfor mener Ziehe, at

det er afgørende at skabe en balance mellem at opleve det nye og sikre det gamle. For det fjerde besidder unge i dag en helt anden magt i hjemmet, end man før har set, der kendetegnes ved en forhandlingskultur. En bred vifte af hverdagsituationer, der tidligere var moralsk definerede og blev reguleret prækriptivt, er i dag til genstand for forhandling.

De tendenser sammenfatter Ziehe i begrebet *kulturel frisættelse*. Hermed mener han, at der ikke længere er tyndinger, der siger, at vi skal gøre eller være på en bestemt måde, og at vi ikke længere arver værdier, holdninger og normer ved, at de mere eller mindre var indfældet i den kultur, som vi blev socialiseret ind i. Hvordan forholder den pædagogiske praksis til de problemstillinger? Ziehe mener, at der er en stor interesse og vilje hos mange lærere til at nærme sig de unges horisont, og han understreger, at han ikke fremfører disse træk ved de unge, fordi han præges af pessimisme. Tværtimod ønsker han at anvende disse karakteristika til en mere konstruktiv anvendelse af de muligheder, han ser i den øgede og bedre chance for selvreference. På skoleniveau gælder det for Ziehe, at han mener, at der bør være en balance mellem engagement og fremmedhed, hvilket han udfolder med begrebet *civiliserethed*. Det vil sige at vi ikke skal være en stor familie i skolen eller i læringsmiljøet, men vi skal kunne arbejde og fungere sammen uafhængigt af venskab, personlige sym- eller antipartier. Skolen skal ikke være intim eller forsøge at være det. I *Ny ungdom og usædvanlige læreprocesser* advarer Ziehe mod en ukritisk åbenhed, som kan være svær at undslå sig, men som samtidig udgør en effektiv form for social kontrol. Mange af de træk, som Ziehe fremhæver hos de unge og de pro-

jekter, som samfundet stiller op for de unge, kan naturligvis ses som led i den generelle moderniseringstendens eller moderniseringspres. Det er her vigtigt for Ziehe, at man ikke glemmer den mere subjektive side og de indre forandringer, der følger med i moderniseringen. Det er i den forbindelse, han insisterer på at huske på det potentiale, der efter hans opfattelse ligger i æstetikken og de æstetiske lærerprocesser. For Ziehe rummer æstetikken, kunsten og fantasien også det pirrende og revolutionerende. Ved at give mere plads til de æstetiske lærerprocesser, vil de unge opleve, at de indgår i læringsammenhænge, hvis logik er med dem frem for at være imod dem. Her præsenteres de unge måske for massage, motion og kropsbevidsthed, hvor de efterhånden finder ud af, at de kan lære noget om det sociale, fordi de har fundet ud af mere om sig selv. Det æstetiske til sættes nye elementer, der får betydning for den måde de unge udnytter og anvender de æstetiske processer både for dem selv og andre.

Som Ziehe peger den britiske sociolog Anthony Giddens (1938) på en lang række lignede modernitetserfaringer. **Stefan Hermann** indfører os i Giddens tankeunivers. Her er det grundlæggende Giddens diagnose af det moderne, som det reflektive moderne, hvor man som subjekt forsøger at konstruere sig selv som et reflektivt projekt. Det betyder, at sociale praktikker konstant undersøges og omformes i lyset af indstrømmende information om de samme praktikker. Refleksivitet betyder, at der stilles spørgsmål ved alt, vaner, værdier, tro og moral. Alt kan revideres i lyset af nye informationer. Spørgsmålet må være, hvilke konsekvenser Giddens' samfundsdiagnose har for en pædagogisk praksis og refleksion?

Forfatteren præsenterer her en række pædagogiske nyskud, der tendentielt passer på Giddens' samfundsdiagnose. For det første har de pædagogiske institutioner gennemløbet en række ændringer inden for de sidste 15 år. Det giver sig udslag i følgende: 1) pædagogens autoritet er forsvundet. 2) med den svundne autoritet åbnes der også for en anden problematik, nemlig den at der konstant kan stilles spørgsmål til den pædagogiske praksis. 3) de senere års modernisering af den offentlige har været rettet mod det indholdsmæssige styringsmonopol, professionerne har haft. Ud fra disse tre tendenser mener forfatteren at kunne konstatere en konvergens med Giddens' beskrivelse af det refleksive moderne. I de nye pædagogiske strategier kan der, ifølge forfatteren, spores Giddens' analyse af selvet.

Den franske sociolog Pierre Bourdieu (1930-2002), her introduceret af **Søren Gytz Olesen**, repræsenterer et modspil til Giddens' analyse af selvet som et refleksivt projekt. Bourdieu forsøger ikke at præsentere en normativ teori, men kaster et perspektiv og begrebsapparat ud, der kan knyttes til analyse og forståelse af den sociale virkelighed. Begreberne praktisk sans, habitus, position, symbolsk magt ect. er redskaber, hvormed man kan åbne til forklaring og forståelse af den sociale virkelighed. Bourdieus ambition er ikke at præsentere en ny form for pædagogisk teori eller at diskutere, hvilken praktik, der er at foretrække. Ambitionen er at præsentere en sociologisk analyse og forstå, hvorfor opdragelse og læring udfolder sig, som den gør. Han forholder sig objektivt til problemstillingen, men ved at afsløre hvordan pædagogik og opdragelse i virkeligheden er begrundet i kulturelle og sociale

magtforhold, tager han på fornem vis del i debatten.

Den sidste tekst antologien er skrevet af **Stefan Hermann** om Michel Foucault (1926-1984). Forfatteren mener her, at Foucault ligesom sociologien klassisk spørger: hvad holder et samfund sammen? Og her svarer Foucault kort og godt: Magt. Sociologien, opdragelsens og pædagogikkens rum er en af de afgørende arenaer for den moderne magtudøvelse, da den omsorg pædagoger udfolder i deres daglige virke består i en bestemt ledelse og organisering af lyster, ønsker, behov, de menneskelige kroppe ect., der kun bliver operationel, hvis man har så meget præcis viden om barnet som mulig. På den måde hviler alle former for påvirkningsrelationer i konstitutionen af viden omkring det, der skal regeres. Derfor er det afgørende at pædagoger og lærere alle i kraft af deres uddannelse autoriseres. En væsentlig markering fra Foucault i det forhold er, at vi ikke blot skabes gennem de sociale relationer, men også via vores forpligtelser på os selv. Når pædagogikken diskret og distancerende i dag leger konsulent, der drager omsorg for børns selvomsorg får vi en raffineret kombination af social intervention, påvirkning og refleksivt selvarbejde.

Pædagogik I Sociologisk perspektiv indeholder en god bibliografi, der kan inspirere til videre læsning, og det bør man gøre, for selve antologien er en grå og trist affære, der alene i bestræbelsen om på bare 200 sider at præsentere 8 sociologiske tænkere, er dømt til at blive overfladisk. Den beretter ikke noget, der ikke er fortalt før, men løber let hen over slagord som det refleksive moderne, diskursanalyse, habitus, individualisme og risikosamfund. En af forfatterne beskriver faren for overfladiskhed som

”...det betyder, at artiklen ikke nødvendigvis indeholder de mange forbehold og nuancer, som begreberne fortjener”, (137). Præcis den tendens går igen i alle artikler, der har en tendens til at beskrive tænkere unuanceret, overfladisk og upræcist.

Her må der dog tages det forbehold, at forfatterne i forordet gør opmærksom på, at bogen henvender sig specielt til studerede på lærer- og pædagogseminarierne. Det vil sige, at antologien er ment som en introduktion til de pågældende tænkere. Der er en rigtig god bibliografi, der kan inspirere til videre læsning, men de forbehold rykker ikke ved det faktum, at bogen *Pædagogik i sociologisk perspektiv* er en flygtig fornøjelse.

Forfatter: Mikkel Wallentin, Cand. Mag.
Specialets titel: Synssansen og visuel kategorisering
Afleveret på: Center for Semiotik, februar 2002
Vejleder: Svend Østergaard
Længde: 133 sider (inkl. illustrationer, engelsk resumé, litteraturliste og bilag)
Kontakt: mikkellwallentin@mailme.dk

Synopsis:

Grunden til at beskæftige sig med perceptions- og kategoriseringsprocesser er, at man derved rammer lige ned i centrum af spørgsmålet om, hvad det vil sige at være menneske. De muligheder vi som mennesker har for at samle informationer op i verden og forstå dem, sætter rammerne for, hvad et menneske er og kan være og gøre. Måden vi *ser* på verden på, er med til at definere, hvordan vi kan *tale* om verden.

Specialet falder i tre dele, som i grove træk også afspejler den afsøgningsproces, jeg har været igennem. 1. kapitel angriber synssansen fra et overordnet teoretisk og historisk perspektiv, 2. kapitel går ind i hjernen og beskriver det konkrete neuro-nale grundlag for den tidlige visuelle processing, og 3. kapitel tager først den lingvistiske tradition med på råd og ser til sidst nærmere på de forskellige eksperimentelle former for studier af en visuelt funderet kategorisering. Emnets karakter gør, at der ikke er tale om nogen retlinet fremstilling. Snarere bevæger argumentationen sig som hovedregel i cirkler omkring nogle centrale temaer, garneret med nogle skarpe sidespring ud i relaterede problematikker.

Både historisk og teoretisk viser studiet af synssansen sig at være et heterogent felt

med mange faldgruber, blindgyder og tilsyneladende uoverstigelige problemer. Et af problemerne er synets underdeterminering i forhold til omgivelserne. Øjets nethinde er to-dimensional, men skal bruges til at frembringe viden om verdens tre dimensioner. Dette er teoretisk set umuligt - med mindre man ved noget om den tredje dimensions beskaffenhed i forvejen. Vi er derfor nødt til at antage at synet har en heuristisk tilgang til verden. Vores "billede" af verden i bevidstheden bygger på forudindtagede antagelser, som er indlejret i synssansen. Disse bruger vi til at "gætte" os til de informationer om omverdenen, som vi ikke kan regne os frem til.

Beskaffenheden af disse forudindtagetheder kan angribes og undersøges på forskellige måder:

- 1) Gestalt-teoretikerne undersøgte blandt andet de situationer, hvor synet eksplicit bliver "snydt" af sine egne fordomme. Disse eksempler blev brugt til at uddestillere en række regler, som synet tilsyneladende følger.
- 2) Gibson og den økologiske perceptions-teori antog, at mennesket er en så integreret del af det miljø, som arten evolutionært er et produkt af, at reglerne giver sig selv i selve omgangen med verden.
- 3) Computerteoretikerne forsøger at finde de regler, som er tilstrækkelig simple til at det rent praktisk kan lade sig gøre at udføre beregningerne med menneskelig "computerkraft".
- 4) Konstruktivismen forsøger at sammenfatte de "konstruktive" elementer fra de nævnte tre tilgange til en fælles gangbar teori.

Lyssignaler der kommer ind gennem øjet, gennemgår en kompleks parallel processe- ring på vej til - og i den menneskelige visu- elle korteks. Forskellige funktionelle infor- mationsstrømme er fundet ved forskellige undersøgelsesmetoder. Blandt andet findes informationer om bevægelse og farver i separate strømme.

Disse strømme begynder allerede i øjet, hvor to forskellige slags fotoreceptorer omdanner lys til nervesignaler. "Stavene" er meget lysfølsomme, men reagerer ikke på skift i bølgelængden (farven) af lyset. "Tap- pene" reagerer derimod maksimalt på lys af en bestemt bølgelængde. Der findes tre slags tappe med hver sin foretrukne bølge- længde. Ved at kombinere signaler fra disse, opnås følsomheden for farver.

Synsfeltet er også opdelt i forskellige "receptive felter", som processeres separat. Fra de mindste små områder af synsfeltet, som måske kun modtager informationer fra en enkelt fotoreceptor til store samlende områder. Blandt andet i et øvre, et nedre, et venstre og et højre felt, som processeres separat. Mange steder i hjernen kan man finde "retinotopiske" afbildninger af syns- feltet i den måde informationer er spredt ud over et givet område.

Man taler om to hovedstrømme i bear- bejdningen af visuelle stimuli. Den dorsale strøm er hovedsageligt beskæftiget med bevægelse og rumlige forhold. Denne strøm modtager først og fremmest signaler fra stavene i øjet. Den ventrale strøm tager sig af formprocessering. Denne strøm bearbejder først og fremmest signaler fra de farvefølsomme tappe.

Et af de spørgsmål som melder sig, er, i hvor høj grad disse forskellige "modu- ler" faktisk er uafhængige af hinanden. For eksempel har nogle forskere fundet et

område i fusiform gyrus, som de mener er specialiseret i ansigtsgenkendelse. Andre betvivler dette og tilskriver området mere generelle formprocesserende egenskaber.

Kategorisering har hovedsageligt været studeret ad tre veje:

(1) Koncentreret omkring 1970'erne undersøgte bl.a. Eleanor Rosch menneskers almindelige ordning af koncepter i forhold til hinanden. Studierne påviste, at vi ordner verdens forekomster i forskellige niveauer, hvoraf det såkaldte basis-niveau er det mest brugte, det første børn lærer, og det hvor- til de korteste ord er knyttede. Eksempler på en basiskategori er ordet "stol" i for- hold til en overordnet kategori af "møbler" og underordnede kategorier såsom "læne- stol" og "kontorstol". Rosch og hendes kol- legaer viste hvordan de enkelte kategorier er organiserede i en prototypestruktur, hvor enkelte individer regnes for bedre eksem- pler på kategorien end andre. Eksempelvis regnes en "solsort" for et bedre eksempel på en fugl end en "pingvin". Resultaterne undsiger både de kulturelrelativistiske og de logisk funderede mængdeteoretiske hypo- teser om sproglig organisering.

(2) En gren af kategoriforskningen har koncentreret sig om at undersøge hjer- neskadede patienter. Her har man forsøgt at finde kategorispecifikke skader hos afatiske personer. Mange eksempler er givet, men der hersker stor uenighed om tolkningen. Nogle hælder til en meget stram modulær tankegang, hvor det principielt kan lade sig gøre at blive selektivt skadet over for alle former for kategorier - eksempelvis musikinstrumenter. Andre søger mere gene- relle kategoriseringsmekanismer knyttet til måden vores perception og vores kropsske- maer er indrettet på.

(3) De sidste ti år har fremkomsten forskellige hjerneskaningsteknikker gjort det muligt til en vis grad at studere hjerneaktiviteten hos raske mennesker. Studierne har vist, hvordan en mængde forskellige lokaliteter er involveret i kategoriseringsprocessen. Men det er måske for tidligt at sige noget om, hvordan disse områder specifikt interagerer. Noget tyder dog på, at områder knyttet til eller simpelthen i nærheden af de områder, som står for den primære perceptuelle processering, er involverede i kategoriseringsprocesser, i et perceptorisk modus, samtidig med at områder knyttet til motoriske aktiviteter indgår i kategoriseringen af egenskaber knyttet til interaktion.

Forsøg med at afbilde niveauerne i kategoriseringen med skannerteknik har været med til at sandsynliggøre, at vi faktisk i første omgang møder verden på det basale niveau.

Men skanningsresultaterne er i sig selv ofte meget problematiske. Det viser sig ved nærlæsning af de forskellige artikler. Ofte finder forskellige forsøg forskellige områder, som de tilskriver de samme egenskaber, og ofte gemmer der sig i forsøgene resultater, som lige så godt kunne støtte modstridende hypoteser, men som ignoreres for ikke at "tilsløre" det overordnede billede.

En stor hæmsko for at sige noget endeligt om, hvordan vi som mennesker kategoriserer vore omgivelser, synes at være af overordnet teoretisk art: Trods snart 100 års systematisk forskning i feltet, så ved vi stadig ikke nok om den strukturelle del af objektgenkendelsen til egentlig at sige noget specifikt om den videre proces. Eller sagt lidt pænere, så ved vi efterhånden, at objekt-processering er så kompleks en størrelse, at man skal passe på med at tage

den for let. Den er både "konstrueret" fra "oven" i systemet og styret "realistisk" af indstrømmende informationer fra "neden" i systemet. Hjernen gætter sig i høj grad til, hvordan verden ser ud. Men den gør det ikke tilfældigt. Dens gæt er indrettet på, at kunne bruges til noget derude i den virkelige verden. Og dens gæt er struktureret af de signaler den modtager. Hvor og hvordan disse to "kræfter" interagerer, er stadig et stort mysterium.

Casper Andersen

Stud.mag i Idehistorie og Videnskabshistorie, e-mail: casperjohn46@hotmail.com

Lars Andreassen

Stud. mag. i Idehistorie, Kognition og Semiotik, e-mail: lalh@stofanet.dk

Boris Boll-Johansen

Cand. phil. i kunstteori og forfatter, tidl. grafittivandalist e-mail:
boris.boll@wanadoo.dk

Helle Skovbjerg Brandt

Stud.mag i Idehistorie, e-mail: Stofle@stofanet.dk

Antonio R. Damasio

Professor i neurologi ved University of Iowa

Lone Hartmann

specialestuderende ved Nordisk Sprog og Litteratur med supplering i Anvendt og
Spekulativ Retorik, e-mail: lalh@stofanet.dk

Hans Henrik Hjerimitslev

Stud.mag i Idehistorie, e-mail: hanshenrik@hjerimitslev.dk

Anders Søgaard

Forfatter, Studerer lingvistik på KU og filosofi ved Lunds Universitet, redaktør af
"Apparatur", e-mail: anderssoegaard@yahoo.dk

Asger Sørensen

Phd. i filosofi, lektor ved Handelshøjskolen, Kbh., e-mail: ass.lpf@cbs.dk

Anders Dræby Sørensen

Stud.mag i Idehistorie, e-mail: ideads@hum.au.dk

Einar Tore Larssen

Højskolelektor ved Luftkrigsskolen i Trondheim, e-mail: Einar.Larssen@LKSK.MIL.NO

Mikkel Wallentin

Cand. mag. Kognitiv Semiotik og Dramatik og forfatter,
e-mail: mikkellwallentin@mailme.dk

SEMIKOLON;

Sjællandsgade 119 B, 3., th.,
Tlf. +45 8620 2117

e-mail. karoff@ifa.au.dk

REDAKTION

Lars Andreassen (ansv.)
Christoffer Karoff (produktion)
Paw Hedegaard Amdisen
Hans Plauborg
Mikkel Wallentin

PRODUKTION

Det humanistiske Fakultets Trykkeri
Århus Universitet, Bygn. 328
DK-8000 Århus C
Oplag. 500 eks

Udgivelsen støttes af
Aarhus Universitets Forskningsfond

SEMIKOLON; modtager gerne indlæg af enhver slags. Indlæg kan sendes per mail i wordformat - tegninger/illustrationer i billedformat. Redaktionen påtager sig intet ansvar for indsendt materiale. Næste deadline 1. oktober 2002. Til www.semikolon.au.dk ingen deadline.

	Redaktionen s 1		
	Helle Skovbjerg Brandt s 6	Dannelse eller livslang personlig kompetenceudvikling?	
	Casper Andersen & s 16 Hans Henrik Hjerimitslev	Højskole, naturvidenskab og dannelse 1850-1900	
	Anders Dræby Sørensen s 23	Ansætser til konceptionen af en humanontografi	
artikler	Boris Boll-Johansen s 34	"I do bombing" - det talte og det skrevne sprog i grafittisubkulturen	
	Asger Sørensen s 44	Sansning og erkendelse hos Platon	
	Einar Tore Larssen s 57	Manipulation og semiotik	
	Anders Søgaard s 79	Noter vedrørende den generative morfologi	
	Lars Andreassen & s 84 Mikkel Wallentin	Empirisk bevidsthedsforskning ?	
	Antonio R. Damasio s 87	At undersøge bevidsthedens biologi	
	Antonio R. Damasio s 94	Emotioner og hjernen	

tidsskriftsreview

boganmeldelser

specialesynopsis